

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EKONOMETRİ ANABİLİM DALI

**BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN
BÜTÇE DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ:
PANEL VERİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİLAL KURT

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ CANAN GÜNEŞ**

ÇANAKKALE – 2024

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EKONOMETRİ ANABİLİM DALI

**BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN BÜTÇE
DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: PANEL VERİ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİLAL KURT

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ CANAN GÜNEŞ

ÇANAKKALE – 2024

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Hilal KURT tarafından Dr. Öğr. Üyesi Canan GÜNEŞ yönetiminde hazırlanan ve 18/04/2024 tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**BRICS-T Ülkeleri için Yönetişim Göstergelerinin Bütçe Dengesi Üzerindeki Etkileri: Panel Veri Analizi**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Ekonometri Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Canan GÜNEŞ

(Danışman)

Prof. Dr. Serdar KURT

Doç. Dr. Esin Cumhur YALÇIN

.....

.....

.....

Tez No : 10637242

Tez Savunma Tarihi : 18/04/2024

.....

Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)

Hilal KURT

../../20..

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleştirilmesinde, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Canan GÜNEŞ'e, çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen kardeşime ve arkadaşlarıma, hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hilal KURT
Çanakkale, 2024

ÖZET

BRICS-T ÜLKELERİ İÇİN YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNİN BÜTÇE DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Hilal KURT

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ekonometri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Canan GÜNEŞ

18/04/2024, 104

Ekonomik istikrar ülke ekonomileri için önem arz etmektedir. Bu noktada bütçenin etkin yönetimi önemli bir etken olarak görülmektedir. Devlet bütçesinin etkili bir şekilde yönetilmesi, bütçe dengesi ile yönetim göstergeleri arasındaki ilişkinin anlaşılmasıyla daha da önemli hale gelmiştir. Günümüzde bütçe dengesi üzerine yapılan araştırmalarda, yönetim göstergelerinin dahil edildiği çalışmaların az olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmanın temel amacı, yükselen ekonomiler olan BRICS-T ülkeleri için 2002-2021 yıllık verilerini kullanarak yönetim göstergelerinin bütçe dengesi üzerindeki etkilerini doğrusal panel veri modeli ile analiz etmektir.

Bütçe dengesinin bağımlı değişken olduğu çalışmada; Dünya Bankası tarafından sunulan yönetim göstergeleri ve literatür çerçevesinde belirlenen makroekonomik değişkenler (kişi başına düşen GSYİH, enflasyon, ticaret hacmi, nüfus artışı) bağımsız değişkenler olarak modellerde yer almıştır. Ayrıca F ve LR testleri sonucunda tespit edilen zaman etkiyi modellere dahil etmek amacıyla finansal kriz ve COVID-19 pandemisi kuklaları analizlerde yer almıştır. Yönetim göstergelerinin birlikte modele eklenmesi sonucunda modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yönetim göstergeleri makroekonomik değişkenlerin olduğu modele ayrı ayrı eklenmiştir. Değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyona karşı dirençli standart hatalar veren Driscoll-Kraay tahmincisi kullanılarak modeller tahmin edilmiştir.

Analiz sonuçları incelendiğinde, hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu ve düzenleyici kalitenin bütçe dengesini artırdığı tespit

edilmiştir. Yönetişim göstergelerinden hukukun üstünlüğü ile söz hakkı ve hesap verebilirlik değişkenlerinin bütçe dengesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. Makroekonomik değişkenlerden kişi başına GSYİH ve ticaret hacminin bütçe dengesini artırdığı, enflasyon ve nüfus artışının ise azalttığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre 2008 finansal krizi bütçe dengesi üzerinde pozitif, COVID-19 pandemisi ise negatif etki yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Dengesi, Doğrusal Panel Veri Analizi, Yönetişim Göstergeleri

ABSTRACT

THE EFFECTS OF GOVERNANCE INDICATORS ON BUDGET BALANCE IN BRICS-T COUNTRIES: PANEL DATA ANALYSIS

Hilal KURT

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Econometrics

Supervisor: Asst. Prof. Canan GÜNEŞ

04/18/2024, 104

Economic stability is crucial for national economies. Effective management of the budget is seen as a key factor in this regard. The effective management of government budgets has become even more important with the understanding of the relationship between budget balance and governance indicators. Currently, there is observed to be a scarcity of studies incorporating governance indicators in research on budget balance. The main aim of this study is to analyze the effects of governance indicators on budget balance using annual data from 2002 to 2021 for the BRICS-T countries, which are emerging economies, through a linear panel data model.

In this study where budget balance is the dependent variable, governance indicators provided by the World Bank and macroeconomic variables determined within the literature framework (such as GDP per capita, inflation, trade volume, population growth) are included as independent variables in the models. Additionally, in order to incorporate the time effect identified through F and LR tests, proxies for financial crisis and the COVID-19 pandemic are included in the analyses. When governance indicators are added together in the model, multicollinearity problem arose. Therefore, governance indicators are separately added to the model with macroeconomic variables. Models are estimated using the Driscoll-Kraay estimator, which provides robust standard errors resistant to heteroscedasticity, autocorrelation, and cross-sectional dependence.

Upon examining the analysis results, it is found that government effectiveness, control of corruption, political stability and absence of violence/terrorism and regulatory

quality increase budget balance. It is observed that the governance indicators of rule of law, voice and accountability does not have a significant effect on budget balance. Among the macroeconomic variables, GDP per capita and trade volume are found to increase budget balance, while inflation and population growth decrease it. According to the findings, the 2008 financial crisis has a positive effect on budget balance, while the COVID-19 pandemic has a negative effect.

Keywords: Budget Balance, Linear Panel Data Analysis, Governance Indicators

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	xi
TABLolar DİZİNİ.....	xii
 BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ	 1
 İKİNCİ BÖLÜM DOĞRUSAL PANEL VERİ MODELLERİ	 6
2.1. Panel Veri ve Temel Kavramlar	6
2.2. Panel Veri Kullanımının Avantajları ve Dezavantajları	7
2.2.1. Panel Veri Kullanımının Avantajları	7
2.2.2. Panel Veri Kullanımının Dezavantajları	8
2.3. Doğrusal Panel Veri Modelleri ve Tahmin Yöntemleri	8
2.3.1. Klasik Model	9
2.3.2. Sabit Etkiler Modeli	9
2.3.3. Tesadüfi Etkiler Modeli	11
2.4. Panel Veri Analizinde Uygun Modeli Belirlemek için Kullanılan Testler	13
2.4.1. F Testi	13
2.4.2. Olabilirlik Oranı Testi	13
2.4.3. Hausman Testi	14
2.5. Panel Veride Varsayımların Test Edilmesi	15
2.5.1. Çoklu Doğrusal Bağlantı	15
2.5.2. Değişen Varyans	16
2.5.3. Otokorelasyon	17
2.5.4. Birimler Arası Korelasyon	18
2.6. Varsayımların Sağlanamaması Durumunda Dirençli Tahminciler	20

2.6.1.	Wooldridge Tahmincisi	20
2.6.2.	Newey-West Tahmincisi	20
2.6.3.	Driscoll-Kraay Tahmincisi.....	21
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		
BÜTÇE AÇIKLARI		23
3.1.	Bütçe Açığı ile İlgili Tanımlamalar	24
3.1.1.	Geleneksel Açık	24
3.1.2.	Birincil Açık (Faiz Dışı Fazla)	25
3.1.3.	Operasyonel Açık (İşlemsel Açık)	25
3.1.4.	Nominal ve Reel Açık	26
3.1.5.	Yapısal ve Konjonktürel Açık	26
3.1.6.	Cari Açık ve Sermaye Açığı	27
3.2.	Bütçe Açığına İlişkin Yaklaşımlar	28
3.2.1.	Klasik ve Neoklasik Yaklaşım	28
3.2.2.	Keynesyen Yaklaşım	30
3.2.3.	Ricardocu Yaklaşım	31
3.2.4.	Monetarist Yaklaşım	32
3.3.	Bütçe Açıklarının Nedenleri	32
3.3.1.	Bütçe Açıklarının Yapısal Nedenleri	34
3.3.2.	Bütçe Açıklarının Makroekonomik Nedenleri	36
3.3.3.	Bütçe Açıklarının Diğer Nedenleri	37
3.4.	Bütçe Açıklarının Finansmanı	39
3.4.1.	Borçlanma Yöntemi	40
3.4.2.	Merkez Bankası Kaynaklarının Kullanılması	43
3.5.	Bütçe Açıklarının Tarihsel Gelişimi	45
3.5.1.	1923-1940 Dönemi	46
3.5.2.	1940-1960 Dönemi	49
3.5.3.	1960-1980 Dönemi.....	50
3.5.4.	1980-2000 Dönemi	51
3.5.5.	2000 ve Sonrası Dönemi	54
3.6.	Yönetişim Göstergeleri	57
3.6.1.	Hükümet Etkinliği	58
3.6.2.	Yolsuzluğun Kontrolü	59
3.6.3.	Siyasi İstikrar ve Şiddetin/Terörün Yokluğu	59
3.6.4.	Düzenleyici Kalite	60
3.6.5.	Hukukun Üstünlüğü	60
3.6.6.	Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik	61
3.7.	BRICS-T Ülkeleri	61
3.8.	Literatür Taraması	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULARI

	77
4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	77
4.2. Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler	77
4.3. Araştırmada İzlenen Yöntem	79
4.4. Araştırmanın Bulguları	75

BEŞİNCİ BÖLÜM
SONUÇ VE ÖNERİLER

89

KAYNAKÇA	93
----------------	----

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	Otoregresif Dağıtılmış Gecikme
ASEAN	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
bknz.	Bakınız
BRIC	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin
BRICS	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika
BRICS-T	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Türkiye
COVID-19	Yeni Koronavirüs Hastalığı 2019
EKK	En Küçük Kareler
GDEKK	Gölge Değişkenli En Küçük Kareler
GEKK	Genelleştirilmiş En Küçük Kareler
ĞİT	Grup İçi Tahmin
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HEKK	Havuzlanmış En Küçük Kareler
IMF	Uluslararası Para Fonu
LR	Olabilirlik Oranı
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
SE	Sabit Etkiler
TE	Tesadüfi Etkiler
VAR	Vektör Otoregresyon

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bütçe açığı etkenleri	33
Tablo 2	Bütçe açıklarının finansman yöntemleri	39
Tablo 3	BRICS-T ülkeleri ve yönetim göstergeleri	62
Tablo 4	Literatür özeti	70
Tablo 5	Değişkenlere ait bilgiler	78
Tablo 6	Tanımlayıcı istatistikler	79
Tablo 7	F ve LR testi sonuçları	80
Tablo 8	GDEKK ile iki yönlü model bulguları	81
Tablo 9	Yönetim göstergelerinin korelasyon katsayıları matrisleri	82
Tablo 10	Model tahmin sonuçları	85

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Hükümet bütçesi, bir hükümetin belirli bir dönemde gelirlerini ve harcamalarını planladığı ve yönettiği resmi bir belgedir. Hükümet bütçesi genellikle bir mali yıl için hazırlanmakta ve hükümetin gelirleri, harcamaları, borçlanma ve borç ödemeleri gibi durumları içermektedir. Bu noktada, bütçe dengesi, bütçe açığı veya bütçe fazlası ortaya çıkabilmektedir. Bütçe dengesi, bir hükümetin belirli bir dönemde gelirleri ile harcamalarının denk olmasını ifade etmektedir. Bütçe açıkları ise belli bir dönem içinde gerçekleştirilen harcamaların aynı dönem içindeki gelirlerden daha yüksek olması durumunda ortaya çıkan bir olgudur. Bütçe açığı en basit hesaplama ile bir hükümetin belirli bir dönemdeki toplam gelirleri ile toplam harcamaları arasındaki fark olarak hesaplanmaktadır. Toplam harcamalar, çeşitli alanlarda yapılan kamu harcamalarını kapsamaktadır. Sağlık harcamaları, eğitim harcamaları, savunma harcamaları gibi olgular kamu harcamalarına örnek olarak verilebilir. Toplam gelirler ise hesaplama yapılan dönemde devletin elde ettiği tüm gelirleri içermektedir. Vergi gelirleri buna örnek olarak verilebilmektedir. Bütçenin açık ya da fazla vermesi o dönemin mali yükünün anlaşılması için önem taşımaktadır.

Küreselleşen dünya ile değişim gösteren olgulardan biri de devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki gücünün artmasıdır. Devletin bu gibi alanlara müdahalesi ancak finansal bir kaynak ile mümkündür. Devlet gelirlerinin yapılan harcamaları karşılayamaması bütçe açıklarına neden olmaktadır. Ortaya çıkan bütçe açıklarının giderilmesi ya da azaltılması için bazı finansal kaynaklar söz konusudur. Bu kaynaklara borçlanma ve para basma örnek gösterilebilir.

Bütçe açıklarının büyümesi ve sürekli olması, ekonomik istikrarın sağlanmasına engel olabilmektedir. Geçmişten günümüze bakıldığında farklı dönemlerde ve farklı nedenlerle bütçe açıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında devlet gelirlerinin yetersiz olması, doğal afetler, salgın hastalıklar, ekonomik durgunluk gibi durumlar bütçe açıklarına neden olarak gösterilebilmektedir. Vergilerin hükümetin en etkili geliri olduğu düşünüldüğünde vergi toplama sistemindeki düzensizlik de bütçe açıklarına sebep olabilmektedir.

Bütçenin dengede olması, açık vermesi ya da bütçe fazlasının ortaya çıkması konusunda farklı görüşler mevcuttur. Keynesyen bakış, bütçeyi kısa dönemde ele almış ve bütçenin zaman zaman açık vermesinin ekonomik açıdan kabul edilebilir olduğunu ileri sürmüştür. Monetarist yaklaşımda ise bütçenin denk olması gerektiği savunulmuş, bütçenin açık vermesi durumunun, ekonomik istikrarsızlığa neden olabileceği ileri sürülmüştür. Klasik iktisat görüşüne göre bütçenin açık vermesi ekonomik istikrarsızlığa yol açacaktır. Bu nedenle bütçede denklik ilkesini savunmuşlardır.

Makroekonomik istikrarın sağlanması ülkeler açısından önem taşımaktadır. Bu istikrarın sağlanması ülkelerin kurumsal altyapısı ile ilişkilidir. Bütçe dengesinin sağlanması ve bütçe açıklarının giderilmesi konusunda uygulanan politikalar için kurumsal altyapının yeterli düzeyde olmaması risk teşkil etmektedir. Bir ülkenin kurumsal alt yapısı o ülkenin yönetim yapısı unsurlarını içermektedir. Yönetişim göstergeleri ise tartışmalı bir kavram olmakla birlikte tek bir tanımı bulunmamaktadır. 2003 yılında Merkez Bankası tarafından yayımlanan "Yönetişim" başlıklı yazıda; iyi yönetişimin, sistemin kurallarının herkes için aynı, açık ve adil olmasını temsil ettiği belirtilmiştir. Dünya Bankası ise yönetişimi, ülkede gücün ne yönde kullanıldığına ilişkin bir kavram olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda Dünya Bankası tarafından yönetim göstergeleri altı kategoriye ayrılmıştır. Bunlar; hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, söz hakkı ve hesap verebilirlik.

Dünya Bankası yönetim göstergelerini iyi ve zayıf yönetim olarak ele almaktadır. İyi yönetişime sahip ülkelerde yolsuzluklar yok ya da yok denilecek kadar az, hukuka bağlılık yüksek, ekonomik özgürlük yüksektir. Ancak zayıf yönetişime sahip olan ülkelerde ise yolsuzluk fazla, hukuka bağlılık azdır (Barış, 2015: 85-89). Yönetişim göstergeleri ile bütçe dengesi arasındaki ilişki incelendiğinde iyi yönetişime sahip ülkelerde bütçe politikalarının daha etkin bir şekilde uygulanması, bütçe açıklarının kontrol altında tutularak kaynakların adil ve etkili bir şekilde dağıtılması beklenirken, kötü yönetişime sahip ülkelerde bütçe dengesinin bozulması ve bütçenin açık vermesi beklenmektedir (Güvel ve Koç, 2010: 154-158).

Ekonomik büyüme olgusunda yönetim göstergeleri önemli bir etken olarak görülmektedir. İyi bir yönetim göstergesine sahip olmak toplumsal refahın artmasında etkili olabilmektedir (Artan ve Hayaloğlu, 2014: 351-359). Bütçe dengesinin sağlanamaması ve bütçe açığının ortaya çıkması ülkenin güvenilirliğini zedeleyebildiği gibi yönetim

göstergelerinin de olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir (Kurt, 2022: 5-13). Örneğin, bir ülkenin iyi yönetim göstergelerine sahip olması, vergi toplama sisteminin düzenli ve adil olduğunu işaret eder, bu durumda vergi kaçırma en aza ineabilmektedir. Vergi gelirlerinin düzenli olarak alınması ise bütçe gelirlerinin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yönetişim göstergelerinin iyi yönde eğilim göstermesi durumunun bütçe açıklarının azalması, bütçe dengesinin sağlanması, yolsuzluğun azalması gibi durumlara etki edeceği savunulmaktadır (Doğan, 2017: 40-44).

2000’li yıllardan itibaren, ucuz işgücü ve düşük üretim maliyetleriyle öne çıkan Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi ekonomiler, yüksek büyüme potansiyeli ile doğrudan yabancı yatırımları çekmiş, ihracatlarını artırarak döviz rezervlerini ve milli gelirlerini hızla büyütmüş; aynı zamanda ekonomik krizlere daha az duyarlılık göstermiştir (Narin ve Kutluay, 2013: 31). BRIC; Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin’in İngilizce adlarının baş harflerinden oluşan bir kısaltma olmakla birlikte ilk olarak 2001 yılında Jim O’Neill tarafından ortaya atılmıştır. Bu ülkeler, dünya ekonomisinin gelişiminde önemli bir rol oynayacakları öngörülen yükselen ekonomiler olarak da anılmaktadır. 2001 yılında yayımlanan raporda Jim O’Neill BRIC ülkelerini, G-7 ülkeleriyle karşılaştırmış ve BRIC ülkelerindeki büyüme ve gelişme hızının G-7 ülkelerine göre daha yüksek olacağını vurgulamıştır. Goldman Sachs’ın 2003 yılında yayımladığı bir rapora göre, 2050’ye kadar Çin dünyanın en büyük ekonomisi, Hindistan dünyanın üçüncü büyük ekonomisi, Brezilya dördüncü büyük ekonomisi ve Rusya altıncı büyük ekonomisi olacaktır. BRIC ülkeleri, 16 Haziran 2009’da Rusya’da gerçekleştirilen ilk zirve toplantısında bir araya gelmiş ve Ağustos 2010’dan sonra siyasi bir örgüte dönüşmüştür. 2010’da Güney Afrika’nın da eklenmesiyle bu ülkeler BRICS olarak adlandırılmıştır. BRICS ülkelerinin dikkate değer özellikleri arasında genç ve dinamik bir nüfusa sahip olmaları ve zengin doğal kaynaklara sahip olmalarıyla dünya ekonomisinde güçlü bir konuma gelmeleri bulunmaktadır. Goldman Sachs 2003 yılında yayınladığı raporda Türkiye’nin ekonomik performansını da değerlendirmiştir. Raporda, Türkiye’nin BRICS ülkeleri olarak adlandırılan yükselen ekonomilere dahil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye BRICS-T olarak anılmaya başlanmış ve bu ülke grubu için birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Durmaz, 2022: 33).

Çalışmanın amacı 2002-2021 yıllık verileri ile yönetim göstergelerinin bütçe dengesi üzerindeki etkisini BRICS-T ülkeleri açısından incelemektir. Çalışmanın amacı

çerçevesinde bütçe dengesi üzerinde Dünya Bankası tarafından geliştirilen “hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, söz hakkı ve hesap verebilirlik” isimli altı yönetim göstergesinin etkisi incelenmektedir. Ancak, bütçe dengesini regresyon analizinde sadece yönetim göstergeleri ile açıklamak mümkün değildir, bu nedenle modele makroekonomik değişkenler de dahil edilmiştir. Söz konusu değişkenler literatür ışığında seçilmiştir. Kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) büyümesi, enflasyon oranı, dış ticaretin (ihracat ve ithalat) GSYİH içindeki payı, nüfus artış oranı seçilen makroekonomik değişkenlerdir. BRICS-T ülkeleri için bütçe dengesi, makroekonomik değişkenler ve yönetim göstergelerine ait veriler Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund) (IMF) ve Dünya Bankası veri tabanları kullanılarak toplanmıştır. Ayrıca, çalışmanın yapıldığı dönemde küresel çapta etkili olan iki önemli olay bulunmaktadır: 2008 finansal krizi ve 2020-2021 yıllarında hissedilen Yeni Koronavirüs Hastalığı 2019 (COVID-19) pandemisi.

Doğrusal panel veri modellerinde zaman etki; doğal afetler, ekonomik krizler gibi nedenlerle gözlemlenebilmektedir. Çalışmada birim ve/veya zaman etkilerin varlığına ilişkin sabit etkiler varsayımı altında kullanılan F testi ve tesadüfi etki varsayımı altında kullanılan Olabilirlik Oranı (Likelihood Ratio) (LR) testi uygulanmıştır. F testi ve LR testi sonuçlarına göre hem sabit hem de tesadüfi etkiler varsayımı altında iki yönlü etki olduğu tespit edilmiştir. Modelde zaman etkiye neden olan yılları tespit etmek amacıyla GDEKK ile İki Yönlü Model tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre 2008, 2020 ve 2021 yıllarına ait kukla değişkenlerinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu nedenle, zaman etkisini tahmin edilecek modellere dahil etmek amacıyla iki kukla değişken yaratılmıştır. Bunlardan ilki 2008 yılı için 1, diğer yıllar için 0 değerini alan finansal kriz kuklasıdır. Diğeri ise 2020 ve 2021 yılları için 1, diğer yıllar için 0 değerini alan COVID-19 pandemisi kuklasıdır. Makroekonomik değişkenler ve kriz kuklalarının açıklayıcı değişken olarak yer aldığı modele, altı yönetim göstergesi açıklayıcı değişken olarak eklendiğinde modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu ile karşılaşılmaktadır. Bunun nedeni yönetim göstergelerinin kendi aralarındaki korelasyonunun yüksek olmasıdır. Bu noktada her bir göstergeyi ayrı modellemek daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

Doğrusal panel veri modellerinde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon durumlarını göz ardı ederek tahminler yapmak, parametrelerde etkinlik kaybına

neden olmaktadır. Varsayımların sağlanmaması durumunda uygun tahmin yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Driscoll-Kraay tahmincisi, bu üç varsayımdan sapmalara karşı dirençli tahminler vermektedir. Çalışma kapsamında makroekonomik değişkenler ve kriz kuklalarının olduğu modele ek olarak yönetim göstergeleri ayrı ayrı eklenerek toplam yedi model oluşturulmuştur. Oluşturulan yedi model için varsayımdan sapmalara karşı dirençli olan Driscoll-Kraay tahmincisi ile model tahminleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümü izleyen ikinci bölümde, panel veri analizi ile ilgili kavramlar ve panel veri modelleri hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca panel veride uygun modeli belirlemek için yapılan testlere de yer verilmiştir. Panel veri modellerinde model tercihi yaparken, varsayımların test edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde varsayımların araştırılmasında kullanılan testlere değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, bütçe açığı kavramına dair tanımlamalar ve yaklaşımlar ele alınmıştır. Bütçe dengesinin bozulması ve bütçe açığının ortaya çıkmasına sebep olan faktörler ile bütçe açığının giderilmesi için kullanılan finansman yöntemlerine değinilmiştir. Bu bölümde, çalışmanın amacı doğrultusunda yönetim göstergelerine ve BRICS-T ülkeleri hakkında temel bilgilere de yer verilmiştir. Üçüncü bölümün sonunda, konuya ilişkin literatür incelemesi ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Bu çalışmanın dördüncü bölümünde, araştırmanın yöntemi ve bulgularına yer verilmiştir. Öncelikle araştırmanın amacı ve önemi açıklanmıştır. Sonrasında veri seti ile ilgili detaylara ve tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Çalışmada izlenen yöntem adım adım açıklanmıştır. Son olarak sabit ve tesadüfi etki ayrımı da dikkate alındığında toplam 14 modelin bulgularına yer verilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Çalışmanın beşinci ve son bölümünde, araştırmanın genel olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca, elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlar doğrultusunda yapılan önerilere yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞRUSAL PANEL VERİ MODELLERİ

Çalışmanın bu bölümünde, panel veri analizine ilişkin kavramlar, doğrusal panel veri modelleri ve uygun modelin belirlenmesi için yapılan testler ele alınmıştır. Panel veri analizinde varsayımların incelenmesi için kullanılan testlere ve bu varsayımların sağlanamadığı durumlarda kullanılan dirençli tahmin yöntemlerine de değinilmiştir.

2.1. Panel Veri ve Temel Kavramlar

Ekonometrik çalışmaların önemli aşamalarından biri, değişkenlere ilişkin verilerin toplanmasıdır. Ekonometrik analizlerde kullanılan farklı veri türleri bulunmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 1). Bunlar;

- Yatay kesit veri
- Zaman serisi
- Panel veri

Yatay kesit verisi, zamanın belli bir noktasında ülke, şehir gibi birimlerden toplanan verilerden elde edilen bir veri türüdür. Zaman serisi, belirli bir zaman dilimine göre ülke, şehir gibi birimlerin değişimini içeren veri türüdür (Yaşa, 2013: 51). Türkiye'nin 2010-2022 yılları arasındaki bütçe açığı verileri zaman serisi verisine örnek olarak gösterilebilir. Panel veri ise hem birimlere sahip yatay kesitlerin hem de zaman serisi verilerinin bir arada alınması ile oluşan veri türüdür (Wooldridge, 2010: 6-7). Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) ülkelerinin 2005-2020 yılları arasındaki bütçe açığı verileri panel veriye örnek olarak gösterilebilir.

Panel veride, her bir birim için tüm zamanlarda gözlemlenen değeri var ise dengeli panel, fakat bazı birimlerin bazı zamanlara ait verileri gözlemlenmemiş ise dengesiz panel durumu söz konusudur (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 5).

Panel veride birimlerin kendine ait özelliklerini yansıtmaması durumu birim etkiyi ifade eder. Birim etkisi, birimlere göre değişen ancak zamana göre sabit bir değişkendir. Birçok

zaman dilimini de içermesi sebebiyle, zamanların kendine ait özelliklerini göstermesi durumu da zaman etkisi olarak adlandırılmaktadır. Zaman etkisi birimlere göre sabit olup zamana göre değişen bir değişkendir (Kengeş, 2019: 3).

2.2. Panel Veri Kullanımının Avantajları ve Dezavantajları

Ekonometrik analizlerde yatay kesit ve zaman serisi için panel veri yöntemleri karşılaştırıldığında panel veri kullanımının bazı avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır.

2.2.1. Panel Veri Kullanımının Avantajları

Panel veri kullanımı, ekonometrik analizlerde yatay kesit veya zaman serisi verisi kullanmanın sağladığı avantajlara ek olarak bir çok fayda sağlamaktadır. Panel verinin araştırmacıya sağladığı avantajlar şu şekilde sıralanabilir (Baltagi, 2005: 5);

- 1) Panel verileri, bireylerin, firmaların, eyaletlerin veya ülkelerin farklı özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bireysel heterojenliği kontrol etmeyen zaman serisi ve yatay-kesit çalışmaları, yanıltıcı sonuçlar elde etme riski taşır.
- 2) Panel verileri daha bilgilendirici veriler sağlar, değişkenler arasında daha az çoklu doğrusal bağlantı, daha fazla serbestlik derecesi ve daha yüksek verimlilik sağlar.
- 3) Panel verileri, uyum dinamiklerini incelemek için daha iyi bir şekilde kullanılabilir. Panel verileri, ekonomik durumların süresini incelemek için uygun bir araçtır. Uzun süreli panel verileri, ekonomik politika değişikliklerine uyum hızı hakkında bilgi sağlayabilir. Örneğin, işsizlik ölçümleri için, kesitsel veriler belirli bir zamanda nüfusun işsizlik durumunu tahmin edebilir. Tekrarlanan kesitsel veriler, bu oranın zaman içinde nasıl değiştiğini gösterebilir.
- 4) Panel verileri, saf kesit veya saf zaman serisi verilerinde algılanamayan etkileri tanımlamak ve ölçmek için daha uygundur.
- 5) Panel veri modelleri, sadece kesit veya zaman serisi verilerinden daha karmaşık davranış modellerinin oluşturulmasına ve test edilmesine izin verir.

2.2.2. Panel Veri Kullanımının Dezavantajları

Panel veri kullanımında yukarıdaki avantajların yanında bazı dezavantajlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda panel veri kullanımının dezavantajları şu şekilde sıralanabilir (Baltagi, 2005 : 7-8);

- 1) Veri toplama sorunları
- 2) Ölçüm hatalarının bozulmaları
- 3) Seçicilik problemleri
- 4) Kısa zaman serisi boyutu
- 5) Birimler arası korelasyon

Hata teriminin çoğunlukla sapmalı olması, özellikle anket çalışmalarında farklı nedenlerle boş bırakılan soruların olması nedeniyle veri kısıtlaması yaşanmaktadır. Bu durumlar ise panel veri kullanımının dezavantajlarını oluşturmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 14).

2.3. Doğrusal Panel Veri Modelleri ve Tahmin Yöntemleri

Panel veri N sayıda birimin ve T sayıda birimlere ait gözlemlerin birlikte alınmasını ifade etmektedir. Genel olarak panel veri modeli aşağıdaki denklemle ifade edilebilir;

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it} \quad (2.1)$$

Burada alt indislerden i ülke, şehir gibi birimleri ve t alt indisi ise ay, yıl gibi zamanı ifade etmektedir. Ayrıca,

β_{0it} : Sabit terim

Y_{it} : Bağımlı değişkenin t zamanda i birim için değeri

X_{kit} : k değişkeninin t zamanda i birim için değeri

u_{it} : Hata terimini ifade etmektedir.

Panel veri modelleri klasik model, sabit etkili model ve tesadüfi etkili model olarak üç bölümde incelenmektedir.

2.3.1. Klasik Model

Tüm gözlemlerin homojen olduğu yani eğim ve sabit parametrelerin birimlere ve zamana göre sabit olduğu modellere klasik model ya da havuzlanmış model denilmektedir.

Klasik model genel olarak aşağıdaki gibi ifade edilir,

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N ; t = 1, 2, \dots, T \quad (2.2)$$

Klasik modelde β parametresi Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK) yöntemi ile tahmin edilebilir. HEKK tahmincisi Denklem 2.3 formülü ile hesaplanabilmektedir.

$$\hat{\beta} = (\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T X'_{it} X_{it}) \quad (2.3)$$

HEKK varsayımları (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 41):

- Hata terimi ile bağımsız değişkenler arasında korelasyon yoktur. Yani otokorelasyon yoktur.
- Hata teriminde birim ve zaman etkisi yoktur.
- Birimler arası korelasyon yoktur.
- Birimler arasında çoklu doğrusal bağlantı yoktur.
- X_{it} ile ε_{it} arasında korelasyon yoktur.
- Modelde birim ve/veya zaman etkisi bulunmamaktadır.

2.3.2. Sabit Etkiler Modeli

Sabit etkili modelde gözlemlenemeyen birim etkiler ortaya çıkabileceği gibi bu modelde kullanılan bağımsız değişkenler ile ilişkili olduğu kabul edilmektedir (Yaman, 2017: 63). Gözlemlenemeyen birim etkiler eğer her bir yatay kesit gözleminde tahmin edilen bir parametre olarak ortaya çıkıyorsa sabit etkiler söz konusudur. Aynı zamanda yatay kesit boyutu büyük bir anakütleden spesifik olarak alınması durumunda sabit etkiler modeli söz

konusudur. Sabit etkiler modelinde birim etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonun sıfırdan farklı olmasına izin verilir (Tatoğlu, 2020: 79).

Sabit etkiler modeli, tek yönlü sabit birim etkiler, tek yönlü sabit zaman etkiler ve iki yönlü sabit etkiler olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Birimlere göre değişkenlik gösteriyorsa tek yönlü sabit birim etkiler modeli, zamana göre değişkenlik gösteriyorsa tek yönlü sabit zaman etkiler modeli ve hem birimlere hem de zamana göre değişiyorsa iki yönlü sabit etkiler modeli olarak adlandırılmaktadır.

Tek yönlü sabit birim etki modeli aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_0 + \mu_i + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (2.4)$$

Denklem 2.4’te verilen;

i= Birim etki

t= Zaman etki

μ_i = Gözlemlenemeyen birim etki

u_{it} = Hata terimi

Y= Bağımlı değişkeni ifade etmektedir

Tek yönlü sabit zaman etki modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir. Denklem 2.5’te verilen λ_t gözlemlenemeyen zaman etkisini ifade etmektedir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \lambda_t + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (2.5)$$

İki yönlü sabit etkiler modeli ise Denklem 2.6’daki gibi belirtilmektedir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \lambda_t + \mu_i + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (2.6)$$

Sabit etkiler modelinde en çok kullanılan iki yöntem Gölge Değişkenli En Küçük Kareler (GDEKK) ve Grup İçi Tahmin (GİT) yöntemleridir. Bu iki yöntem aynı sonuçları vermektedir fakat N ve/veya T büyük olması durumunda serbestlik derecesi kaybı olacaktır. Bu nedenle GDEKK ile tahmin zor olacaktır. GİT yöntemi ise N sonsuza giderken daha tutarlıdır (Kengeş, 2019: 7).

Sabit etkiler modelinin bir avantajı, birim ve/veya zaman etkilerinin açıklayıcı değişkenlerle ilişkilendirilebilmesidir. Ancak, bu modelin bazı dezavantajları vardır. Örneğin, bilinmeyen parametre sayısı örneklem gözlemlerinin sayısı ile artar ve sabit etkiler tahmini, zamanla değişmeyen katsayıların tahmin edilmesine izin vermez (Hsiao, 2006: 10-15).

Sabit etkiler modelinin varsayımları;

$$E(\ddot{u}_{it}|\ddot{x}_i, u_i) = 0 \quad (2.7)$$

Denklem 2.7 bağımsız değişkenler ve birim etkinin hata terimi ile korelasyonsuz olduğunu ifade etmektedir.

$$Rank[\sum_{t=1}^T E(\ddot{x}'_{it}\ddot{x}_{it})] = K \quad (2.8)$$

Denklem 2.8 zamana ve birimlere göre değer alan bağımsız değişkenlerin aralarında tam çoklu doğrusal bağlantı olmaması varsayımdır.

$$E(\ddot{u}'_i\ddot{u}_i|\ddot{x}_i, u_i) = \sigma_u^2 I_T \quad (2.9)$$

Denklem 2.9 ise koşullu varyansların sabit ve koşullu kovaryansların sıfır olduğunu ifade eden varsayımdır.

2.3.3. Tesadüfi Etkiler Modeli

Her bir yatay kesit gözlemi, gözlemlenemeyen birim etkilerini tesadüfi bir değişken olarak içeriyorsa, bu durumda tesadüfi etkiler söz konusudur. Aynı zamanda, yatay kesit boyutu büyük bir anakütleden tesadüfi olarak seçildiğinde, tesadüfi etkiler modeli ortaya çıkar. Tesadüfi etkiler modelinde birim etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasındaki korelasyonun sıfır olduğu varsayılmaktadır (Tatoğlu, 2020: 79).

Tesadüfi etkiler modeli avantajları; örneklemin büyüklüğü arttıkça, parametre sayısı sabit kalır. İç ve grup değişkenliği arasında etkili tahmin edicilerin türetilmesine imkân tanır. Zamana bağlı olmayan değişkenlerin etkisinin tahmin edilmesine olanak sağlar (Hsiao, 2006: 10-15).

Tesadüfi etkiler modeli birimlere göre değişkenlik gösteriyorsa tek yönlü tesadüfi birim etkiler modeli, zamana göre değişkenlik gösteriyorsa tek yönlü tesadüfi zaman etkiler modeli ve hem birimlere hem de zamana göre değişiyorsa iki yönlü tesadüfi etkiler modeli olarak adlandırılmaktadır. Tek yönlü tesadüfi etkiler modeli Denklem 2.10'da gösterilmektedir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + u_{it} + \mu_i \quad (2.10)$$

Denklem 2.10'da $i = 1, \dots, N$ ve $t = 1, \dots, T$ olarak ifade edilmektedir. Ayrıca u_{it} artık hataları μ_i ise birim etkiyi göstermektedir.

Tesadüfi etkiler modeli uygulamasında bileşik hata teriminin varyans ve kovaryans bilgisi üzerinden tahmin yapılmaktadır. Ancak uygulamada bu büyüklüğün bilinmemesi sebebiyle tahmini değerler kullanılmakta ve bu model için en uygun tahmin yöntemi Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yöntemidir (Yaman, 2017: 65).

Tesadüfi etkiler modeli varsayımları:

$$E(v_{it}|x_i) = 0; t=1, \dots, T \quad (2.11)$$

$$E(u_{it}|x_i) = 0; t=1, \dots, T$$

$$E(u_i|x_i) = E(u_i) = 0$$

Denklem 2.11 varsayımı, X değişkenlerinin katı dışsal değişkenler olduğunu göstermektedir.

$$Rank E(X_i' \Omega^{-1} X_i) = K \quad (2.12)$$

Denklem 2.12 bağımsız X değişkenleri arasında tam çoklu doğrusal bağlantı olmadığını göstermektedir.

$$E(u_i u_i' | X_i, u_i) = \sigma_u^2 I_T \quad (2.13)$$

$$E(u_i^2 | X_i) = \sigma_u^2$$

Denklem 2.13 ise eş varyanslılık, koşulsuz varyansın zamana göre sabit ve otokorelasyonsuz olduğu varsayımdır. Burada farklı olarak koşullu varyanslar yer

almaktadır. Koşullu varyansların sabit ve koşullu kovaryansların sıfır olduğunu ifade etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 107).

2.4. Panel Veri Analizinde Uygun Modeli Belirlemek İçin Kullanılan Testler

Panel veride hangi modelin kullanılacağı önemli bir husustur. Eğer birim ya da zaman etkisinin olmadığı düşünülüyorsa klasik model kullanılabilir; ancak birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu düşünülüyorsa sabit ya da tesadüfi model kullanmak daha doğru olacaktır. Bu modellerden hangisinin tercih edileceğini belirlemeye yönelik testler bulunmaktadır.

2.4.1. F Testi

Klasik modelin geçerli olup olmadığını test etmek için F testi kullanılan testlerden biridir. Burada iki çeşit model söz konusudur. Kısıtlı model, birim etkinin var olmadığı; kısıtsız model ise birim etkinin olduğu durumu kapsamaktadır (Yaman, 2017: 66). Kısıtsız ve kısıtlı model Denklem 2.14 ve 2.15'teki gibi gösterilmektedir.

$$\text{Kısıtsız Model; } Y_i = \mu_i + \beta X_i + u_i \quad (2.14)$$

$$\text{Kısıtlı Model; } Y_i = \beta X_i + u_i \quad (2.15)$$

Modelde sıfır hipotezi, modelde birim etki yoktur şeklinde kurulmaktadır. F test istatistiği ve F tablosundan bulunan tablo değeri karşılaştırıldıktan sonra eğer F test istatistiği tablo değerinden küçük ise H_0 hipotezi kabul edilmektedir (Kengeş, 2019: 9). Bu noktada birim etkinin olmadığı ve klasik modelin geçerli olduğu kabul edilmektedir.

2.4.2. Olabilirlik Oramı Testi

LR testi klasik modelin tesadüfi etkiler modeline karşı test edilmesi için kullanılmaktadır. Test istatistiği aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$LR = 2[\ln L(Kısıtlı) - \ln L(Kısıtsız)] \quad (2.16)$$

LR testinde “ H_0 = Klasik model geçerlidir, birim ve zaman etki yoktur” şeklinde oluşturulan sıfır hipotezi test edilmektedir. H_0 hipotezi reddedilirse birim ve/veya zaman etkilerinin olduğuna karar verilir. Başka bir ifade ile klasik modelin uygun olmadığına karar verilir (Coşkun ve Güngör, 2015: 343).

2.4.3. Hausman Testi

Sabit ve tesadüfi etkiler modeli arasında birim etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olup olmaması iki model arasındaki önemli farklardan biridir. Sabit etkiler modelinde tahmin yaparken birim etki modelden düşmekte ancak tesadüfi etki modelinde tahmin ederken birim etki hata teriminin içinde yer alarak tahmin edilmektedir. Bu noktada içsellik problemi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Hausman testine dışsallık testi de denilebilir. Hausman test istatistiğinin hesaplanmasında tesadüfi etkilerde GEKK tahmincisi ve sabit etkilerde GİT varyans kovaryans matrislerinin arasındaki farktan yararlanılır. Test bu farkın sıfıra eşitliğini test eder. Parametreler arasında anlamlı bir fark yoksa iki tahmincinin de tutarlı olduğu tesadüfi etkilerin etkin olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu fark büyükse sabit etkiler tahmincisinin tutarlı olduğu kabul edilir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 195-196). Test istatistiği ve hipotezler aşağıdaki gibidir;

$$H = (\widehat{\beta}_{SE} - \widehat{\beta}_{TE})' \left(AVAR(\widehat{\beta}_{SE}) - AVAR(\widehat{\beta}_{TE}) \right)^{-1} (\widehat{\beta}_{SE} - \widehat{\beta}_{TE}) \quad (2.17)$$

H_0 = Parametreler arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_1 = Parametreler arasında anlamlı bir fark vardır.

Hesaplanan test istatistiği, χ^2 tablosunda k serbestlik derecesi ile bulunan değer karşılaştırılır. Hesaplanan test istatistiği tablo değerinden büyük ise H_0 hipotezi reddedilir. Eğer test istatistiği tablo değerinden küçük ise H_0 hipotezi kabul edilir. H_0 hipotezinin kabul edilmesi parametreler arasında anlamlı bir fark olmadığını ifade eder ve tesadüfi etkiler modeli tercih edilecektir (Kengeş, 2019: 12).

2.5. Panel Veride Varsayımların Test Edilmesi

Panel veri analizi, zaman serileri ve kesit verilerinin bir araya getirilmesiyle oluşan veri setlerini analiz etmek için kullanılmaktadır. Ancak, panel veri analizinde bazı varsayımların geçerli olması önemlidir. Panel verilerde kullanılan modeller, değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi problemlerin olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Ancak, bu temel varsayımların sağlanmadığı durumlarda, parametre tahminlerinde tutarsızlıklar ortaya çıkabilir. Bu nedenle, panel veri analizinde kullanılan modellerin temel varsayımlarının test edilmesi gerekmektedir.

2.5.1. Çoklu Doğrusal Bağlantı

Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin arasında doğrusal ilişki olmaması sapmasız tahminler için önemlidir. Panel veride bulunan klasik model, sabit etkili ve tesadüfi etkili modellerde bağımsız değişkenlerin aynı olması sebebiyle sadece klasik model için çoklu doğrusal bağlantının saptanması yeterli olacaktır. Burada birden fazla testten söz edilebilir ancak en yaygın kullanılan varyans büyüme faktörüdür. Varyans büyüme faktörü modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin ayrı ayrı bağımlı değişken ve kalan bağımsız değişkenlerin de bağımsız değişkenler olarak yer aldığı modelden elde edilen R^2 değerleri ile hesaplanmaktadır. Yardımcı regresyonları ifade eden i ($i = 1, 2, \dots$) modelde bulunan bağımsız değişken sayısına eşit ve yardımcı regresyonları ifade eden R^2 olmak üzere varyans büyüme faktörü kriteri aşağıdaki gibidir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 259).

$$VIF_i = \frac{1}{1-R_i^2} \quad (2.18)$$

Eğer $VIF < 5$ ise çoklu doğrusal bağlantı yoktur, $5 < VIF < 10$ ise orta şiddetli ve $VIF > 10$ ise şiddetli çoklu doğrusal bağlantı vardır.

2.5.2. Değişen Varyans

Panel veri modellerinde temel varsayımlardan biri hata teriminin sabit varyanslı olmasıdır. Bu durumun geçerli olmaması değişen varyans olarak adlandırılmaktadır. Her bir gözlemin varyansının değişmemesi gerekmektedir. Modelde ihmal edilen değişkenlerin olması, katsayıların zamana ve birime göre değişkenlik göstermesi, kullanılan verilerin toplanmasında yapılan hatalar, değişkenlerin ölçümünde yapılan hatalar değişen varyansa neden olabilmektedir. Değişen varyans durumunda; parametre tahmincileri etkin değildir ve bu nedenle en iyi doğrusal sapmasız tahmin ediciler değildir. Tahmincilerin etkin olmaması durumu varyansların tahmininde hatalar yapılmasına neden olmaktadır. Ayrıca yapılacak F ve t testleri hatalı sonuçlar verebilir (Güriş vd., 2008: 255).

Değişen varyans testi için genel olarak klasik modelde Breusch-Pagan/Cook-Weiesberg testi, sabit etkiler modelinde Değiştirilmiş Wald testi ve tesadüfi etkiler modelinde ise Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı testi kullanılmaktadır.

Klasik modelde kullanılan Breusch-Pagan/Cook-Weiesberg testinde temel hipotez “değişen varyans yoktur” şeklinde oluşturulmakta ve HEKK yönteminin tahmininden kalıntılar kullanılmaktadır. Bu kalıntılar ise aşağıdaki formül üzerinden tahmin edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 230).

$$\widehat{u}_{it}^2 = \delta + a_{it}\delta + \varepsilon_{it} \quad (2.19)$$

Denklemden a_{it} ‘nin birleşik anlamlılığı F testi ile kontrol edilmektedir. Tahmin edilen 2.19 denklemden hesaplanan R^2 değerinden hareketle NR^2 istatistiği elde edilmektedir. χ^2 Dağılım bu istatistik kullanılarak temel hipotez test edilebilmektedir.

Sabit etkiler modelinde değişen varyansın test edilmesinde değiştirilmiş Wald testi kullanılabilir.

$$W = \sum_{i=1}^N \frac{(\hat{\sigma}_i^2 - \hat{\sigma}^2)^2}{v_i} \quad (2.20)$$

Wald test istatistiğinde yer alan $\hat{\sigma}_i^2$, i. birimin kalıntı varyansını tahmincisidir.

Tesadüfi etkiler modelinde ise Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı testi, değişen varyansın tespitinde kullanılan testlerden birisidir.

$$\frac{1}{\sigma_i} \bar{Y}_i = \frac{1}{\sigma_i} \bar{X}'_i \beta + \omega_i \quad (2.21)$$

Test istatistiği $(K(K + 1)/2)$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 250). Temel hipotez; “sabit varyans vardır” şeklinde oluşturulmakta ve temel hipotezin reddedilmesi durumunda modelde değişen varyans olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2.5.3. Otokorelasyon

Otokorelasyon hata terimleri arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. İhmal edilmiş değişkenin olması, fonksiyonel şeklin hatalı belirlenmesi, verilerde ölçme hatasının olması ve deprem, savaş gibi olağanüstü durumların ortaya çıkması otokorelasyona sebep olabilmektedir. Otokorelasyonun varlığında; parametrelerin En Küçük Kareler (EKK) tahmincisi sapmasız ve doğrusaldır, ancak etkin değildir. Buna bağlı olarak hata terimlerinin varyansları sapmalı tahmin edilecektir. Parametre varyanslarının hatalı tahmin edilmesi sonucunda testlerin de hatalı sonuçlar vermesi olasıdır (Güriş vd., 2008: 201).

Klasik modelde t testi, sabit etkiler modelinde Baltagi-Wu’nun Yerel En İyi Değişmez testi ve tesadüfi etkiler modelinde ise Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Lagrange Çarpanı Testi ve Baharvaga, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu’nun Yerel En İyi Değişmez testi otokorelasyonun tespit edilmesinde kullanılan testlerden bazılarıdır.

Klasik modelde temel hipotez $H_0: \rho = 0$ (otokorelasyon yoktur) şeklinde kurulmaktadır. Klasik modelde panel veri modeli aşağıdaki gibidir.

$$Y_{it} = X_{it}\beta + u_{it} \quad (2.22)$$

Denklem 2.22’de yer alan panel veri modeli HEKK yöntemi ile tahmin edilerek kalıntılar elde edilmektedir. Kalıntıların gecikmeli değerinin bağımsız değişken olduğu Denklem 2.23’te gösterilen model tahmin edilmektedir. Denklem 2.23 için t testi kullanılarak ρ ’nun anlamlı olup olmadığı test edilmektedir. Bu bağlamda ρ anlamlı ise temel hipotez reddedilmektedir (Tatoğlu, 2020: 234).

$$Y_{it} = X_{it}\beta + \rho\hat{u}_{it-1} + u_{it} \quad (2.23)$$

Sabit etkiler modelinde grup içi tahmin yöntemi ile tahmin ederken zamana göre birim ortalamalarından fark alınması sebebiyle u_{it} ’ler değil $\hat{u}_{it}$ ’ler tahmin edilmektedir. Bu noktada u_{it} ’ler korelasyonsuz olsa dahi $\hat{u}_{it}$ ’ler negatif otokorelasyonlu olmaktadır. Tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyon katsayısı $corr(v_{it}, v_{is}) = \sigma_\mu^2 / (\sigma_\mu^2 + \sigma_u^2)$ şeklinde gösterilmektedir. Otokorelasyonun olması durumunda tahmin yapılması standart hatalar sapmalı ve tahminciler etkin olmamaktadır (Güven, 2014: 48).

Otokorelasyonun varlığının test edilmesinde temel hipotez ve alternatif hipotez $H_0: \rho = 0$ ve $H_a: \rho < 0$ veya $H_a: \rho > 0$ şeklinde ifade edilmektedir. H_0 hipotezinin kabul edilmesi durumunda hataların otokorelasyonlu olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Burada Bhargava vd. (1982) tarafından Durbin-Watson testi temel alınarak aşağıdaki otokorelasyon testi geliştirilmiştir (Verbeek, 2004: 356-357).

$$dw_p = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T (\hat{e}_{it} - \hat{e}_{i,t-1})^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{e}_{it}^2} \quad (2.24)$$

Denklem 2.24’te hesaplanan istatistik değeri T, N ve K değerlerine göre tablodaki kritik değerle karşılaştırılmaktadır. İstatistik değerinin 2’den küçük olması durumunda temel hipotez reddedilmekte ve otokorelasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2.5.4. Birimler Arası Korelasyon

Panel veri modellerinin varsayımlarından biri hata terimlerinin birimlere göre korelasyonsuz olmasıdır. Ancak yapılan analizlerde korelasyonun görülmesi sık rastlanan bir durumdur (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 242). Panel veride birimler tesadüfi olarak seçilmediğinde birimler arası korelasyon ortaya çıkmaktadır. Bu durumda sabit ve tesadüfi etkiler tahmincileri tutarlıdır ancak etkin değildir. Ayrıca standart hatalar sapmalıdır. Bu nedenle birimler arasında korelasyon olup olmadığı test edilmelidir (Güven, 2014: 49).

Birimler arasında korelasyon olup olmadığının testinde temel hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$H_0: p_{ij} = p_{ji} = 0 \text{ } i \neq j \text{ için (Korelasyon yoktur)}$

$H_0: p_{ij} = p_{ji} \neq 0 \text{ bazı } i \neq j \text{ için (Korelasyon vardır)}$

Birimler arası korelasyonun varlığının araştırılması için literatürde çeşitli testler bulunmaktadır. Sabit etkili modellerde korelasyon olup olmadığını inceleyen testler aynı zamanda tesadüfi etkili modellerde de kullanılabilir. Pesaran testi, Friedman testi ve Frees testi korelasyonun olup olmadığını tespitinde kullanılan testlerdir. Pesaran istatistiği Denklem 2.25'te gösterilmiştir. Test istatistiğindeki $\hat{p}_{ij}$: i ve j. kalıntı arasındaki korelasyon katsayısıdır.

$$P = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \left[\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \right] \quad (2.25)$$

Denklem 2.25'te test istatistiği $d=N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde χ^2 dağılımlıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 245).

Friedman testi panel boyutunun $T < N$ olması durumunda kullanılmaktadır ve test istatistiği $(T-1)$ serbestlik derecesiyle χ^2 dağılımına sahiptir (Yaman, 2017: 73). Friedman testi Denklem 2.26'daki gibi hesaplanmaktadır:

$$FR = [(T - 1)((N - 1)R_{AVE} + 1)] \quad (2.26)$$

$$R_{AVE} = \frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{r}_{ij} \quad (2.27)$$

Denklem 2.26'daki R_{AVE} , ortalama spearman korelasyon katsayısıdır ve denklem 2.27'deki gibi hesaplanmaktadır. R_{AVE} değeri sıfır olmayan birimler arası korelasyonları göstermekte ve FR istatistiği $(T-1)$ serbestlik derecesi ile X^2 dağılımlıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 246).

Frees testi, sıra korelasyon katsayısının karesine dayanmaktadır. Bu test $(T-1)$ ve $T(T-3)/2$ serbestlik derecesinde Q dağılımlıdır (Çubukçu, 2020: 20). Frees test istatistiği Denklem 2.28'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$FRE = N[R_{AVE}^2 - (T - 1)^{-1}] \quad (2.28)$$

$$R_{AVE}^2 = \left[\frac{2}{N(N-1)} \right]^2 \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{r}_{ij}^2 \cong \frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{r}_{ij}^2 \quad (2.29)$$

Denklem 2.28'deki R_{AVE}^2 Denklem 2.29'daki gibi elde edilmektedir. Burada, $R_{AVE}^2 > (T - 1)^{-1} + Q_q/N$ ise temel hipotez reddedilmektedir. Başka bir ifade ile birimler arası korelasyon olduğu anlamına gelmektedir.

2.6. Varsayımların Sağlanamaması Durumunda Dirençli Tahminciler

Panel verilerde kullanılan modellerde, değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun olmadığı varsayılmaktadır. Ancak, bu temel varsayımların sağlanmadığı durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada, dirençli tahmincilerin kullanılması gerekmektedir (Sağlam, 2021: 58).

2.6.1. Wooldridge Tahmincisi

Değişen varyans ve otokorelasyonun var olduğu durumlar için geliştirilmiştir. Otokorelasyon ve değişen varyansın olduğu durumda HEKK tahmincisi ile elde edilen hata terimlerinin kovaryans matrisi tahmin edilmiştir. Üretilen standart hataların asimptotik tahmincisi ise aşağıda gösterilmektedir (Güven, 2014: 51).

$$Avar(\beta) = [\sum_{i=1}^N X_i' X_i]^{-1} [\sum_{i=1}^N X_i' u_i u_i' X_i] [\sum_{i=1}^N X_i' X_i]^{-1} \quad (2.30)$$

Wooldridge tahmincisi aynı zamanda “Tam Dirençli Asimptotik Varyans Tahmincisi” olarak da adlandırılmaktadır. Bu tahmincide hata terimlerinin birimler içinde korelasyonlu olmasına izin verilirken birimler arası korelasyonlu olmasına izin verilmemektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 312).

2.6.2. Newey-West Tahmincisi

Newey-West tahmincisi otokorelasyon ve değişen varyansın var olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Tahminci aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Verbeek, 2004: 125-127);

$$Var(\beta) = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T e_t^2 x_t x_t' + \frac{1}{T} \sum_{j=1}^{H-1} w_j \sum_{s=j+1}^T e_s e_{s-j} (x_s x_{s-j}' + x_{s-j} x_s') \quad (2.31)$$

Newey-West tahmincisi otokorelasyon olmadığında White tahmincisine eşittir. Bu tahminci otokorelasyon için kalıntının ağırlıklı çapraz çarpımlarını da hesaba katmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 312).

2.6.3. Driscoll-Kraay Tahmincisi

Driscoll ve Kraay (1998), yatay kesit ortalamaları serisi için Newey-West türü düzeltme yapmaktadır. Düzeltilmiş standart hata tahminleri N'den bağımsız kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığını garantilemektedir. Burada T ve N değerleri büyük olsa dahi değişen varyans altında tutarlı ve dönemsel korelasyonun genel formlarında dirençli standart hatalar üretmektedir (Yaşa, 2017: 75). Driscoll-Kraay tahmincisi yatay kesit boyutunun büyük olduğu durumlarda zayıf olan sadece büyük T olduğunda kovaryans matris tahmincileri üreten Parks (1967), Kmenta (1986) ve Beck-Katz (1995) tahmincilerine alternatif olarak üretilmiştir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 336).

$$Y_{it} = \beta X_{it} + u_{it} \quad (2.32)$$

Denklem 2.32'de ifade edilen panel veri modelinde hata teriminin değişen varyanslı, otokorelasyonlu ve birimler arası korelasyonlu olduğu varsayımı altında parametreler HEKK yöntemi ile tutarlı tahmin edilebilmektedir.

$$\hat{\beta} = (X'X)^{-1} X'Y \quad (2.33)$$

Driscoll-Kraay varyans kovaryans matrisi Denklem 2.34'teki gibi ifade edilmektedir.

$$V(\hat{\beta}) = (X'X)^{-1} \hat{S}_T (X'X)^{-1} \quad (2.34)$$

$\hat{S}_T$ ise Newey-West tarafından aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\hat{S}_T = \hat{\Omega}_0 + \sum_{j=1}^{m(T)} w(j, m) [\hat{\Omega}_j + \hat{\Omega}_j'] \quad (2.35)$$

Denklem 2.35'te verilen $m(T)$, otokorelasyon için gecikme katsayılarının uzunluğunu göstermektedir. Ayrıca bu ifade Bartlett ağırlıkları da belirtmektedir (Dal, 2018:

29-30). Yatay kesit ortalamalarına dayanan bu yaklaşımlar, standart hata tahminleri, birimlerin yatay kesit boyutu N 'ye bağımlı olmaksızın tutarlıdır. Driscoll-Kraay, N 'nin sonsuza gittiği durumda dahi tutarlılığın sağlandığını göstermiştir (Yaşar, 2017: 76).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜTÇE AÇIKLARI

İktisadın en genel tanımına bakıldığında sınırsız olan ihtiyaçların k t kaynaklarla karşılanması konusu ele alınmaktadır. Her bireyin farklı ihtiyaçları olabileceği gibi her toplumun ve böylelikle her devletin kendine özgü ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar belli bir gelir ile karşılanmaktadır. Devletin ihtiyaçları giderebilmesi için mevcut gelirlerini harcama yolu ile halka sunması gerekmektedir. Devletin sahip olduğu gelirler ile yapılan kamu harcamaları ayrı cetvellerde gösterilmektedir. Bu noktada gelirlerin giderlere denk olduğu durum b t   dengesi olarak adlandırılmaktadır. Gelirlerin giderleri karşılamadığı durumda b t   açığını (-), gelirlerin giderlerden fazla olması ise b t   fazlasını (+) göstermektedir.

 kinci Dünya Savaşı savaşından sonra ortaya çıkan modern devlet kavramı devletin sunduğu mal ve hizmetlerde çeşitliliği getirmiştir. Bu süreç ile b t  nin giderlerinde artış olurken b t  nin gelirlerinde, bu giderleri karşılayacak şekilde artış olmaması b t   açığını önemli sorun haline getirmiştir (Cural ve Genç, 2017: 85).

B t   oluşturulması konusunda devlet, b t   denklik ilkesine göre hareket etmektedir. Gelirler, b t   uygulama dönemi içinde, öngörülen borçlanmalarla birlikte giderlere uygun bir seviyeye ulaşmaktadır. Devlet b t  sinde yer alan gelir ve gider rakamları tahmini olarak oluşturulmaktadır. Aynı zamanda b t   uygulama dönemi sonu geldiğinde gerçekleşen dönem içinde yapılan hesaplamalarda b t   açıkları ya da fazlalıkları net ve fiili olarak ortaya çıkmaktadır (şenocak, 1991:6).

B t   açığının tanımlanması konusunda çeşitlilik mevcuttur. B t   açıkları basit tabir ile gider ve gelirin uyumsuzluğunun bir sonucudur (şenocak, 1991: 6). Başka bir ifade ile b t   açıkları kamu harcamalarının kamu gelirlerinden fazla olması olarak tanımlanmaktadır ( pek ve Akar, 2016: 168). B t   açığı, belirli bir dönemde (genellikle 1 yıl) devletin b t   giderleri ile gelirleri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır (Dağ, 2018: 44).

3.1. Bütçe Açığı ile İlgili Tanımlamalar

Bütçe açıklarının tanımı ve ölçümü konusunda farklı yöntemler mevcuttur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önem arz eden bütçe açığı için ölçümün doğru yapılması da önemli bir husustur. Bu nedenle karşılaştırmalar yapıldığında hatalar meydana gelebilmektedir. Bu nedenle öncelikle bütçe açığı konusunda farklı tanımlamalar ve ölçüm yöntemleri incelenecektir.

3.1.1. Geleneksel Açık

Conventional Budget Deficit, İngilizcesiyle ifade edilen terim, genellikle kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki farkı belirtir ve Türkçe'de "geleneksel bütçe açığı" olarak adlandırılır.

Geleneksel açıkta gelir cetveline borçlanma sonrasında gelen tutar dahil edilmemektedir. Aynı zamanda borcun ana para ödemesi harcama cetveline dahil edilmemektedir. Geleneksel bütçe açığı durumunda, faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içinde yer alması nedeniyle geçmiş yıllardaki bütçe açıklarının etkileri, cari dönemde kendisini göstermektedir. Ancak, bu etkiler enflasyondan önemli ölçüde etkilendiği için, yanlış yorumlamalara ve analizlere neden olabilmektedir (Çavdar, 2010: 4).

Geleneksel açık için yapılan eleştiriler de bulunmaktadır. Geleneksel açığın eksiklerine bakıldığında bu eksiklerden ilki, bütçe giderlerinin içinde faiz ödemelerinin olmamasıdır. Bu noktada bir önceki yıldan oluşan bütçe açığı yeni cari yılda da devam etmektedir. Aynı zamanda bu açık, enflasyondan da etkilendiği için geleneksel açık yöntemi kullanılarak yapılan hesaplamalar gerçeği yansıtmamaktadır. Diğer bir neden ise yalnızca merkezi yönetimdeki işlemler sonucunda ortaya çıkan bütçe açıklarını yansıtmamasıdır. Diğer kamu idarelerinde bulunan bir fazla ya da açık durumu dikkate alınmamaktadır (Akkum, 2020: 28).

Geleneksel açık, bütçenin yurt içinde gerçekleştirdiği harcamalara katkısını ölçmede ve ekonomideki konjonktürel hareketlerin bütçe üzerindeki etkisini ölçmede yetersiz kalmaktadır. Ülkenin maliye politikalarının uzun ve kısa vadeli eğilimlerini değerlendirmede başarısız olmaktadır, sermaye açıkları ile tekrar eden bütçe açıklarını ayırt etmede yetersiz

kalmakta ve merkezi hükümetin kamu girişimleri aracılığıyla kredi ve sermaye transferiyle ortaya çıkan bütçe dışı ilişkileri dikkate almamaktadır (Koç Yıldız, 2017: 16).

3.1.2. Birincil Açık (Faiz Dışı Fazla)

Birincil açık olarak bilinen "Primary Deficit," aynı zamanda "faiz dışı fazla" olarak da adlandırılmaktadır. Bütçe açıklarından faiz ödemelerinin çıkartılması sonucu birincil açık elde edilmektedir.

Birincil açık, faiz ödemelerini içermediği için bütçe içerisindeki gelir-harcama dengesini daha açık bir şekilde yansıtmaktadır (Kılıç Satıcı, 2019: 11). Birincil açık, kamu kesiminin borçluluğunu ölçen ve uzun dönemde maliye politikasının sürdürülebilirliğini değerlendiren bir göstergedir. Faiz ödemelerini içermemesi nedeniyle, birincil açık para politikasındaki değişikliklere bağlı olarak faiz oranlarının değişmesinden etkilenmez. Faiz oranlarındaki bu değişim, borç miktarına bağlı olarak bütçe açıklarını etkiler. Eğer sadece maliye politikasının sonuçlarını gösteren, para politikasından arındırılmış bir bütçe açığı kullanmak istenirse, bu durumda birincil açığın kullanılması anlamlı olacaktır (Koç Yıldız, 2017: 17).

Birincil açığın güvenilirlik derecesi, ülkelerin muhasebe sistemlerinin etkinliğine bağlı olabilmektedir. Eğer faiz ödemelerinin etkilerinden arındırılmış bir bütçe açığı elde edilmek isteniyorsa, daha doğru bir ölçüm yöntemi olarak birincil bütçe açığı kullanılmalıdır (Çobanoğulları, 2019: 10).

3.1.3. Opsiyonel Açık (İşlemsel Açık)

Operasyonel açığın (operational deficit) bir diğer adı da işlemsel açıktır. Operasyonel açık bütçe açığından enflasyondan dolayı aşınmaya uğrayan faiz ödemelerinin çıkarılması sonucunda bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile birincil açığa enflasyondan arındırılmış faiz ödemelerinin (reel faiz) eklenmesi ile bulunmaktadır.

Opsiyonel açık enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde hesaplama yöntemi olarak önemlidir. Ancak burada önemli bir husus da enflasyon oranının nasıl hesaplandığıdır.

Hesaplama gerekleŖen enflasyon oranı kullanıldığında, eğer gerekleŖen enflasyon oranı beklenen enflasyon oranından daha dŖŖkse, beklenen bütçe açığı daha dŖŖ bir değerle hesaplanacaktır. Tam tersi durumda, yani gerekleŖen enflasyon oranı beklenen enflasyon oranından daha yüksekse, bütçe açığı daha yüksek bir değerle hesaplanacaktır. Bu sorunun çözmek için, hesaplamalarda gerekleŖen enflasyon yerine daha çok beklenen enflasyon oranının kullanılması tercih edilmektedir (Kılıç Satıcı, 2019: 17).

3.1.4. Nominal ve Reel Açık

Kamu gelirlerinin ve kamu giderlerinin nominal değerlerinin farkının alınması nominal açık olarak tanımlanır. Reel açık ise kamu gelirleri ile kamu giderlerinin reel değerleri farkı alınarak oluŖturulur. ıkan değerlerin negatif olması ise nominal açık ve reel açık olarak adlandırılır. Bu lŖm arasındaki fark enflasyondan kaynaklanmaktadır. Nominal açık (N.A.) ve reel açık (R.A.) aŖaęıdaki gibi ifade edilmektedir:

N.A.= Kamu Gelirlerinin Nominal Değeri- Kamu Giderlerinin Nominal Değeri

R.A.= Kamu Gelirlerinin Reel Değeri- Kamu Giderlerinin Reel Değeri

Nominal bütçe açığında enflasyonun önemi büyüktür. Reel bütçe açığı ise enflasyonun bütçe üzerindeki etkisi azaltıldığı için nominal açık kavramına göre açıklayıcıdır. Reel bütçe açığı, nominal açıkların tamamını kapsamadığı için bütçe açığını tam olarak yansıtamaz; bu durum ise finansal varlıkların nominal değeri ile fiyatlar genel seviyesindeki deęiŖimler karŖısında reel olarak ortaya çıkan deęiŖimleri tam olarak yansıtmamasına neden olmaktadır. (Çobanoğulları, 2019: 14-15).

3.1.5. Yapısal ve Konjonktürel Açık

Yapısal açık ekonomide tam denge durumu hakimken ortaya çıkan bütçe açığını, konjonktürel açık ise ekonomideki dalgalanmalar sonucunda ortaya çıkan bütçe açığını ifade etmektedir. BaŖka bir ifade ile yapısal açık, enflasyondan arındırılmış bütçe açığındaki deęiŖimlerin bütçedeki açık üzerindeki etkisini ortadan kaldıran açık olarak, konjonktürel

açık da dönemsel bütçe açığı olarak tanımlanmaktadır (Akkum, 2020: 35). Konjonktürel açık ve yapısal açık formülü aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

Konjonktürel Açık= Bütçe Açığı – Yapısal Açık

Yapısal Açık= H- G (Y.V)

H: Kamu harcamaları toplamı (Reel ve Transferler dahil)

G: Kamu gelirlerinin toplamı

Y: GSYİH (Tam istihdam durumunda)

V: Vergi

Hükümetin uyguladığı maliye politikasının ne kadar daraltıcı ya da genişletici olduğunu değerlendirebilmek için, konjonktürel açığın fiili bütçe açığı içindeki payının dikkate alınması önemlidir. Burada potansiyel ve trend hasılanın tam olarak belirlenememesi, bu iki açığın doğru sonuçlar vermesini engelleyebilir (Çobanoğulları, 2019: 17).

3.1.6. Cari Açık ve Sermaye Açığı

Bütçe açıkları ölçüm yöntemlerinden biri de cari açıktır. Geleneksel açığa yatırım harcamalarının ve sermaye gelirlerinin dahil edilmeden hesaplandığı bir yöntemdir. Cari açık; finansal aktiflerdeki bir artış ya da sermaye oluşumuna sebep olmayan cari giderin cari gelirlerden çıkarılması ile elde edilen değer olarak gösterilebilir (Akkum, 2020: 32). Kamu gelirleri sabitken cari bütçe açığı artarsa, bu durum yatırım harcamalarının azalırken cari harcamaların arttığını gösterir ve kamu kesiminde yaratılan tasarrufun azaldığını işaret eder. Bu nedenle, cari bütçe dengesinin açık vermesi kamu maliyesi açısından önemlidir ve uluslararası mali kuruluşlar tarafından, IMF, Dünya Bankası gibi, ülkelerin cari bütçe açığı verisi dikkatle takip edilmektedir (Kılıç Satıcı, 2019: 22).

Sermaye açığı ise, sadece sermaye giderleri ile sermaye gelirleri arasındaki farkı göstermektedir. Başka bir ifade ile, yatırım harcamaları için yapılan borçlanmanın reel faiz ödemelerinin, yatırım sonrası elde edilen reel gelirlerinden fazla olmasını ifade etmektedir. Sermaye açığı ölçümünde harcamalar ve cari gelirler hesaplamaya dahil edilmemektedir (Akın, 2018: 18).

3.2. Bütçe Açığına İlişkin Yaklaşımlar

Geçmişten günümüze devlet anlayışındaki değişimle birlikte ekonomi alanındaki görüşlerde değişmeye başlamıştır. Devletler için en temel amaç ekonomik istikrarı sağlamaktır. Ekonomik istikrarın sağlanması için kullanılan araç ise bütçedir. Bununla birlikte bütçe konusuna ilişkin görüşlerde zaman içinde farklılık göstermiştir. Bu bölümde bütçeye ilişkin yaklaşımlar dört başlık altında incelenecektir.

3.2.1. Klasik ve Neoklasik Yaklaşım

Adam Smith'in 1776'da yazdığı "Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri" adlı eseri klasik iktisadın temelini oluşturmaktadır. Bu görüş "Laissez-faire, laissez-passer" yani "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" sloganı ile savunulmuştur.

Klasik iktisatta tam rekabet piyasası geçerlidir. Bu görüş, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur. Ekonomide bir bozulma olsa bile kendiliğinden yeniden denge noktasına ulaşacağı görüşünü öne sürmüştür.

Klasik iktisat yaklaşımına göre ekonomik denge, bütçe dengesine dayanır. Devlet, bütçe gelirleri ve giderlerinin denk olmasına önem vermelidir. Başka bir deyiş ile devlet gelirlerini kullanarak giderlerini finanse etmelidir ayrıca bir borçlanma yoluna gitmemelidir. Klasikçilere göre devletin bütçe açığı ya da bütçe fazlası vermesi ekonomik istikrarsızlığa neden olmaktadır. Devlet borçlarının sürekli bir şekilde artmasına göz yumulması, nihayetinde çeşitli güçlükleri beraberinde getirebilir. Bu durumda genellikle iki senaryo ortaya çıkar: ya ulus devlet borçlarını azaltarak kontrol altına alır ya da devlet borçları ulusu olumsuz etkileyerek ciddi sorunlara yol açar. İkisinin aynı anda başarılı bir şekilde sürdürülmesi genellikle mümkün değildir (Yaldız, 2006: 17).

Klasik yaklaşımda, mal veya hizmet üretimi olmadan yalnızca tedavüldeki para miktarının artırılarak bütçe açığının finanse edilmesinin, enflasyona sebep olacağı savunulmaktadır. Enflasyonun ortaya çıkması ise ekonomik istikrarsızlığı beraberinde getirmektedir. Bu durum, piyasa mekanizmasının etkin bir şekilde çalışmasını engel olmaktadır. Bu nedenle klasik yaklaşım, denk bütçe teorisi ile devlet gelirleri ve giderlerinin birbirine denk olması gerektiği görüşündedir. Ayrıca sadece bütçe açığı değil, bütçe

fazlasının da ekonomik istikrarsızlığa sebep olabileceği vurgulanmaktadır (Kılıç Satıcı, 2019: 24-25). Bu yaklaşıma göre ortaya çıkan bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanma kaçınılmaz olduğunda, uzun vadeli sermaye piyasalarından borçlanmanın tercih edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Çalışkan Çavdar, 2010: 12).

Neoklasik İktisatçılar, klasik yaklaşımın öne sürdüğü tam rekabet piyasası, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gibi temel görüşleri kabul ederler. Neo-klasik yaklaşım, bireylerin tüketimlerini uzun dönemli olarak planladıklarını ve bütçe açıkları aracılığıyla vergileri gelecek kuşaklara aktararak toplam tüketimi artırdıklarını vurgulamaktadır. Tam istihdam durumunda, tüketimdeki artışların, tasarrufları zorunlu olarak azaltarak faiz oranlarını yükselttiğini ve piyasada yeni bir denge oluşturduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, faiz oranlarındaki artış uzun vadede sermaye stokunun azalmasına neden olmaktadır (Şimşek, 2000: 53).

Neo-klasik yaklaşım, vergilerde yapılan indirimler sonucunda ortaya çıkan bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finanse edilmesinin, bütçe açığının şu anda ve gelecek dönemde farklı etkiler yaratacağını öngörür. Bu durumda, özel sektörün kamu kesiminin borçlanma senetlerine sahip olması, özel kesimin servetini artırır. Ancak, borçlanma, bugün tahsil edilmesi gereken vergilerin gelecek nesillere ertelenmesi anlamına gelir. Bu durum, mevcut neslin yaşam boyu gelirini artıracığından tüketimi artırmaktadır (Yelmer, 2013: 23).

Neoklasik yaklaşımın üç temel varsayımı bulunmaktadır (Baltacı, 2006: 12-13):

- Ekonomideki kişilerin tüketiminin, zamanlar arasında optimizasyon sorunun olduğu kabul edilmektedir.
- Bireylerin yaşamları sınırlıdır.
- Tüm dönemlerde piyasada denge olduğu varsayımı kabul edilmektedir.

Bu noktada neoklasik modelde bütçe açıkları, vergileri sonraki nesillere aktararak, toplam yaşamdaki tüketimi artırmaktadır. Ekonominin tam istihdam da olduğu göz önüne alınırsa, artan bu tüketim tasarrufun azalması pahasına gerçekleşecektir. Bu noktada faiz oranları yükselerek piyasayı dengeye getirecektir (Baltacı, 2006: 13).

3.2.2. Keynesyen Yaklaşım

On sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Klasik yaklaşım, ekonomi alanında hüküm sürmüştür. 1929 yılında yaşanan ekonomik buhran ile birlikte Klasik yaklaşım yerini Keynesyen yaklaşıma bırakmıştır. Yaşanan büyük buhranda ekonomi, klasiklerin ön gördüğü şekilde dengeye ulaşamamıştır. Keynesyen yaklaşıma göre, ekonomik buhranın ortaya çıkmasının temel nedeni, talebin yetersiz olmasıdır. Bu nedenle kamu harcamalarının artırılması gerekliliği savunulmuştur. Keynesyen görüşü klasik yaklaşımdan ayıran bir diğer görüş devletin ekonomiye müdahale etmesidir. Devletin asli fonksiyonlarına yönelmesi bütçe açığının sorun olarak görülmesinin önüne geçmiştir. Harcamaların ve vergilerdeki anlayışının hüküm sürdüğü yıllarda bütçede denklik sağlanmasında önemli bir fonksiyon olmuştur. Ancak yaşanan gelişmeler neticesinde deflasyonist ve staglasyonist eğilimlerin görülmesi bütçede açığın görülmesine neden olmuştur. 1929 yılında yaşanan gelişme ile Keynesyen görüşe istinaden talep yetersizliğinin neden olarak görüldüğü kriz için devlet müdahalesi gerekli görülmüştür. Keynesyen yaklaşımda bütçe, kısa dönemde ele alınmakla birlikte zaman zaman bütçenin açık vermesi makroekonomik denge açısından kabul edilebilirdi.

Keynes, bütçenin maliye politikası aracı olarak nasıl kullanılacağını gösteren bir çerçeve oluşturmuştur. Keynes'in vurgusu, öncelikle mali politika ve toplam talebin bir parçası olarak bütçe açığına yöneliktir. Ekonomik gerileme dönemlerinde bütçenin dengelenmesine gerek olmadığını belirterek, bütçe açığı verilmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Ancak bununla birlikte Keynes ekonomik büyüme dönemlerinde bütçe fazlası oluşturulmasını savunmaktadır (Şimşek, 2000: 51).

Kamu harcamalarındaki artış, harcanabilir gelirin artmasına neden olur. Bu artış, tasarruf ve yatırım miktarını olumlu bir şekilde etkiler. Keynesyen iktisatçılara göre, kamu harcamalarından kaynaklanan bütçe açıkları, özel yatırımları artırır. Bu görüşe göre, özel yatırımlardaki artışın, bireysel tüketim artışından daha belirgin olduğu düşünülmektedir (Çalışkan Çavdar, 2010: 9).

Keynesyen görüş bütçe dengesinden önce makroekonomik dengenin geldiğini ön plana çıkarmıştır. Ancak Keynesyen görüş bütçe açıkları konusunda uzun dönem sonuçları ile ilgilenmemiş yalnızca kısa dönem analizleri ile ilgilenmiştir. En basit Keynesyen modelde, bütçedeki açığın 1 dolar kadar artması, çıktıdaki marjinal tasarruf eğiliminin tersi

kadar genişlemesine yol açtığını belirtmiştir. Parasal ekonomideki standart IS-LM analizinde, çıktıda oluşan bu genişleme para talebini yükseltmektedir. Para arzının sabit olması, faiz oranlarının yükselmesine ve özel yatırımların düşmesine yol açar. Bu noktada çıktı azalır ve Keynesyen çarpan etkisi kısmen dengelenir (Bernheim, 1989: 60).

Açık ve borç arasında temel bir fark bulunmaktadır. Kamunun toplam harcamaları toplam gelirlerini aştığında bir açık oluşur. Borç ise, yıllık açıkların toplanmasını ifade eder. Keynesyen ekonomiye göre hükümetler vergi toplama ve kamunun harcamalarını değiştirmesi, toplam talebi ve ekonomik faaliyetlerin de düzeyini değiştirmektedir (Gerard ve Ngangue, 2015: 243).

3.2.3. Ricardocu Yaklaşım

Bu yaklaşım Klasik iktisatçılardan olan Ricardo tarafından geliştirmiştir. Daha sonra Robert Barro tarafından yeniden ele alınarak yorumlanmıştır. Bu yaklaşıma göre en önemli gösterge reel kamu harcamalarıdır. Ancak bu görüş, reel kamu harcamaları için finansman kaynağının herhangi bir önemi olmadığını belirtir. Bu yaklaşıma göre vergi ve borçlanma arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Reel kamu harcamalarında finansman yöntemi vergi yerine borçlanma olarak da tercih edilebilir. Çünkü ikisinden birinin seçilmesi kararı bireylerin kararlarını etkilemeyecektir. Ricardocu yaklaşıma göre kamu harcamaları sabittir. Eğer borçlanma var ise gelecekteki vergilerle ödeneceği görüşünü ileri sürmektedir.

Ricardo denkliği, kuşaklar arası sürekliliği temsil eden bir düşünce yapısına dayanır. Bu bağlamda, devletin borç senetlerinin net servet olarak kabul edilmemesi önemlidir. Bu nedenle, bu senetlerin hane halkının gelirini ve harcama potansiyelini etkilemediği düşünülmektedir. Eğer bu hipotez doğru ise, bütçe açıkları; ulusal tasarrufları, faiz oranlarını veya ödemeler dengesini etkilemediği gibi, aynı zamanda sosyal güvenlik finansman yöntemini de etkileyemeyecektir (Şimşek, 2000: 54).

Bu yaklaşıma göre, kamu harcamaları için finansman yöntemi ne olursa olsun hane halkının tepkisi aynı olacaktır. Vergiler azaltıldığında hane halkı, bu durumun bir sonraki dönemlerde artırılabileceğini öngörmektedir. Bu noktada hane halkı tasarruf yapmayı tercih edebilir. Bu nedenle verilerin indirilmesi ile oluşan bütçe açığı, özel kesimdeki tasarruflarda bir miktar artışa yol açar (Kılıç Satıcı, 2019: 26).

3.2.4. Monetarist Yaklaşım

Milton Friedman öncülüğünde geliştirilen bir yaklaşımdır. 1960'lı yılların sonlarına doğru ve özellikle 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi stagflasyonu (enflasyon ve işsizliğin bir arada görülmesi durumu) beraberinde getirmiştir. Keynesyen yaklaşımın müdahalesi yetersiz kalması durumunda ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Monetarist yaklaşıma göre denk bütçe politikası önem arz etmekte olup kamu gelirlerine istinaden kamu harcamaları belirlenmelidir. Bütçe açığı ekonomik istikrarsızlığa neden olmakla birlikte, bütçe açıklarının para arzının artışına neden olduğunu ve bununla enflasyona yol açacağını öne sürmüşlerdir.

Bütçe açığının hangi kaynaklardan nasıl finanse edildiğine bağlı olarak ekonomi üzerinde enflasyonist baskı oluşabileceğini söylemektedir. Aynı zamanda, bütçe açığının parasal genişlemeye neden olmasının enflasyonist baskıyı artırdığını belirtmiştir. Bütçe açığı, parasal genişlemeye iki farklı şekilde neden olabilir. Genişletici mali politika uygulaması sonucunda bütçe açığının artması, kısa dönemde faiz oranlarında yükselme eğilimi yaratabilir. Bu durumu engellemek için hükümet, aynı faiz seviyesini korumak amacıyla genişletici para politikası uygulamak durumunda kalabilir, ancak bu da enflasyonist baskılara yol açabilir. Uzun dönemde ise hükümetler, siyasi, askeri veya ekonomik nedenlerden dolayı bütçe açığının bir kısmını monetizasyon yoluyla finanse etme eğiliminde olabilir. Bu durumda para tabanı artar ve ekonomi üzerinde enflasyonist baskılara neden olabilir (Kılıç Satıcı, 2019: 37-38).

Monetarist görüşe göre, ekonomik hayatın temelini parasal değişimlerin oluşturduğu, toplam talep, üretim, istihdam ve genel fiyat seviyelerini belirleyen temel faktörün ise para arzındaki değişimler olduğu savunulmaktadır. Bu perspektife göre enflasyon, temel olarak parasal bir olgu olup, para arzındaki artış oranına bağlı olarak yükselmektedir (Özmen ve Koçak, 2012: 3).

3.3. Bütçe Açıklarının Nedenleri

1970'li yılların sonlarına doğru bütçedeki bu açığın hızlıca arttığı görülmektedir. Bu hızlı artış kuvvetli bir enflasyon, işsizlik ve kamu borçlanması ile ülkeleri karşı karşıya

getirmiştir. Bütçe açıklarının bu eğilimi 1980’li yılların başlarına kadar sürmüştür. Fakat bazı ülkelerde mali ve ekonomik politikalara istinaden zaman içinde nispi azalmalar görülmüştür (Tüğen, 1991: 21).

Bütçe politikaları ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik koşullarına göre belirlenmektedir. Bu politikaların uygulanmasının ardından, ilgili dönemde yaşanan gelişmeler sonucunda bütçenin dengede mi, açık mı yoksa fazla mı verdiği gözlemlenmektedir. Bütçe açığına neden olan birden fazla etken olmakla birlikte en bilinen neden, kamu harcamalarındaki artıştır. Dünyada uzun yıllar hüküm süren Klasik iktisadi düşünce 1929 yılındaki ekonomik buhrana kadar devam etmiştir. Klasik iktisada göre devlet ekonomiye müdahale etmemelidir. Ekonomik buhran sonrasında gelişen yeni düşüncelerle devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği görüşü yer almıştır. Devletin ekonomiye müdahalesinde kamu harcamaları önemli bir yer tutmaktadır. Artan kamu harcamalarını gelirler ile finanse edilemediğinde bütçe açıkları konusu ortaya çıkmıştır. Bütçe açıklarının neden ve sonuçları ülkeler göre farklılık gösterse de ülkeler genelinde ortak bir sorun haline gelmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bütçe açığı konusunda önemli etkenler Tablo 1’de listelenmiştir.

Tablo 1

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bütçe açığı etkenleri

GELİŞMİŞ ÜLKELER	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER
• Göç • Verimliliğin Azalması • Savunma Harcamaları	• Faiz Oranları • Denetim eksikliği • Nüfus Artışı • Savunma Harcamaları • Vergilerdeki Kayıtsızlık ve Krizler • Enflasyon

Bütçe açıklarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki görünümü, yapısal açıdan oldukça farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde, ekonomik büyümenin yavaşlaması, kamu harcamalarının vergi gelirlerine göre enflasyonun daha yakından takip edilmesi veya harcama esnekliğinin vergi esnekliğinden daha yüksek olması gibi faktörler bütçe açıklarını artıran temel unsurlar olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş

ülkelerde, kalkınmanın finansmanı, sürekli artan kamu harcamaları, kamu gelirlerindeki istikrarsızlık gibi faktörler öne çıkmaktadır (Tüğen, 1991: 97-103). Bütçe açığına neden olan faktörler yapısal, makroekonomik ve diğer nedenler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

3.3.1. Bütçe Açıklarının Yapısal Nedenleri

Ülkelerin kalkınmasında, kamunun yapması gereken harcamalar için başka bir ifade ile bütçe içindeki en önemli gelir kalemini vergiler oluşturmaktadır. Ancak vergilerin toplanması konusunda bir idaresizlik varsa bütçe açığı oluşur. Yelmer (2013) kamu harcamalarının artıp, vergi gayretinin düşük olması ve vergi ahlakının oluşmaması gelir içindeki vergi payının azalmasına neden olduğunu belirtir (Yelmer, 2013: 30). Vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik tercihler üretimden tüketime çoğu alanları olumsuz etkileyeceği için bütçe açıklarını kapatılmasında borçlanma ve/veya para basma yolu kaçınılmaz olacaktır (Barış, 2015: 19). Vergi ahlakının oluşmaması durumunda vergiden kaçınma durumu zorunlu vergileri ortaya çıkarır.

Kayda geçirilmeden saklanan böylelikle denetime maruz kalmayan gelişmeler kayıt dışı ekonomi olarak adlandırılır. Kayıt dışı ekonomi vergi kaybına neden olmaktadır ve vergideki bu azalmalar bütçe açıklarını etkilemektedir. Burada devletin vergilerdeki yükü artırmayı seçmesi kayıt dışı ekonomiyi artırabilir ve bu durumda kısır döngüyü ortaya çıkarabilir. Kayıt dışı ekonomi içinde hane halkı üretimi de yer almaktadır. Bireylerin evde yaptıkları yemek, nakış gibi işlemlerde aslında bir üretim olarak kabul edilir. Fakat kayıtlara geçirilemediği için kayıt dışı ekonomi olarak adlandırılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Gelişmiş ülkeler için bakıldığında vergisel faktörler, iş gücü piyasasındaki düzenlemeler olarak belirlenir. Gelişmekte olan ülkeler için bakıldığında ise ek olarak, nüfus artışı, göç gibi etkenlerde dahil edilmektedir (GİB, 2009: 12).

Kayıt dışı ekonominin yarattığı etkiler yine ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde refah ve zenginlik arasında farkın büyümesi istikrar ve küresel denge açısından sorun yaratmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için bakıldığında refah ve zenginlik farkının azaltılması durumu kalıcı büyümenin yakalanması ile mümkün olmaktadır (GİB, 2009: 32).

Denetim altında olmayan faaliyetler bütçe açıklarının nedenleri arasında gösterilir. Yasama organının bütçe aracılığıyla denetim yeteneğine sahip olması, bütçenin tamamlayıcı bir denetim fonksiyonunu ifade eden bir göstergedir (Erasa, 2019: 7). Denetimin güçlü olması ülkeler açısından önem arz eder. Denetimin sağlıklı bir yapıya sahip olması, yolsuzluğu azaltır, kayıt dışı ekonomiyi azaltır, vergilerin sağlıklı bir şekilde alınmasına yardımcı olur. Bu ve bunun gibi örnekler sosyal adalet kavramı konusunda da güçlü olduğu anlamına gelir. Kurumsal denetim, ekonomik çıktıları geliştirmekte ve bütçe sürecinin güçlü olmasına olanak sağlayarak mali performansın artmasına neden olmaktadır. Bu da bütçe disiplini ile birlikte bütçe açığı ve belirsizliğini azaltacaktır. Denetim mekanizmasının güçlü olması aynı zamanda israfın, savurganlığın, verimsiz kaynak kullanımının önüne geçilmesinde etkilidir. Tek ekten denetimsizlik olmasa dahi, denetimden yoksun ülkelere yolsuzluğun artan bir performans sergilediği görülmektedir. Yolsuzluğun artması halkın sisteme olan güveni azalmaktadır. Yolsuzluk gelirleri düşürür ve harcamaların artmasına neden olur. Denetimin es geçildiği ülkelere yolsuzluk kavramı ön plana çıkmaktadır. Yolsuzluk ile birlikte yapılan israf-savurganlık giderlerin artmasına neden olur. Yolsuzluk faaliyetleri kamunun harcamalarını olumsuz yönde etkileyerek verimsiz yatırımlar yapılmasına, bu yatırımlara büyük bütçeler ayrılması bütçe açıklarını etkileyebilmektedir (Çobanoğulları, 2019: 20-22).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yolsuzluk, en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir. Küreselleşmenin getirdiği, ülkeler arasında sınırların kalkması durumu yolsuzluğun küresel boyutunu ortaya çıkarmıştır. Yolsuzluk soru gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkelere nazaran daha büyük etkiler doğurmuştur (Erasa, 2019: 47).

Devletler çoğunlukla genç nüfusa sahip olmak isterler. Bu isteklerine nüfusu artırmak için teşviklerde yapılabilmektedir. Ancak artan nüfus ile birlikte eğitim, sağlık, ulaşım gibi yapılara ayrılan bütçenin de artmasına neden olmaktadır. Bu yapılara ayrılan bütçenin artması kamunun harcamasını ve dolayısıyla bütçenin açık vermesine neden olan faktörler arasında gösterilmektedir. Çalışma çağına olan nüfusun fazla olması, özel tasarrufların yükselmesi anlamına geldiği için, yurtiçi yatırımların finansmanında kullanılabilecek tasarruf miktarı artmaktadır. Ancak çalışma çağının azalması, yatırımların finansmanını da etkileyeceği için dış finansmana olan ihtiyacı artırır. Bu da ulusal tasarrufları azalttığından açığa neden olmaktadır (Yelmer, 2013: 59).

Nüfus artışının olması başka konut, sağlık gibi harcamaları etkiler. Bu harcamalar ekonomik faaliyetleri etkiler ve bununla birlikte sosyal gelişimin varlığı da hissedilir. Nüfusun artması, sermaye birikimi ve teknoloji ile de ilişkilidir. Nüfus artış hızının artması harcamaların da artmasına neden olurken sermayenin artışına olumsuz etki yapacaktır (DPT, 2001: 5-6).

Sanayileşme ile gelen sürekli yeni buluşların ortaya çıkması, teknolojik niteliklerin artması bütçe açıklarını etkilemektedir. Bu noktada teknolojik buluşlar, yenilenen araçlarının alımına, ilgili buluş için gerekli alt yapıya ihtiyaç duyulması nedeni ile harcamaları artırmaktadır. Bununla birlikte kamu harcamalarının artması bütçe dengesinin değişmesine neden olmaktadır. Tüm bunların dışında örneğin sağlık alanındaki teknik malzemelerin yenilenmesi, eğitim alanında alınması zorunlu olan demirbaşlar da kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır.

Teknolojik gelişmeler nüfus ile ilişki içindedir. Nüfusta artış hızının yüksekliği kamu harcamalarını artırması nedeni ile sermaye artış hızının aşağı yönelimine neden olacaktır. Teknolojik gelişmelerin hızlanması gelişmekte olan ülkelerde yatırım artışlarına bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerin teknolojik bakımdan yetersiz olması nedeniyle, ileri teknolojileri ülkelere katabilmek için yatırım oranlarını yükseltmeleri gerekmektedir. Yatırım oranlarının yükselmesi için, gelirlerinin büyük bölümünü tasarrufa ayırmaları gerekmektedir (DPT, 2001: 6). Ayrıca nüfusun artması konut, ulaşım, eğitim gibi yatırımlara olan ihtiyacı da genişlettiği için kamu harcamalarını artıran etkiye sahiptir.

3.3.2. Bütçe Açıklarının Makroekonomik Nedenleri

Dış ticaret açısından bakıldığında bütçe açıklarını etkileyen bir unsur olduğu görülmektedir. İhracatta bir azalma olması durumunda, ihracattan ve ithalattan alınan vergi gelirlerinde azalma meydana gelir bu durum da enflasyonist baskıyı artırır (Barış, 2015: 19). Başka bir ifade ile yabancı sermayedeki azalmaya neden olan bu durum dış borçlanmayı tetikler. Dış borçlanma ise bütçe açıklarına neden olabilmektedir.

Makroekonomik değişkenlerden biri olan enflasyon bütçe açıklarını olumsuz yönde etkileyen bir etkidir. Enflasyon değişkeninde Tanzi bir teoride bulunmuştur. Tanzi (1978), vergi tahsilatında ortalama gecikme süresinin kısa ve vergideki sistemin fiyat esnekliği 1'den

büyük olduğunda enflasyon vergi gelirinin reel değerini düşürmez. Fakat gecikme süresi uzun ve sistemin fiyat esnekliği 1'den küçük ya da eşit olduğu durumlarda enflasyonun vergideki gelirin reel değerini düşüreceğini söylemektedir. Tanzi-Patinkin etkisine göre enflasyon ve bütçedeki açıkların arasındaki ilişki pozitif ise Tanzi etkisi, negatif bir ilişki göstermesi Patinkin etkisini ifade etmektedir.

Enflasyon oranının yüksek olduğu bir ülkede, reel vergi gelirleri azalmaktadır. Ayrıca kamu çalışanlarının maaş ödemeleri gibi enflasyona bağlı kamu harcamaları da bütçe giderlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu da bütçedeki açığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Kılıç Satıcı, 2019: 44).

Bir diğer makroekonomik değişken ise faiz oranıdır. Reel faiz oranının yüksek olması, borçlardaki faiz ödemelerinin yükselmesine neden olmakla birlikte bütçe giderlerini artırıcı etkiye sahiptir. Bütçe giderlerinin artması ise ödeme gücünün düşmesine neden olur ve bütçe açıkları meydana gelir.

3.3.3. Bütçe Açıklarının Diğer Nedenleri

Ülke savunması, savaş ihtimali gibi nedenlerle savunmaya ayrılan bütçe de giderlerin artmasında etkilidir. Teknoloji ile birlikte yalnızca sanayi-üretim alanında bir dönüşüm yaşanmamış, silahlanma alanında büyük dönüşümler yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler kamu giderlerinin artmasına neden olmaktadır.

Bütçe açıklarının nedenleri arasındaki askeri nedenler içinde, yalnızca savaş ve savunma harcamaları değil, savaş sonrası gelişmelerde bu etkenin içinde yer alır. Savaş göçmen olgusunu ortaya çıkarır. Bununla birlikte harap olan şehirlerin onarılması ve yeniden yapılanma için yapılan harcamalar bütçenin giderlerini artırır. Ayrıca gazilere ve şehit olanların yakınlarına ödenen tutarlar da giderlerin artmasına neden olmaktadır (Koç Yıldız, 2017: 28-29).

Savunma harcamaları ve büyüme arasında negatif ilişkinin olduğunu belirten neoklasik yaklaşıma göre, kıt kaynakların savunma harcamaları için ayrılması yatırımlar ve beşerî sermaye verimlilikten uzaklaşmaktadır. Üretim miktarının azalması ekonomik büyüme üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ekonomik büyümedeki bu baskı vergilerde azalma meydana getirerek bütçenin hedefinde sapmalar oluşturmaktadır (Çobanoğulları, 2019: 25).

Siyasi yapı, bir toplumda bir arada yaşayan kişilerin, çoğunluğunun seçimleri ile gelen hükümetler bütçe konusunda etkin bir yapıya sahiptir. Ülkedeki politikacılar gerek seçim öncesinde gerekse seçim sonrasında kamu harcamalarını artırma yolunu seçmektedirler. Genel olarak bakıldığında iktidar süresini uzatmak, seçim sonrasında verdiği vaatleri yerine getirmek amacıyla harcamaları artırıcı yol izlemektedirler. Bütçe politikası olarak bakıldığında hükümetlerin sürekli değişmesi tercihlerin de sürekli olarak değişikliğine yol açabilmektedir. Tüm bu değişiklikler bütçe dengesini etkilemekle birlikte bütçenin açık vermesine olanak sağlamaktadır. Seçim öncesi vaatler, bütçe üzerindeki etkisini doğrudan ortaya koymaktadır. Seçim öncesi dönemde oy kaybetmeme düşüncesi ile vergi oranları artırılmaz ancak harcamalarda büyük bir artış göstermektedir. Gelirler kaleminde bir artış olmadan harcamaların artırılması ise bütçe açıklarına zemin hazırlamaktadır (Dileyici ve Özkıvrak, 2010: 50).

Doğal afetler de bütçe giderlerinin artmasına neden olan etmenler arasındadır. Ülkelerin konumları sebebiyle daima doğal afetlere hazırlıklı olmaları gerekmektedir. Bu noktada doğal afetler için alınan önlemler bütçe giderlerini artırıcı bir etkiye sahiptir. Ekonomik krizler, doğal afetler gibi şok durumları makroekonomik dengeyi bozması nedeni ile kamunun harcamalarının artmasına neden olacaktır (Yaldız, 2006: 5). Yakın zamanda tüm dünyada etkisini gösteren COVID-19 düşünüldüğünde, hükümetlerin vatandaşlarına yaptığı yardımlar, şirketler için çıkarılan destek paketleri de bütçenin giderlerinde artış baş göstermiştir.

Peacock ve Wiseman (1979) doğal afetlerin kamu harcamalarını artırdığını belirtmektedir. Aynı zamanda bu artan harcamaların finansı için alınan vergilerin daha kalıcı olduğunu söylemektedirler. Bunun nedeni olarak kriz zamanlarında toplumun vergiye karşı direncinin düşük olması ve kendi çıkarlarından önce ülkenin çıkarlarını gözetiyor olmalarıdır (Çobanoğulları, 2019: 43).

Bütçe açıklarının oluşmasının önemli nedenlerinden biri de bütçe belirlenmesinde önce giderlerin belirlenmesi, daha sonra bu giderlere bir kaynak aranmasıdır. Bu tür uygulamalar bütçe açıklarının daha çok büyümesine neden olmaktadır. Önce gelirlerin belirlenmesi, sonrasında giderlerde önem sıralaması yapılması bütçe açıklarının önlenmesi sağlayabilirdi (Güngör, 1999: 197).

3.4. Bütçe Açıklarının Finansmanı

Klasik ekonomi görüşüne göre, devletin gelir kaynağı vergilerdir. Bu görüşe göre, devletin ekonomideki rolü sınırlı olmalı ve bütçe açığı vermemesi gerekmektedir. Ayrıca vergiler dışında alternatif bir finansman yöntemi olmamalıdır. Bu yaklaşım, devletin ekonomiye müdahalesinin minimize edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Keynesyen görüşe göre ise devlet ekonomiye müdahale etmeli ve gelirden vergi dışında borçlanma yolunun kabul edilebileceğini öne sürmüşlerdir. Günümüzde ise hızla artan bütçe açıkları için devletin gelirlerinin yeterli olmaması durumunda devlet oluşan bütçe açığını çeşitli finansal kaynaklar ile gidermeye çalışmaktadır.

Barro, Ricardo'nun denklik teoremini yeniden alarak; insanlar rasyonel olduklarında hükümet, bütçe açıkları konusunda vergi yerine borçlanma yolu ile finanse edeceğini belirtir. Bu noktada bireylerin yaptığı bugünkü borçlanma gelecekteki vergi artışlarını ifade etmekle birlikte, tüketim harcamalarını artırmak yerine tasarruflarını artırma yaklaşımını yapmaktadır (Parasız, 1996: 29).

Devletin toplamış olduğu vergiler, hükümetin tasarrufu olarak bilinmektedir. Vergilerle devlet harcamaları arasındaki fark, bütçe dengesini belirler. Bu farkın negatif veya pozitif olması durumuna göre bütçe açığı veya fazlası olarak nitelendirilir. Bütçenin açık vermesi devletin bu giderler karşısında, gelirlerin yetmemesi durumunda alternatif çözümler araması kaçınılmazdır. Bütçe açıklarının finansman yöntemleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2

Bütçe açıklarının finansman yöntemleri

Borçlanma yöntemi ile	Merkez bankası kaynaklarının kullanımı ile
• İç borçlanma • Dış borçlanma	• Para basma (monetizasyon) • Döviz rezervlerinin kullanılması

1970'li yıllardan itibaren birçok gelişmiş sanayi ülkesinde görülen kalıcı bütçe açıklarının, dünya ekonomisi üzerinde ciddi sorunlara neden olması, bütçe açıklarının

finansmanı konusunda akademik ve politik çevrelerde detaylı bir şekilde ele alınmasına neden olmuştur (Çobanoğulları, 2019: 4).

3.4.1. Borçlanma Yöntemi

Devletler, sadece kamu hizmetlerini sunmakla kalmayıp aynı zamanda sosyo-ekonomik sorunlara da etkili çözümler üretmelidir. Bu nedenle devlet, güvenliğinin yanı sıra ülkenin dışarıdaki temsil ögelerini de yerine getirmek mecburiyetindedir. Tüm bu ihtiyaçlar kamunun giderlerinin artmasına neden olurken finansmanında yalnızca vergi gelirlerinin kullanılması giderlerin karşılanmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu nedenlerle devletler borçlanmayı bir seçenek olarak kullanmak zorunda kalmışlardır (Gümüş, 2008: 30).

Devletler borçlanmaya farklı nedenlerle ihtiyaç duyabilmektedir. Devletin borçlanmasında etkili faktörler şu şekilde sıralanabilir (Bülbül, 2003: 123-124);

- Askeri harcamalar gibi savunma ağırlıklı giderler için
- Kaynakların etkin kullanımının sağlanması
- Tasarrufların belirli yatırımlara aktarılması
- Vadesi gelmiş borçlar için kaynak aranması
- Krizler, doğal afetler gibi durumlarda harcamaların karşılanması
- Bütçe açıklarının giderilmesi
- Ekonomik dengenin sağlanması amacı
- Büyük yatırımlara finanse edilmesi

Bütçe açıklarının birçok makroekonomik değişkenle olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda bütçe açıklarının azaltılmasının yanı sıra fiyat istikrarının sağlanması, gelir eşitsizliğinin kaldırılması gibi hedefler de önem taşımaktadır. Bu noktada, bütçe açıklarının hangi düzeyde kalması gerektiği ve nasıl finanse edileceği de büyük önem taşımaktadır. Devletlerin kısa dönemli bütçe açığını finanse etmesi zor değildir. Bu finansman yöntemi iç borçlanma, dış borçlanma veya her ikisinin birden kullanılmasıyla gerçekleştirilebilir (Akkum, 2020: 42).

İç Borçlanma: Devletin ulusal para biriminden borçlanmasını ifade eder. Başka bir ifade ile; iç borçlanma, halk ve/veya kurumlardan alınan borçları ifade eder. İç borçlanma

temel borçlanma kaynağı olarak görülmektedir. Ancak iç borçlanma gelişmekte olan ülkeler istinaden gelişmiş ülkelerde, tasarrufun yüksek olması nedeni ile daha elverişlidir (Erasa, 2019: 58).

İç borçlanmanın finansman olarak kullanılmasının nedenleri (Ceyhan, 2012: 30):

- Vergilerin artırılmasının ya da yeni vergiler koymanın ekonomik açıdan zor olacağı durumlarda başvurulabilir.
- Gelir ve giderlerin arasında zaman anlamında bir uyumsuzluk çıkması durumunda iç borçlanma tercih edilebilir.
- Bütçe açıklarının kapatılması için tercih edilebilir.
- Ekonomideki dengesiz durumlarla mücadele edebilmek için iç borçlanma yoluna gidilebilir.
- Devlet mevcutta vadesiz gelen bir borcu ödemek için gereken finansmana sahip değilse iç borçlanmayı kullanabilir.

Bütçe açıklarının finansman kaynaklarında en çok tercih edilen iç borçlanmadır. Birçok gelişmekte olan ülke için önemli bir sorun kaynağı olmasına rağmen, genellikle banka sistemleri orta düzeyde performans sergiler. Hükümetler iç borçlanmayı dış borç krizinden ve enflasyon konusundaki çekincesi nedeniyle başvurabilir ancak bu durumun kullanımında aşırıya kaçılması tehdit unsuru olabilmektedir. Bu noktada özel sektöre cazip gelen krediler azalır ve iç faiz oranları üzerindeki baskı da artar (Şimşek, 2007: 63).

İç borçlanmanın tercih edilmesi durumunda kamunun geliri artmaktadır. Artan bu gelir ile mevcut harcamaların, yatırımların üzerine eklenerek daha fazla işlem hacmi yaratılabilmektedir. İç borçlar yapı gereğince milli gelir üzerinde azaltıcı ya da artırıcı bir etki yaratmamaktadır (Gümüş, 2008: 31-32).

İç borçlanma enflasyonist baskılara ve borç krizlerine neden olmadığı için tercih edilmektedir. Devletler genellikle enflasyondan ve oluşabilecek borç krizlerinden kaçındıkları için iç borçlanmaya yönelirler. Ancak bu durumunda aşırı kullanım olması ile sakıncaları olabilmektedir (Yıldırım, 2005: 27). İç borçlanma gelir dağılımında olumsuz etki göstermektedir. Kamu iç borçlanma senedi satın alanlar ile vergi ile borç servisini ödeyen kesim aynıdır. Borcun, senedi elinde tutan üst gelir gruplarından ziyade alt ve orta gelire sahip kişilerden toplanan vergiler ile gerçekleştirilmesi üst gelir grubunun milli gelirden

aldığı pay yükselirken, orta ve alt grubunun payı azalmaktadır. Bu durum ise gelir dağılımındaki adaletsizliğini artırmaktadır (Erasa, 2019: 60).

Finansman kaynağı olarak görülen borçlanmanın, ekonomide sağlıklı ve olumlu etki yaratılması için istihdam yaratacak şekilde kullanılması gerekmektedir. Ancak Türkiye’de görülen borçlanma bilinçli olmaktan uzak olmakla birlikte dönemsel olumsuzlukları gideren bir araç haline gelmiştir (Civan ve Uğurlu, 2005: 50).

Hazine bonosu, kamudaki borçlanma senetlerinin vadesi bir yıldan daha kısa olması durumunu ifade ederken, tahvil ise, bu borç senetlerinin bir yıldan uzun olması durumunu ifade etmektedir. Borçlanma konusunda kısa vadeli olarak mı uzun vadeli olarak mı yapılacağı aslında borcun miktarına bağlıdır. Kısa vadeli borçlanmada, devlet genel olarak sosyal güvenlik kuruluşları tarafından borçlanır. Bu noktada sistemde bulunan bankalar ve finans kuruluşları çoğunlukla kısa dönemli borçlanmada devlet tahvili veya hazine bonosu almayı tercih etmektedirler. Bunun nedeni ise meydana gelebilecek faiz hareketlerinden kazançlarını maksimize etmektir. Uzun vadeli borçlanma konusu ise, devletin finans aracı için en çok cazip gelen borçlanma şeklidir. Çünkü harcamalardaki ve kaynak bulunması konusundaki zaman uyumsuzluğu giderilmeye çalışılmaktadır (Gümü, 2008: 33).

Dış Borçlanma: Borçlanma zorunluluğu oluştuğunda devletler borç kaynağına ilişkin araştırmalar yapmaktadır. Genel anlamda iç borçlanma tercih edilse dahi bazen dış piyasaların tercih edilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Dış borçlanma yabancı para cinsinden borçlanmayı ifade etmektedir. Dış borçlanma da yatırımların artırılması, istihdam kaynakları yaratmak, bütçe açığına yeni bir finans sağlamak gibi çeşitli nedenlerle tercih edilmektedir. Dış borçlanma mevcut kaynak miktarını artırması nedeni ile yatırım ve kalkınma noktasında daha çok etkili olabilmektedir. Borçlanma konusunda dış borçlanma türünün seçilmesi, döviz kurunun yükselmesine neden olur. Bu durum ulusal paranın değerinin diğer yabancı para birimleri karşısında değer kazanmasına yol açar. Ayrıca bu durum ihracatı azaltarak ihracatın artmasına neden olmaktadır (Şimşek, 2000: 63).

Dış borçlanma yeni kaynak girişinin olması bakımından önem arz etmektedir. Ancak finansman kaynağı olsa dahi borçlanma yolu ile oluşturulduğu için kaynağın etkin bir şekilde kullanımı önemli bir olgudur. Etkili bir şekilde kullanılmaması durumunda devlet ayrıca bir yük kaynağı oluşturmaktan öteye gitmeyecektir. Bu nedenle borç ile edinilen finansmanın doğru yerlerde kullanılması ekonomi açısından kalkınmanın da önünü açacaktır. Dış borçlanma, yurtiçindeki faiz oranları ve enflasyon konusunda artırıcı baskı yapmaması

nedeniyle finansman olarak tercih edilebilir hale getirmektedir. Ancak dış borçlanmanın aşırı hale gelmesi ekonominin daha kırılgan bir yapıya gelmesine neden olur (Yelmer, 2013: 20).

Dış borçlanmada uluslararası kuruluşlardan (IMF gibi) edinilen borçlar, belli şartlar altında verilmektedir. Bu kurumlar aynı zamanda ülkelerin kredibilitesini ve ülkelerde uygulanan para ve maliye politikalarını yakından takip etmektedir (Kılıç Satıcı, 2019: 60).

Dış borçlanma ile birlikte kamunun kaynakları artmakta ve bununla birlikte yatırımlar yapılarak ekonomik kalkınmaya destek olunmaktadır. Ancak bu borçlanmanın şartlarının da önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Dış borç ve borcun faizinin ödenmesi konusunda, birçok ülke zorluklarla mücadele etmektedir (Çalışkan Çavdar, 2010: 29).

Bütçede açıkların artması ile az gelişmiş ülkeler, iç borçlanmanın azlığı nedeni ile dış borçlanmaya yönelirler. Dış borçlanma sonunda ülkeye yabancı tasarrufların girmesi toplam talebin artmasına neden olurken bir diğer yandan da toplam arzı artırarak faizlerin ve fiyatların azalmasına neden olmaktadır (Kaya ve Öz, 2016: 639).

Kronik hale gelen ve oldukça yüksek bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanmaya başvurmak her zaman sağlıklı bir yol olmayacaktır. Özellikle dış borçlanma için, borçlanmayı sağlayacak kuruluşlar hükümetin yürüttüğü politikaları yakından takip etmektedir. Bu da kredi puanının düşük olduğu ülkeler için dış borcun finansal kaynak olarak kullanımını kısıtlamaktadır.

3.4.2. Merkez Bankası Kaynaklarının Kullanılması

Monetizasyon (Para Basma): Bütçe açığının finanse edilmesinde diğer yöntemlerin yeterli kalmaması durumunda monetizasyon tercih edilebilmektedir. Monetizasyon aynı zamanda para basma olarak da bilinmektedir. Bu durum Merkez Bankası kaynaklarının kullanılması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle; kamunun borçlanma ihtiyacını karşılamak için, Merkez Bankası tarafından kamu borçlanma kağıtlarının satın alınması anlamına gelir. Monetizasyon (para basma), hükümetlerin bazen halk yanlı uygulamaları nedeni ile bazen de mecburi olarak başvurdukları yöntem olarak görülmektedir (Yıldırım, 2005: 33).

Devletlerin monetizasyonu tercih etme nedenlerinden biri vergilerin yeterli ölçüde toplanamamasıdır. Bu noktada bütçede meydana gelen açıkların kronikleşmesi kısmen ya da tamamen monetizasyona yönelmeyi zorunlu kılmaktadır (Gümüş, 2008: 35).

Devletler, enflasyona bir etki olmaksızın para talebinde oluşan büyüme ile birlikte aynı hızda para basabilirler. Eğer ekonomi bir yıl içinde %5 oranında büyüyorsa, para talebi de hemen hemen aynı oranda büyüyecektir. Bu noktada para arzı yaklaşık olarak %5 kadar artırılabilir. Burada devletlerin herhangi bir enflasyon endişesi olmadan senyorej geliri edilebilir (Günaydın, 2004: 162-163). Enflasyon vergisi ise, bankalara ve/veya hazineye yapılan kaynak aktarımından kullanılır ve parasal getirisi olmayan bir gelirdir (Çalışkan Cavdar, 2010: 16).

Bütçe açıklarının finansman yöntemlerinden biri olan monetizasyon sağlıklı bir politika olmadığında enflasyonist bir etki yaratabilir. Bu nedenle günümüzde yaygın olarak kullanılan bir finansman yöntemi değildir. Genel olarak finansman kaynaklarında Merkez Bankası kaynaklarına başvurmak enflasyonist bir etki yaratmaktadır. Bütçe açıkları enflasyona neden olurken enflasyonunda bütçe açıklarına neden olduğu bilinmektedir. Bütçe açıkları, parasal genişlemeyi ve enflasyonu önlemek adına borçlanmaya gidebilmektedir. Fakat, bu borçlanma sürdükçe reel faiz oranları yükselir ve borç stokunda bir atış meydana gelmektedir. Bu noktada devlet borcu ödemek adına para basma yolunu seçebilir. Para basma yolunu seçmesi de enflasyona neden olmaktadır (Özmen ve Koçak, 2012: 4).

Türkiye’de monetizasyon uzun yıllar boyunca başlıca finansman kaynağı olarak kullanılmıştır. Fakat bu durumun sürdürülemediği durumlarda düzenlemeler yapılmıştır. Merkez Bankası kaynaklarının kullanımına sınırlamalar getirilmiştir. 1994 yılından itibaren getirilen bu kısıtlar 2001 yılından itibaren de Merkez Bankası’nın bağımsızlığı ve borç yönetimi hususunda hazine ile birlikte yürütülen çalışmalar sonrasında kamu borçlarındaki sürdürülebilirliğin sağlandığı görülmüştür (Dağ ve Tüğen, 2018: 227-228).

Döviz Rezervlerinin Kullanılması: Merkez Bankası kaynakları aracılığı ile borçlanmanın bir diğer yolu ise döviz rezervlerinin kullanılmasıdır. Bütçe açıklarında kullanılan bu yöntem Merkez Bankası’ndaki dövizlerin finans aracı olarak kullanılmasıdır. Bu durum monetizasyona göre daha az enflasyonist baskı yarattığı sebebi ile daha iyimserdir.

Döviz rezervlerinin kullanılması, enflasyon oranını düşürmek amacı ile ülkedeki dövizin değerindeki düşmeyi yavaşlatma, bir diğer ifade ile ulusal parasını yabancı paralar

karşısında değer kazanması yönünde oldukça fazla kullanılan bir yoldur. Fakat, daha düşük enflasyonla birlikte yeni mali politikalar yapılmadan bu durumdan uzun süreli fayda sağlanamaz (Şimşek, 2000: 64).

Döviz rezervlerinin azalması ülke güvenliğini azaltır. Bu da sermaye girişini azaltır ve sermaye çıkışını arttırması nedeni ile döviz kurlarını etkiler. Döviz kurlarının etkilenmesi borçlanma maliyetlerini artırabilir (Cural ve Genç, 2017: 87). Bir ülkede döviz rezervlerinin az olması, dış borçların yüksek olması, ülkelerin düşük kredi notları, ülkedeki risk primi gibi nedenlerle oluşan korku, halkı dolarizasyona itebilir (Özbek, 2022: 161).

Oluşan bütçe açıklarına ilişkin finansman yöntemi olarak döviz rezervlerinin kullanılması ithalat olanaklarını azaltırken, toplam arzı etkilemesi nedeni ile enflasyonist baskının artmasına neden olacaktır (Duran, 1996: 450). Ayrıca ülkelerde sınırlı olarak tutulan döviz rezervleri, finansman kaynağı olarak kullanılarak uzun vadede bir kaynak olarak görülmesi emisyonu neden olmaktadır. Bu nedenle enflasyonist bir etki göstermektedir (Erasa, 2019: 57).

Günümüzde mali derinliğe sahip olmayan, gelişmekte olan ülkeler için bütçede oluşan açıkları döviz rezervlerini kullanarak finanse etmek, piyasada oluşan ya da oluşacak risklere istinaden uzun dönemde daha fazla tehlike içerebilir (Şimşek, 2007: 71).

3.5. Bütçe Açıklarının Tarihsel Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşanan sorunlar ve ülkenin sanayileşememesi nedenleriyle, açık pazar haline dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bütçenin sürekli olarak açık vermesi ve belli bir dönemden sonra bu borçların ödenememesi, ülkede büyük sıkıntılara yol açmıştır. Osmanlı döneminde, tarım öncelikli üretim ön plandaydı. Bununla birlikte teknoloji ilkel kalmış ve sanayi gelişmemiştir. Osmanlı'nın borçlanma yolu ile elde ettiği finansmanın üretim, sanayi gibi alanlarda kullanılmaması da borçluluk oranını arttırmıştır.

Adam Smith'in serbest pazar görüşünden sonra Osmanlı İmparatorluğu, 1838 yılında İngiltere ile yaptığı Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması ile Osmanlı'nın dış ticareti başlamıştır. Ancak bu anlaşmadan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yerli endüstrisi olumsuz etkilenmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun pazarı, açık pazar

haline gelmiştir. Sanayi devrimi, Osmanlı'nın açık pazar haline gelmesi, yerli endüstrinin olumsuz etkilenmesi ve yaşanan savaş durumları neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bütçesinde önemli açıklar meydana gelmiştir. Bu durum ise Osmanlı İmparatorluğu'nu borçlanmaya itmiş ancak devlet, oluşan bu borçları ödeyemez hale gelmiştir (Sabır, 2006: 4).

3.5.1. 1923-1940 Dönemi

Cumhuriyet ilan edildikten sonra Osmanlı Devleti'nden kalan yalnızca birtakım borçlar değildir. Uzun süren savaşlar sonrasında kalan yıkımlar, ilkel teknoloji ve dışa bağımlı bir yapı da Osmanlı'dan devralınanlar arasındadır. Mustafa Kemal Atatürk siyasi bağımsızlığın yanı sıra esas bağımsızlığın ekonomik alanda olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada yerli sanayinin kurulması ve teşviki önem arz etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli madde ülkenin sanayileşmesi olmuştur.

1923 yılında yapılan İktisat Kongresi ekonomide ulusalcılık ilkesini ön plana çıkarmıştır. Yabancı sermaye konusunda belirlenen esaslar çerçevesinde imtiyaz tanınmadan gelmesi kongrede alınan kararlar arasındadır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması ve cumhuriyetin ilan edilmesi ile yeni bir çağ başlamıştır. Türkiye'nin kuruluşundan bu yana iktisadi düşünce tavrında önemli değişimler olmuştur. Cumhuriyet ile birlikte öncelik, serbest piyasa ekonomisine verilmiştir. Bununla birlikte de kalkınma planları uygulanmaya çalışılmıştır. Osmanlı'da yaşanan gelişmeler sonrasında borçlanmanın önüne geçilememesi ve bu borçların cumhuriyet Türkiye'sine aktarılması büyük bir yıkım yaratmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan miras, borç ve fakirliktir. Çünkü Osmanlı'nın son yıllarında yaşanan olaylar ve eş zamanlı yaşanan Millî Mücadele'nin savaş maliyeti, cumhuriyet döneminde borçların da beraberinde gelmesine neden olmuştur.

Atatürk, bir devletin tam bağımsızlığının ancak ekonomik bağımsızlık ile olacağını söylemiştir. Atatürk'ün ekonomik anlayışı, özel sektörün gelişimi ile kalkınmanın olacağını söylemektedir. Fakat özel sektörün yetmediği durumda, devletin müdahalesinin gerekli olacağını da savunmuştur. Atatürk döneminin ilk başlarına bakıldığında, özel sektör ağırlıklı

bir yapı izlendiği görülmektedir. Ancak özel sektörün ellerindeki maddi imkânsızlık, devletin müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu da devletçi politikayı önemli hale getirmiştir.

Atatürk'e göre iktisadi anlayışın en önemli unsuru dengedir. Dengenin ise sağlanabilmesi için dört ana unsur bulunmaktadır (Sabır, 2006: 46);

1. Türk lirasının korunması, anti-enflasyonist bir politika izlenmesi.
2. Kamu kaynaklarına dayanan denk bütçe politikası oluşturulması.
3. Dış ticarete devalüasyon olmaması.
4. Milli kaynaklara dayanan ve planlı olan kalkınma politikası yapılması.

Burada birinci maddeye istinaden, Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında kurum ve olgu olarak Merkez Bankası bulunmamaktadır. Öncelikli amaçlardan bir tanesi olan para biriminin değer kazanmasıdır. Bu noktada 11 Haziran 1930'da Merkez Bankası kurulmuştur.

Türkiye, Osmanlı'dan miras kalan borçlarla, bozulmaya yüz tutmuş sistemlerle yeni çağa başlamıştır. İlk dönemlerde, ekonomik kalkınma alanında özel kesime dayalı bir yol izlense de özel kesimin bilgi ve tecrübesinin az olması nedeni ile başarısız olunmuştur (Çalışkan Çavdar, 2010: 34).

Bu dönemin önemli gelişmelerinden bir tanesi de aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Ayrıca 1926 yılında vergi sisteminde önemli gelişmeler yapılmıştır. Fakat, büyük buhran ile birlikte gelen dünya ekonomik krizi Türkiye'yi de etkilemiş, bütçenin gelirlerinde daralmalar yaşanmıştır. Bu daralma ile birlikte bütçe açık vermeye başlamıştır.

Aşar vergisinin kaldırılması İzmir İktisat Kongresi ile birlikte yaşanmıştır. Üreticiler için önemli bir adım olmuştur. Türkiye'ye önemli kayıplar yaratmasa da bütçe açıklarına neden olduğu söylenilebilir. Sonrasında gelişen, 1929 tarihli büyük buhran sebebi ile ekonomik anlamda kötü dönemler geçirilmiş ve ekonomide yürütülen politikaların tekrar ele alınmasının gerekliliğini gözler önüne sermiştir (Gümüş, 2008: 69).

1928 yılından sonra millileştirme politikası ön planda tutulmuştur. Burada yabancıların elinde bulunan şirketler için millileştirme politikasında, finansman kaynağı olarak borçlanmaya başvurulmuştur. 1929 yılında dünyadaki kriz Türkiye'nin ekonomisini de etkilemiş ve milli hasılda bir düşüş meydana gelmiştir. Bu durum devletin müdahalesini önemli hale getirmiştir (Çalışkan Çavdar, 2010: 35).

1929 yılında ortaya çıkan büyük buhran, dünyayı, o zamana kadar izlenen politika yerine alternatif çözümler aramaya itmiştir. Türkiye’de ise büyük buhran sonrasında, 1930’lu yıllarda ekonomik politikalarda devletçilik ön plana çıkmıştır. Ancak büyük buhran sonrasında gelen İkinci Dünya Savaşı da tüm ekonomik dengeleri alt üst etmiştir. Türkiye’de tarımın alt yapısı geliştirilememiş ve bu durum savaş ile birlikte sıkıntılı dönemleri de beraberinde getirmiştir. Savaş ile birlikte dış ticaret konusunda da atılmaya çalışılan adımlar yarım kalmıştır.

Savaş döneminde Türkiye’de artırılan vergilere rağmen bütçenin açık vermesi durdurulamadığı için hükümet iç borçlanmaya başvurmuştur. Savaş sonrasında Türkiye’de ekonomik anlamda önemli değişimler yapılmıştır. Sanayileşmeye önem verilmiş, dengeli büyüme hedeflenmiştir. Bu planda dış kaynaklar önemli bir hale gelmiştir ve planın hayata geçirilebilmesi için yatırımların artırılmasının önemli olduğu vurgulanmıştır (Çalışkan Çavdar, 2010: 35-36).

1930’lu yıllar gelmesine rağmen ülke ekonomisi hala zayıf addedilmektedir. Özel sektöre yapılan destek ve teşviklerin sonucunun alınamaması, tüm bunların dışında özel sektöre sağlanan bu desteklerin istismar edilmesi ve yolsuzluk söylemlerinin ortaya çıkması durumları, Türkiye Cumhuriyeti’nin içte devletçi bir politikaya yönelmesine neden olan sebepler arasındadır. Bunların beraberinde getirdiği kalkınma planları, 1934-1938 yılları arasında yapılması hedeflenen birinci beş yıllık sanayi dönemi ile başlamıştır. Bu dönemde bazı şirketlerin kamulaştırılması, sanayi kuruluşlarında yerli hammaddeye teşviki yapılmıştır. Ayrıca dış borçlarda da ödeme konusunda başarı sağlandığı görülmektedir. Bu dönem içinde Türkiye Cumhuriyeti ilk defa dış ticaret fazlası vermiş ve ülkenin ekonomisi ortalama yıllık %6 civarında büyümenin olduğu dikkat çekmiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 39-49).

Birinci kalkınma planının başarı göstermesi sonrasında ikinci beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. Fakat ikinci dünya savaşının başlaması ile gelen sorunlar neticesinde uygulamaya konulamamıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 50).

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren planlı bir ekonominin, hedeflenen istikrara ulaşacağı düşüncesi ile hareket etmiştir. Böylelikle kalkınma planları hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Ancak dünya genelinde yaşanan sorunlar, krizler, savaşlar gibi nedenlerle sektöre uğramış ve genel anlamda istenilen istikrar sağlanamamıştır. Uygulanan kalkınma programların bazıları devletçilik ilkesi ön planda olurken bazılarında

ise özel sektör ağırlıklı planlar olduğu görülmüştür. Sürekli gelişen ve değişen küresel dünyadan Türkiye'de etkilenecek, yapılan bu kalkınma planlarına özel sektör ağırlıklı devlet teşvikli düşüncelerini de eklemiştir. Genel anlamda, 1930'lu yılların başında devlet ağırlıklı politikalar yürütülürken 1930'lu yılların ortalarında özel kesimi güçlendirici ilkeler ön plana çıkmıştır. 30'lu yılların sonlarına doğru planlı bir şekilde ilerleyiş fikri ortaya çıkmış ve devletin teşvikiyle özel sektör ağırlıklı gelişme ön plana çıkmıştır.

3.5.2. 1940-1960 Dönemi

1940'lı yıllarda ise devletçilik politikasının devam ettiği görülmektedir. Savaş sonrasındaki en önemli adımlardan biri, ülkelerarasındaki ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi olduğu görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı gerek dünyanın gerekse Türkiye'nin, siyasal ve ekonomik anlamda değişmesine neden olmuştur. Türkiye'de 1946 yılında Sanayi Planı uygulaması, dengeli büyümenin ön plana çıkmasına ve sanayileşmenin önemine dikkat çekmektedir. Sanayi Planı'nın uygulanmasında dış kaynaklara önem verilerek, planda yer alan projeler için yatırımların artırılması öngörülmüştür. Bu noktada 1949 yılında Türkiye'nin uzun vadedeki dış borçları 707,4 milyon TL'ye yükselmiştir (Çalışkan Çavdar, 2010: 36).

1946 yılında çok partili hayata geçilmesi ve 1950 yılındaki seçimler Türkiye için önem arz etmektedir. Bu dönem, toplam harcamaların arttığı bir iktisat politikasının ağırlık kazandığı bir dönem olmuştur. Tek partili dönemdeki “Denk Bütçe” anlayışının terk edilmesi ve yerine genişlemeci maliye politikalarının uygulanmaya başladığı bir dönem olmuştur. 50'li yıllardaki temel hedefler, dış krediye dayalı ekonomik büyüme, tarım sektöründeki makineleşmenin artırılması, ulaşım, haberleşme gibi alanlardaki yatırımların artırılması olmuştur. Bu dönemde yapılan tarım destekleme politikaları 1953 yılında çıkan Kore Savaşı ile önem kazanmıştır. Artan dış talep ile Türkiye'nin ihracatında önemli artışlar görülmektedir. Ancak bu dönemde, dış ticaret açığı artmış ve artan bu borca istinaden batılı ülkelere istenilen yardımlar olumsuz karşılanmıştır. Böylelikle kriz dönemine giren Türkiye, 1955 yılında oluşan devalüasyon ile birlikte sanayileşme çabalarına devam etmeye çalışmıştır. Fakat bu kriz 1958 yılına kadar derinleşmiş ve Türkiye yeniden devalüasyonla bir araya gelmiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 51-52).

Çok partili hayatın başlaması ile birlikte dışa açık bir politika izlenmiştir. 1950 yılında ithalat büyük ölçüde serbestleştirilmiş ancak yabancı kaynak girişinin beklenen düzeyde gerçekleşmemesi nedeniyle, rezervler kısa zamanda tükenmeye başlamıştır. Bu nedenle devlet dış ticareti kontrol altına almak zorunda kalmıştır. Böylelikle serbest piyasa ekonomisi yerini tekrar devletçi politikaya bırakmıştır (Çalışkan Çavdar, 2010: 37).

3.5.3. 1960-1980 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllardan itibaren planlı politikalar izlemiştir. Ancak bu planlı politikalar da gelişen dünya ile birlikte değişime uğramıştır. 1930'lu yıllarda sanayileşmeye yönelik planlar, 1960 ile 1980 yılları arasında kalkınmaya yönelik planlar ve 2000'li yıllardan itibaren şirket temelli planlama süreçleri ile değişimi gözler önüne sermektedir. Öncelikle 1960'lı yıllarda planlama alt yapısının değişikliğinde iktidarın planlama konusunda oldukça farklı bir bakış açısı sergilediği görülmektedir. 1960'lı yıllarda yapılan kalkınmanın ilkeleri arasında, tasarrufları artırmak ve topluma fayda sağlayacak yatırımlara öncelik vermek yer almaktadır (Ekiz ve Somel, 2007: 98-111).

1960 yılı Türkiye'nin dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde “Sosyal Devlet” modeli rol alınmıştır. 60'lı yıllarda Türkiye için yeniden planlı kalkınma dönemi olarak başlamıştır ve ilk plan 1963 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Genel olarak 60'lı yıllar ithal ikame politikasının uygulandığı dönem olarak görülmektedir.

1960'lı yıllarda yapılan kalkınma planlarından en başarılı olan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı olarak görülmektedir. Bu yıllarda, kırsal alanların da değerlendirilerek sanayileştirilmesine önem verilmiştir ve bu konuda önemli başarılar sağlanmıştır. Bu dönemde ekonomik büyümenin de arttığı gözlemlenmektedir. Ancak 1970'li yıllara geçildiğinde, 1970 yılında devalüasyon sonucunda bozulan fiyat istikrarı, artan enflasyon, siyasi olaylar gibi nedenlerle Türkiye ekonomisi bir çıkmaz ile karşı karşıya kalmıştır.

1960'lı yıllar planlı bir büyümeye yönelik atılan adımlardan oluşuyordu. Nitekim Türkiye bu yıllarda da istikrarlı bir büyüme göstermiştir. Türkiye ekonomisi ile birlikte dünya ekonomisinde de artan bir refah görülmektedir. 1970'li yılların başına kadar seyreden bu durum dünyada baş gösteren 1973 krizi ile sekteye uğramıştır.

1970'li yıllarda ortaya çıkan krizle petrol fiyatlarının artması, Kıbrıs Barış Harekatinin yüklediği ağır yükler Türkiye ekonomisini bunalıma sürükleyen nedenler arasındadır. Tüm bunlarla birlikte Türkiye için temel sorun haline gelen, kendi kaynaklarını kullanarak sanayileşmenin ve kalkınmanın finansmanını sağlayamaması da etkili olmuştur. Bu dönemde rol model alınan ithal ikameci sanayileşme, döviz kazanmayı değil döviz tasarruf etmeyi savunan bir üretim yapısıdır. Ancak bu modelde ekonomideki döviz talebi azalmamakta aksi yönde artmaya devam etmektedir (Şahin, 2009: 148). 1973 yılında ortaya çıkan Petrol Krizi tüm dünyada sarsılmalara neden olmuştur. Petrol krizi ile Türkiye'de harcamaların giderlerden fazla olması nedeni ile büyük bütçe açıkları vermiştir. Bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanma kullanılmıştır. 70'li yılların sonuna kadar içeride ve dışarıda yaşanan, siyasal ve ekonomik gelişmeler, Türkiye'nin uyguladığı liberal politikayı terk ederek farklı çözümler aramasını gerekli kılmıştır.

Türkiye'nin yeni istikrar paketi genel anlamda liberalizmi içermektedir. Ancak daha öncesinde uygulanan, devletin ekonomi pazarındaki etkin yeri, sabit bir döviz kuru sisteminin olması ilk başlarda liberalizme geçişi zorlaştırmıştır. Ancak alınan kararlar çerçevesinde liberalizme geçiş süreci için etkili olmuştur. Bu noktada, Akyıldız ve Eroğlu (2004), 1984 yılında dış ticarete serbestleşme ve dünya ekonomisi ile entegrasyon süreci başlatıldı. Serbest kur sistemi terk edilerek esnek kur politikası uygulamaya geçirildi. 32 sayılı karar ile birlikte Türkiye'ye döviz ithali serbest hale getirilmiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 55).

3.5.4. 1980-2000 Dönemi

1980 yılında alınan bu istikrar paketi uygulama döneminde 3 ayı hükümet tarafından yapılmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinden 12 Eylül 1980 tarihine kadar olan kısımda azınlık hükümeti tarafından, 12 Eylül 1980 ve Aralık 1983 dönemi arasında askeri yönetimin el koyduğu dönemde gerçekleştirilmiştir. Aralık 1983'ten sonra ise hükümet tarafından devam ettirilmiştir. Hükümet değişiklikleri bu programın uygulanmasına engel teşkil etmemiştir. İstikrar programının ilk döneminde kısa vadeli amaçlara öncelik verilmiştir. Karaborsanın kaldırılması, kuyrukların ortadan kaldırılması, enflasyon baskısının kırılması için çaba harcanmış ve kısa vadeli bu amaçların başarılı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca istikrar paketinin uygulamaya konulduğu ilk yılda GSMH üzerinde bir büyüme değil aksine %1.1

oranında gerileme yaşanmıştır. 1981 yılında yeniden büyümeye başlayan ekonomi 1981 yılında %4.2 oranında artmıştır. Bu dönemde para arzı ve Merkez Bankası kredileri artışı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Dış ticaretin serbestleşmesi ve ihracata yönelik yapılan teşvikler, ihracat ve ithalatta önemli yükselme yaşanmasına neden olmuştur. Tarım destekleme alanında genellikle enflasyondan daha düşük oranlarda artırılarak destekleme alımlarının kapsamı daraltılmış oldu. Enflasyon oranının altında bir endeksleme olgusu ücret ve maaşlar açısından da geçerliliğini korumuştur. Tüm bu uygulamalar ile birlikte enflasyon önemli ölçüde kontrol altına alındığını görülmektedir. Ayrıca iç talep önemli ölçüde daraltılarak üretimin ihracata yönelmesinde etkili olmuştur (Şahin, 2009: 196-197).

1987 yılının ilk aylarında enflasyon artmaya başlamış ve artış 1988 yılına kadar devam etmiştir. 1988 yılının ilk 3 ayı, hızlı büyüme evresi olarak yansırken ikinci 3 ayında büyüme hızında yavaşlama meydana gelmiş ve 1988 yılının ikinci yarısından sonra daralmaya düşmüştür (Parasız, 1998: 186).

Bu dönemdeki bütçe içerisinde harcamaların kısılmasına yönelik olmuştur. Devletin etkinliğinin ekonomi içindeki ağırlığının azaltılmaya çalışması harcamaların azaltılması yoluna gidilmesinde etkili olmuştur. Bu noktada en büyük azalmanın transfer harcamalarında olduğunu görülmektedir. Tüm bunlara karşın bütçedeki açıklarda 1980'li yılların sonlarına doğru bir artış gözlemlenmektedir. Bunun nedeni Sosyal Güvenlik Kurumu gibi kurumların bütçesinde meydana gelen artıştır. Artan nüfus sebebiyle harcamaların artması kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenlerle birlikte bütçe açığında iç ve dış borcun faizi de önemli bir artış meydana gelmiştir. 1980 sonrası dönemde dış borçlarında meydana gelen sürekli artış ve bu borçların geri ödenmesi konusunda yeniden borçlanmaya gidilmesini zorunlu kılmıştır. Dış borçlanmaya gidilmesi iktisadi anlamda faaliyetlerin yürütülmesi konusunda gerekli olmakla birlikte bu durumda aşırıya kaçılmaması önem arz etmektedir. Bütçe ve kamu harcamaları için borçlanma gereklilik olsa dahi, ülkeyi ileride ciddi bir borç krizine düşürebilir. Bu nedenle finansman olarak borçlanmanın tercihi de istikrar önemli bir konudur (Egeli, 1997: 130).

1988-1989 yılları Türkiye ekonomisinde durgunluk meydana gelmiştir. Türkiye buhran döneminin yaralarını tam anlamıyla saramamışken, dünyada yaşanan önemli olaylar (Berlin Duvarı'nın yıkılması gibi) Türkiye'de de etkilerini göstermiş ve ekonomik anlamda köklü değişikliklere sebep olmuştur. Bu noktada ülkede, ülkede üretim miktarının azalmasıyla başa çıkabilmek amacıyla döviz kurunun düşük tutulması hedeflenmiştir. 1989

yılında sermaye hareketliliğinin serbestleşmesi ile birlikte, döviz kuru ve faiz oranı arasındaki farktan yararlanma amacıyla gerçekleşen hareketler, sermaye piyasasının da canlanmasına sebep olmuştur. Bu durum, Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesine neden olurken, Türkiye'de ara ve nihai mal ithalatını artırmıştır. 1989 yılından sonra ise ülkede, ulusal paraya olan talep azaltılarak esnek kur politikası benimsenmiştir (Çalışkan Çavdar, 2010: 42).

1980'li yıllar serbestleşmenin ön plana çıkarıldığı bir dönem olmuştur. Serbestleşmenin artması ile birlikte ihracatın ithalatı karşılama payı artmıştır. Ancak sağlıklı alt yapılar oluşturulamadığı için üretken olunamamış, serbest piyasa ekonomisi istenilen düzeye getirilememiştir. 80'li yılların sonuna doğru tekrar artma eğilimi gösteren enflasyon, bütçe açıkları 1990'lı yılları karşılayan önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

1990 ve takibindeki yıllar kamudaki harcamaların arttığı yıllar olmuştur. Burada gerek 80'li yıllarda yürütülen politikalar gerekse 90'lı yıllarda baş gösteren olaylar nedeni ile savunma harcamalarının artırılması etkili olmuştur. Çalışkan Çavdar (2010), kamudaki aşırı istihdam politikası ile birlikte artan maliyetler, tarımı destekleme programlarında kullanılan dış harcamalar, kamu yatırımlarının arttırılması için harcanan maliyetler gibi nedenler de bütçedeki artışın nedenleri arasındadır. Ayrıca hükümetin uygulamaya koyduğu ihracattaki vergi indirimleri de bütçenin açık vermesine neden olan faktörler arasındadır. 90'lı yıllarda siyasi, ekonomik ve doğal afetlerin getirdiği sorunlarla birlikte kırılgan ve hassas bir yapıya sahip olmuştur. 1991 yılındaki Körfez Savaşı, 1999 yılında meydana gelen Marmara Depremi ekonomik seyri farklı bir yola çevirmiş ve kamu harcamalarında artışlara yol açmıştır. 80'li yıllardan devralınan ekonomi 90'lı yıllar içinde gelişen durumlarla tekrar tıkanma noktasına gelmiştir. Bu durum sonucunda da 5 Nisan 1994 kararlarının alınması ve uygulanması doğmuştur. 1994 kararlarının alınmasının temel nedeni, kamu maliyesinin oluşturduğu dengesiz durumun genel bir iç dengesizliğe yol açması olmuştur (Doğan, 2015: 239).

Özelleştirme durumu; amaç, ilke ve öncelikleri kamunun desteğini alacak şekilde zemine oturtulmuştur. Özelleştirme sonucunda oluşabilecek istihdam azalması durumu ve bunun getireceği iş kaybı tazminatı konusunda yasa tasarısı ile düzenlemeye alınmıştır.

1994 yılında alınan bu tedbirler Türkiye'nin içinde bulunduğu mali krizi aşma çabası olmuştur. Ancak beklenen sonuçları verememiştir. Depremleri krizler gibi yaşanan

talihsizlikler problemlerin 1999 yılına yığılmasına neden olmuştur (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 56).

Uygulama sonrasındaki altı aylık sonuçlara bakıldığında, 34,5 trilyon TL olarak beklenen bütçe açığı 19 trilyon TL ile beklenenin çok altında gerçekleşmiştir. Döviz kuru hızlı bir yükseliş gösterirken, bu artışın kontrol altına alındığı görülmüştür. Merkez Bankası, iç varlıkları belirlenen hedefin altında tutmuş, ancak döviz rezervi hedeflenenden daha fazla bir seviyede gerçekleşmiştir. Enflasyon 1994 yılının Eylül ayından itibaren artış göstermiştir. GSMH 1994 yılı içinde gerilemeye devam etmiştir. 1994 yılı sonunda dış ticaret açığı bir önceki yıla göre düşüş eğilimi göstermiş, ödemeler dengesi 2,631 milyon ABD Doları fazla vermiştir. Parasal büyüklüklerde artış gözlemlenmiş, yüksek faiz politikası ile döviz kuru kontrol altına alınmıştır. Yapısal reformların yürürlüğe konulmaması ile kamudaki açıklar devam etmiştir. Ancak konsolide bütçe açığı reel olarak önemli ölçüde küçülmüştür. Toplam iç borç stoku artış göstermiş, dış borçlarda ise azalma görülmüştür (Doğan, 2015: 250-253).

Kamu harcamalarının azaltılması ve kamu gelirlerinin artırılmasına yönelik oluşturulan bu program ilk başlarda olumlu yanıt vermesine rağmen daha sonra kamu harcamalarındaki artışın durdurulmasına engel olamamıştır. 1994 yılında kamu harcamalarında azalma olmasına karşın, daha sonrasında %90,6 ile artış göstermeye başlamıştır. Dönem içerisinde dünyada yaşanan krizler ilk başta Türkiye'yi etkilememiş görünse de daha sonra dolaylı bir şekilde etkilediği görülmüştür (Kanca ve Bayrak, 2001: 16).

3.5.5. 2000 ve Sonrası Dönemi

2000'li yıllara adım atıldığında Türkiye'de kronik bir sorun haline gelen iki rakamlı enflasyon oranları üç hanelere ulaşmıştır. Kronik enflasyon sorununu gideremeyen Türkiye, kamudaki iç borç durumu büyük boyutlara ulaşmış, sıkıntılı bir döneme girmiş bulunmaktaydı. Yaşanan bu sorunlara çözüm arayışları ve uygulanan tüm politikalara rağmen çözülememiş, mali denge iyice bozulmuştu. Bütçede oluşan açığın büyük açıklar vermesi, dış ticaret açığının yüksek seyretmesi 2001 krizini de beraberinde getirmiştir.

2002 yılında yapılan seçim sonrasında gelen hükümet, IMF ile yapılan programlara ve anlaşmalara sadık kaldı. Bu dönemde, yabancılara yatırım yapmayı teşvik eden ve ülke

sınırları içinde mülk edinme hakkını sağlayan düzenlemeler hayata geçirildi. Aynı zamanda, devletin enerji, telekomünikasyon gibi sektörlerdeki varlığı, büyük ölçüde özelleştirme aracılığıyla sona ermişti (Kaya, 2011: 32-33). IMF ile gerçekleştirilen 2000 yılı enflasyonla mücadele programı yaşanan krizler sonrasında geliştirmiş ve yine IMF ile birlikte “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” olarak yeniden çizilmiştir. Bu programların temel yaklaşımı, bozuk bir sistem içinde çalışmaya devam eden Türkiye bu sebeple sorunlardan kurtulamamış ve bu sorunlar kronik bir hal almıştı. Sistemin bozulmasına ise, ekonomideki verimsiz, hantal, denetlenmeyen bir mekanizmasının yer alması neden olmaktadır. Güçlü Ekonomiye Geçiş programı çerçevesinde, kamu sektörünün küçültülmesine, harcamaların kısıtlanarak denetime tabii tutulmasına köklü değişimler yapılması adına gerekli görünmüştür (Tunalı, 2011: 67-68).

Güçlü Ekonomiye Geçiş programını takiben 2003 yılında bu planın devamı olarak görülen Acil Eylem Planı devreye alınmıştır. Bu plan IMF programı çerçevesinde faiz dışı fazla oluşturulmasını, piyasa beklentilerinin olumlu seyrinin devam etmesi beklenmektedir. Kamu bütçe politikası, diğer dönemlerde olduğu gibi borç ödemeye yönelik oluşturulması beklene bir politika olmuştur. Türkiye ekonomisi, 2002-2003 yıllarında yaşanan siyasi istikrarsızlıkların azalması, ekonomi alanında alınan tedbirlerin gösterdiği etkilerle olumlu bir yol izlemiştir. 2004 yılında oluşturulan bütçe, 2000 yılından beri uygulanan IMF kökenli politikaları izlediği görülmektedir. 2005 yılından sonra da istikrar programları uygulamaya devam edilmiştir. Uygulanan sıkı politikalar kamu maliyesinin iyileşmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde enflasyon oranında ve iç borçlanmada düşüşler seyredilmiştir. 2007 yılında ABD’de konut kredilerinde yaşanan geri ödeme güçlükleri 2008 yılında etkisini artırarak tüm dünyayı etkileyen bir krize evrilmiştir. Bu durum Türkiye ekonomisini de etkileyerek, üretim, ihracat gibi göstergeler üzerinde olumsuz etki yaratmıştır (Soyyigit vd., 2011: 125).

2008 krizi tüm dünyada etkisini göstermiştir. Ülkelerin büyüme oranlarında düşüşler gözlemlenmiş, işsizlik tüm ülkelerde ekonomik ve toplumsal sorun olarak önemini korumaya devam etmiştir. Kriz sonrası tüm ülkelerde bütçe açığının GSYİH içindeki yerinin arttığı gözlemlenmektedir (Kederli ve Küçükkaya, 2012: 87-92).

2000-2009 arasında yaşanan krizler göz önüne alındığında, Türkiye, yapılan önemli reformlar, atılan önemli ekonomik adımlar sayesinde diğer ülkelere nazaran daha az hasarla

atlatılmıştır. Türkiye ekonomisinin güvenli ve istikrarlı yapısı sayesinde daha az hasarla atlatılan bu dönemler ekonomik açıdan fırsata dönüştürülmeyi başarmıştır (Acar, 2013: 32).

Türkiye ekonomisi büyüme anlamında, 2001-2008 krizi ile kesintiye uğramasına karşın önemli bir gelişme göstermiştir. 2008 ve 2009 sonrasını takip eden yıllarda 2011'e kadar kısa süreli bir iyileşme göstermiştir. Türkiye ekonomisi, dış kaynaklı sermaye girişlerinin süreklilik gösterdiği dönemlerde, bu sürekliliğin kesilmesi durumunda büyümenin negatif yönlü etkisi olduğu gözlemlenmiştir (Bahçekapılı, 2015: 112).

1985-2002 arasında bütçe açıkları incelendiğinde ortalama açık %5.9 iken 2000-2019 yılları arasına bakıldığında ortalama olarak %2.9 olarak açık verdiği görülmektedir. Özellikle 2015-2018 yılları arasında %2'nin altında seyreden bütçe açıkları 2019 yılında %2.9 seviyesinde gözlemlenmiştir. Bu yıllar arasında hükümet, gelirleri harekete geçirmiştir. Cari açık incelendiğinde ise bütçe açığının tam tersi seyrettiği görülmüştür. 1985-2002 yılları arasında cari açık ortalama %0.7 olarak gözlemlenirken, 2002-2019 arasında ortalama %4.5 oranında açık verdiği gözlemlenmiştir. Cari açık ile büyümeye giden hükümet bunun sonucunda dış borç stokunun artmasına neden olmuştur (Eğilmez, 2020).

2019 yılında mart ayı sonrası, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmesi, büyümenin güç kaybetmesine neden olmuştur. Koronavirüs ile mücadele döneminde tüm dünyada alınan tedbirler makroekonomik göstergeleri olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de tam kapanma döneminde gelişen olumsuzluklar, işsizliğin artmasına sebebiyet vermiştir. Devlet gerek şirketlere gerekse halka yapılan yardımlar, sürekli olarak ekonomik yardım paketlerinin çıkarılması devlet bütçesinde de önemli sarsılmalara neden olmuştur. Etkileri bakımından 2008 krizinden daha derin yaralar açılmasına neden olmuştur. Sağlık amaçlı alınan koruma tedbirleri kapsamında, özellikle hane halkı gelirin azalması ile talepte azalmaya neden olmuştur. 2020 yılı pandeminin etkisinin devam ettiği, çıkarılan programlarla birlikte hasarın en aza indirilmesi amaçlanmıştır.

Ülkelerin sosyo-ekonomik yapısını sarsan COVID-19, salgın öncesinde yapısal dönüşümünü tamamlayamamış ülkeler, daha büyük zararlara maruz kalmışlardır. Türkiye'de salgından doğrudan etkilenen ülkeler arasındadır. Bu salgın, Türkiye'yi, zaten makroekonomik dengelerin durgun olduğu ve yapısal sorunların mevcut olduğu bir dönemde yakalamıştır. 2017 ve 2019 arasındaki dönem Türkiye için, işsizliğin arttığı, kamu harcamalarının arttığı, yüksek enflasyonun olduğu bir dönem olmuştur. Buna ek olarak gelen COVID-19 ile birlikte ülkenin yükü artmıştır (Sertkaya ve Baş, 2021: 165).

Son yıllarda giderek derinleşen küreselleşme süreci genel anlamda ülkelerin kalkınmasına fırsatlar sunmaktadır. Geleceğin şekillenmesinde önemli rol oynayan küreselleşme Türkiye ekonomisi için de önem arz etmektedir. Üretim alanında daha fazla uzmanlaşmaya gidilmesi, artan teknoloji ile üretimin kolaylaşması küreselleşmenin getirdiği olgular arasında yer almaktadır. Ürün çeşitliliğinin artması, bilgiye ulaşmanın hızlı ve kolay olması tüketicilere yeni bir olanak getirmiştir. Rekabetin her alanda yaygın olması serbest piyasa ekonomisinin bir sonucudur. Ancak bu durum riskleri de beraberinde getirmektedir. Küreselleşme sonrasında bir bütün haline gelen ekonomi, kriz oluşması durumunda yayılma hızı da küresel bir boyut kazanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, yaptığı kalkınma planlarında bu gibi durumları da gözeterek dengeli ve istikrarlı gelişimi amaçlamıştır.

3.6. Yönetişim Göstergeleri

Yönetişim kavramı son yıllarda araştırmalarda konu olmuş, tartışmalı bir kavram olmakla birlikte tek bir tanımı bulunmamaktadır. Dünya Bankası tarafından yönetim kavramı, ülkede gücün ne yönde kullanıldığına ilişkin olarak açıklanmıştır. Dünya Bankası, yolsuzluk, hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar, devlet etkinliği, düzenleyici kalite ve ifade özgürlüğü olarak altı başlık altında toplamaktadır. Yönetişim, bir ülkede kaynak yönetiminden gayri resmî kurumlara kadar yetki kullanımının kontrolünün tüm boyutunu kaplayan çok yönlü bir kavramdır (Canıkalp ve Ünlükaplan, 2015: 82).

Ülkeler arasında karşılaştırma yapılırken ülkelerin kurumsal yapısı dikkate alınmalıdır. Çünkü her ülkenin ekonomik ve siyasi yapıları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca ülkeler arasında farklılık gösteren bu durumlar ülkelerin kendi içinde de zaman içinde farklılık gösterebilmektedir (Polat, 2020: 42).

Bağımsız kurumların uzun dönemde makroekonomik istikrar üzerinde etkisi bulunmaktadır. Kurumların siyasi baskılardan uzaklaştırılması onların bağımsızlıkları ile birlikte gelmektedir. Bağımsızlıkları ise yasalar aracılığı ile güçlendirilmelidir. Tüm bunların yanında özellikle merkez bankasının fiili bağımsızlıklarının olması önem arz etmektedir. Ancak Türkiye gibi ülkelerde yasal bağımsızlık güçlü olsa dahi fiili bağımsızlığın zayıf olması nedeniyle fiyat istikrarının sağlanması hususunda yeterli etkiye sahip değildir. (Akbakay, 2022: 2348).

Kurumların toplumda oynadığı role dikkat çeken Kasper (2007), etkin kurumların topluma sağladığı avantajları şöyle özetlemektedir: Saygı duyulan kurumlar bilgi arama sürecini kolaylaştırarak insanların güven içerisinde etkileşimde bulunmalarını sağlarlar. İyi kurumlar iş sürecini hızlandırırlar ve uygun kurallarla güç kullanımını engeller ayrıca gereksiz baskıyı önleyerek başkalarının özgürlüğünün engellenmesinin önüne geçerler. Bu noktada kişilerin özgürlüklerini de korumaktadırlar. Etkin kurumlar toplumsal barışın önemine dikkat ederler. İyi ve etkin kurumlar kıt kaynakların korunmasını özendirilmektedir (Artan ve Hayaloğlu, 2014: 351).

Kurumsal iktisadi düşünce anlayışına göre, iyi ve güçlü kurumların varlığı ekonomik performansın üzerinde pozitif etkisi olurken kötü ve güçsüz kurumlar ekonomik performansı negatif etkilemektedir. Bu noktada kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleşebilmektedir. Zayıf kurumlar, yatırımları olumsuz etkileyerek ekonomik gelişmeye zarar verebilecek faktörler olarak öne çıkmaktadır. Kurumsal açıdan zayıf ülkeler, politikacılar açısından kısıtlama çok olmadığı için bu politik gücü kontrol edenler büyük kazanıma sahip olabilmekte ve bu gücü kontrol edemeyenler kazanıma sahip olamamaktadır. Ayrıca bu iki grupta arasında yaşanan çatışma politik ve ekonomik karmaşaya neden olabilmektedir. Zayıf kurumlar ekonomiyi şoklara karşı duyarlı hale getirmektedir (Artan ve Hayaloğlu, 2014: 349-350).

Bütçenin hazırlanmasında etkili olan kurumların iyi ve güçlü olması bütçenin sağlıklı bir yoldan geçirilmesi anlamına gelmektedir. Bütçenin planlanması ve uygulanması hususundaki tüm süreçler, bu işlemleri yapacak olan kurumun baskılardan uzak ve bağımsız olması bütçe açıkları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü bütçe hazırlayan kurumlar genellikle kamunun harcamalarına kısıtlama getirerek borçlanma konusunda en az borçlanmayı hedeflemektedir. Bütçe hazırlanırken ülkenin (genellikle bir yıl) ihtiyaçlarını en iyi yoldan çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu noktada bütçe kurumlarının iyi ve etkili olması önem arz etmektedir.

3.6.1. Hükümet Etkinliği

Hükümet etkinliği, bir ülkedeki karar alma sürecinde önemli bir rol oynar. Ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, sağlık gibi birçok konularını etkileyebilir. Hükümet

etkinliği iyi olan bir ÷lkede karar alma süreci hızlı bir şekilde işler ve ÷lkenin gelişmişliği ile refah düzeyinde önemli bir rol oynar.

Hükümet etkinliği, ÷lkeleri birçok yönden etkileyebilmekte ve bunlar içinde ekonomide önemli bir yer tutmaktadır. Bir ÷lkenin hükümet etkinliği ne kadar iyiye o ÷lkenin refah düzeyi çok yüksektir denilebilir. Bu durum her alanda kendini gösterir. Kamu alanlarında rekabetin gelişerek artmasını sağlar. Yönetim şeklinin kalitesi ne kadar iyiye, halk sağliğı, temel hizmetlere erişim, sosyal güven ve politik meşruiyet üzerinde önemli bir etkisi olduğunu gösterir.

Ancak ÷lkede hükümet etkinliği düzensiz ve yasalara uygun olmadan karar alma süreçleri işliyorsaa, o ÷lkede refah düzeyinin yüksek olması beklenemez. Bu durum ÷lkeyi her alanda etkiler sosyal, siyasi, kamu alanları, hizmet alanları gibi.

3.6.2. Yolsuzluğun Kontrolü

Her ÷lkenin farklı yapılara sahip olması sebebi ile yolsuzluk kavramının birçok tanımı vardır. Dünya Bankası'na göre yolsuzluk kamu gücünün özel menfaatler için kötüye kullanılmasıdır. Yolsuzlukların artmasıyla birlikte her ÷lkenin ekonomik büyümesi düşmekte ve halkın devlete olan güveni sarsılmaktadır.

Yolsuzluğun yaygınlaştığı ÷lkelerde, birçok kuruluş bu sorunu endeksler aracılığıyla ölçmeye başlamıştır. Bu alanda uzun yıllardır faaliyet gösteren önemli kuruluşlardan biri de Uluslararası Şeffaflık Örgütü'dür. Genel olarak bakıldığında yolsuzluk, gelişmiş ÷lkelerde daha çok artmamaktadır. Bunun sebebi, devletlerin diğer devletlerle rant yarışına girmesi olarak gösterebilir. Türkiye'nin Yolsuzluk Algılama Endeksi değerlendirmesi, Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yapıldığında, son yıllarda ÷lkemizin endeks puanlarının ve sıralamasının düşüş eğiliminde olduğu gör÷lm÷ştür (Berksoy ve Yıldırım, 2017: 15).

3.6.3. Siyasi İstikrar ve Şiddetin/Terörün Yokluğu

Siyasi istikrar kavramı, bir ÷lkedeki kuralların bozulmadan ve düzenli bir şekilde devam etmesini ifade etmektedir. Bir ÷lkenin bu durumu tam anlamıyla sağlaması her alanda

güçlü bir devlet olma yolunda ilerlemesi anlamına gelmektedir. Eğer bu durumda bir düzensizlik olursa buna siyasi istikrarsızlık ya da şiddetin varlığı da denebilir.

Siyasi istikrarsızlık durumunda ülkede meydana gelen mevcut düzenin bozulmasına bağlı olarak ülkede ayaklanma, darbe, iç savaş, rejimin sürekliliği ve yönetimlerdeki değişim sıklığı yaşanabilir.

3.6.4. Düzenleyici Kalite

Düzenleyici kalite hükümetin, özel sektörün gelişmesi için yaptığı teşvikleri, düzenlemeleri ve politikaları ifade etmektedir. Bu gösterge fiyat kontrolleri, yetersiz banka denetimleri, ayrımcı vergiler durumlarının piyasa üzerindeki olumsuz etkilerinin ölçümünü kapsamaktadır (Barış, 2015: 119). Düzenleyici kalitenin yüksek olması, işletmelerin faaliyetlerini sürdürülebilir bir ortamda gerçekleştirmelerine katkı sağlamakta ve hükümetin uyguladığı politikaların etkin olduğunu göstermektedir.

3.6.5. Hukukun Üstünlüğü

Hukukun üstünlüğü sadece Batı devletleri tarafında görülen bir kavram değildir. Günümüzde Afganistan, Endonezya, Çin, Meksika, Rusya, Zimbabwe gibi farklı sistemlere sahip olan devlet yönetimleri, çeşitli sebeplerle olsa da genellikle hukukun üstünlüğüne bağlılıklarını ifade etmektedirler.

Hukukun üstünlüğü genel olarak bir sınırlama işidir. Devletin ve devlet yöneticilerinin hukuk ile bir sınırlamada olması gerekmektedir. Her ne olursa olsun devletlerin keyfi bir şekilde hareket edememesi, yasalara bağlı kalabilmesi hukukun üstünlüğünü ortaya koyar. Hukukun üstünlüğü sadece politikada ya da hukuk literatüründe değil, özellikle medyada da oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Tüm bu ifade edilenler ele alındığında hukukun üstünlüğü, özgürlük ve egemenlikten hiçbir şekilde taviz verilmemesi gerektiğini net bir şekilde ifade etmemektedir. Ekonomi, iktisadi ya da bireylerin özel hayatları olsun her alanda önem taşımaktadır.

3.6.6. Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik

Söz hakkı ve hesap verebilirlik Dünya Bankası'nda, bir ülkedeki vatandaşların hükümeti seçme hususunda katılımlarının ölçüsünü ve aynı zamanda vatandaşların ifade özgürlüğünü içermektedir. İfade özgürlüğü kavramı ise bir düşüncenin barışçıl yöntem ile anlatımı anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kavramın içine hesap verebilirlik kavramı da girmektedir. İfade özgürlüğü hükümetlerin demokratik anlamdaki varlığı ile ilgilidir.

Bu gösterge; demokrasi, saydamlık, seçimlere olan güven, siyahi kurumların işleyişi, askeri güç, basın özgürlüğü gibi alt başlıkları içermektedir (Ünlükaplan ve Canıkalp, 2015: 413).

Dünya Bankası'nda yönetim göstergeleri iki farklı ölçüm yöntemi ile sunulmaktadır. Bunlardan birincisi tahmin yöntemidir ve -2,5 ile +2,5 arasında ülkelerin puanlarını göstermektedir. Tahmin yöntemi sonucunda çıkan sonuçlar +2,5 değerine yaklaştıkça iyi yönetim olduğunu ancak -2,5 değerine yaklaştıkça kötü yönetim olduğunu göstermektedir. Diğer bir yöntem ise yüzdelik sıralamadır. Değerler 0 en düşük ve 100 en yüksek sıra olmak üzere ülkelerin diğer ülkeler arasındaki sırasını göstermektedir.

3.7. BRICS-T Ülkeleri

2000'li yıllardan itibaren, ucuz işgücü ve düşük üretim maliyetleriyle öne çıkan Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan ve Çin gibi ekonomiler, yüksek büyüme potansiyeli ile doğrudan yabancı yatırımları çekmiş, ihracatlarını artırarak döviz rezervlerini ve milli gelirlerini hızla büyütmüş; aynı zamanda ekonomik krizlere daha az duyarlılık göstermiştir (Narin ve Kutluay, 2013: 31).

BRICS terimi, ekonomist Jim O'Neill tarafından 2001 yılında ortaya atılmış olup ismini, Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in İngilizce isimlerinin baş harflerinden almıştır. Başlangıçta "dörtler grubu" olarak bilinen bu ittifak, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin 2010 yılında katılmasıyla birlikte beş üyeli bir yapıya dönüşmüştür (Bulut, 2019: 42). Goldman Sachs'ın 2003 raporu, BRICS ülkelerinin 40-50 yıl içinde G7 ülkelerini geçerek dünya ekonomisinde etkin bir rol oynayacaklarına dikkat çekmiştir. Goldman Sachs'ın 2003

raporu, Türkiye'nin ekonomik performansını da analiz ederek, yükselen ekonomiler olarak adlandırılan BRICS ülkeleriyle birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Tablo 3

BRICS-T ülkeleri ve yönetim göstergeleri

Ülke	Yıllar	Hükümet Etkinliği	Yolsuzluğun Kontrolü	Siyasi İstikrar	Düzenleyici Kalitesi	Hukukun Üstünlüğü	Söz Hakkı
Brezilya	2002	-0.0346	0.0819	0.3278	0.1826	-0.2666	0.4722
	2021	-0.4923	-0.4988	-0.4197	-0.1216	-0.3006	0.2556
Rusya	2002	-0.3762	-0.9548	-0.7245	-0.2378	-0.8745	-0.4445
	2021	-0.2105	-0.9204	-0.7079	-0.5423	-0.8854	-1.1012
Hindistan	2002	-0.1891	-0.5554	-1.2107	-0.3814	-0.0174	0.4262
	2021	0.2509	-0.3165	-0.6920	-0.0909	-0.1083	0.0910
Çin	2002	-0.1231	-0.5579	-0.3276	-0.5828	-0.5170	-1.5942
	2021	0.8093	0.0304	-0.5167	-0.3322	0.0108	-1.6429
Güney Afrika	2002	0.6078	0.3329	-0.2548	0.7338	0.0274	0.6598
	2021	-0.0710	-0.0341	-0.7510	-0.0907	0.0691	0.7704
Türkiye	2002	0.0526	-0.5701	-0.8035	0.0558	-0.0822	-0.2196
	2021	-0.1186	-0.4076	-1.1368	-0.1007	-0.4326	-0.8597

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 3'te BRICS-T ülkelerinin yönetim göstergeleri yer almaktadır. BRICS-T ülkelerine ait yönetim göstergeleri 2002 ve 2021 yılları için incelendiğinde genel olarak Türkiye'nin yönetim göstergelerinin düşük olduğu gözlemlenmektedir. Siyasi istikrar ve düzenleyici kalite endekslerine bakıldığında, tüm BRICS-T ülkeleri için 2021 yılı değerlerinin düşük olduğu görülmektedir.

Rusya'nın yönetim göstergeleri incelendiğinde 2021 yılı için Türkiye ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Çin'in 2021 yılında hükümet etkinliği, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluk göstergeleri haricindeki göstergelerinin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Diğer ülkelerde 2021 yılı için yönetim göstergeleri kontrol edildiğinde, Brezilya'da söz hakkı ve hesap verebilirlik göstergesi dışındaki tüm göstergelerin, Güney Afrika'da ise söz hakkı ve hesap verebilirlik ile hukukun üstünlüğü dışındaki göstergelerin düşük olduğu gözlemlenmiştir.

3.8. Literatür Taraması

Ceyhan ve Koç Yıldız (2017) yaptıkları çalışmada enflasyon ve büyümenin bütçe açığı üzerindeki etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Yapılan test sonuçlarına göre seriler durağan olarak tespit edilmiştir. Eşbütünleşme testine göre seriler arasında pozitif koentegrasyon ilişkisi bulunmuştur. Granger nedensellik testi sonucuna bakıldığında enflasyon ve bütçe açığı arasında uzun dönemde çift yönlü nedensellik bulunurken büyüme ve enflasyon arasında ise uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Bilgili (1999) yaptığı çalışmada bütçe açığının faiz oranı, döviz kuru ve fiyatlar genel seviyesinde bir etkisi olup olmadığını analiz etmiştir. 1970-1997 dönemi için yapılan regresyon analizinde bütçe açıklarının sadece döviz kuru üzerinde etkisi olduğu gözlemlenmiştir. 1993:1-1998:7 dönemi için bakıldığında ise bütçe açıklarının hiçbir değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Granger Nedensellik Analizi sonuçlarına göre 1970-1997 dönemi için bütçe açıkları faiz oranlarından fiyatlar genel seviyesine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmakla beraber 1993:1-1998:7 dönemi için herhangi bir ilişkisi gözlemlenmemiştir.

Barışık ve Kesikoğlu (2015) Türkiye’de bütçe açıklarının temel makroekonomik değişkenler üzerine etkisi adlı çalışmalarında bütçe açığı, enflasyon, cari açıklar, yatırım, istihdam ve büyüme üzerinde ilişki olup olmadığını incelemişlerdir. Bulgulara bakıldığında bütçe açıklarının büyüme, enflasyon ve cari açıklar arasında ilişki tespit edilmiştir. İlişkinin yönünün tespiti için Granger nedensellik analizi yapılmış ve çift yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Büyümeden yatırıma doğru ve istihdamdan bütçe açıklarına doğru da tek yönlü nedensellik olduğuna dair bulgular elde edilmiştir.

Yılmaz ve Cural (2011) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları incelendiğinde GSYİH ve iç borç stoku arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunurken bütçe açığı/GSYİH ve enflasyon arasında negatif yönlü ilişki olduğu bulunmuştur.

Barış (2015) 28 Avrupa Birliği (AB) ülkesi ve Türkiye için 2002-2012 yılları arasındaki veriler kullanarak bütçe açığının yönetim göstergeleri ile ilişkisini incelemiştir. Analizler sonucunda, hükümet etkinliği, politik istikrar ve hukuk üstünlüğü ile bütçe açıkları arasında negatif bir ilişki gözlemlenmiştir. Yolsuzluk, ifade özgürlüğü ve düzenleme kalitesi ile bütçe açıkları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı analiz edilmiştir. Kamu borç stoku ve

ekonomik büyüme için bakıldığında ise kamu borç stokunda azalış olması durumunda ve ekonomik büyümede meydana gelecek artışlar bütçe açıklarını azalttığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Kamu borç stoku ve ekonomik büyüme arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kılıç Satıcı (2019) bütçe açığı, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre bütçe açığından enflasyona nedensellik tespit edilmemiş ancak enflasyondan bütçe açığına bir nedensellik tespit edilmiştir. Döviz kuru ve bütçe açığı ilişkisi açısından bakıldığında test sonuçları döviz kurundan bütçe açığına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Aksu ve Başar (2005) yolsuzlukların bütçe açıkları üzerindeki etkisini EKK yöntemi ile incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre yolsuzluklar bütçe açıkları üzerinde olumsuz olarak bir etki yaratmadığı gözlemlenmiştir. Ancak diğer bulgulara bakıldığında, reel faiz oranı, enflasyon, dış ticaret açıkları, nüfus, ülkelerin yüzölçümü ve borç stokunun bütçe açıklarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca nüfus, borç stoku, enflasyon ve reel faiz oranında meydana gelecek artışlar bütçe açığını azaltırken dış ticaret açıkları ve ülkelerin yüzölçümlerinde meydana gelecek artışın bütçe açıklarını artırdığı analiz sonuçlarından çıkarılmıştır.

Gül ve Ünlü (2006)'nın yaptığı çalışmada dış borç, iç borç, konsolide bütçe gelirleri, bütçe giderleri, bütçe dengesi arasındaki ilişki Granger Nedensellik testi ile incelenmiştir. Granger Nedensellik testi sonuçlarına bakıldığında bütçe açığı iç borç ve dış borç üzerinde etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Kubar ve Muzoğlu (2022) çalışmalarında ikiz açıkları ve Feldstein-Horioka hipotezini 14 yükselen ekonomiler üzerinden incelemiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında dokuz ülke için cari açık, sermaye yatırımları ve bütçe dengesi üzerinde uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.

Kurt (2022) yaptığı çalışmada bütçe dengesinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu yaptığı analizler sonunda görülmüştür. Eş zamanlı olarak istihdam, enflasyon ve fiziki sermaye oluşumu değişkenlerinin büyüme üzerindeki etkisi pozitif olduğu tespit edilmiştir. Yönetişim göstergeleri de modele dahil edilmiş ve yönetim kalitesinin iyi veya zayıf olduğu ülkelerde bütçe fazlasının ekonomik büyüme üzerindeki görece pozitif etkisi ise farklılık gösterdiği sonuçlardan anlaşılmıştır.

Kayalıdere ve Mastar Özcan (2014) tarafından yapılan bütçe saydamlığı ve ekonomik özgürlüğün yolsuzluk üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmada değişkenler arasında negatif ve güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bütçe saydamlığı ve ekonomik özgürlük arttıkça yolsuzluk azalacaktır.

Doğan ve Günel (2021) çalışmalarında sekiz ülke için 1999-2019 yılları arasında bütçe açığının enflasyon üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Yöntem olarak Panel Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) kullanıldığı çalışmanın sonucunda, bütçe açığının enflasyon üzerindeki uzun dönem etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Diğer yandan ülkelerde bütçe açığı olması kısa dönemde enflasyonu azaltır ancak uzun dönemde artırır sonucu da gözlemlenir.

Bağcı (2018) yaptığı bir çalışmada bütçe açığı, ticari kredi faiz oranı ve özel sektör sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bulgulara bakıldığında Johansen Eşbütünleşme testi değişkenlerin birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Ayrıca Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, bütçe açıkları ile özel sektör sabit sermaye yatırımları arasında bir ilişki olmadığı tespit edilirken, bütçe açıkları ile ticari kredi faiz oranları arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Keyfili ve Dağ (2022) yaptıkları çalışmada demokratik ve teknik kalitenin bütçe açığı üzerindeki etkisini Panel Nedensellik Analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonuçlarında Çin ve Hindistan için bütçe açığı ile demokratik ve teknik kalite arasında nedensellik ilişkisi gözlemlenmemiştir. Demokratik kalitenin bütçe açığı üzerindeki etkisine bakıldığında ülke bazında, Türkiye ve Rusya için bütçe açığından demokratik kaliteye doğru tek yönlü, Brezilya için demokratik kaliteden bütçe açığına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Teknik kalite için analiz sonuçlarına bakıldığında ise, Güney Afrika ve Brezilya için bütçe açığından teknik kaliteye doğru tek yönlü, Rusya için teknik kaliteden bütçe açığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken Türkiye için çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Doğru vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada döviz kuru hareketlerinin ve bütçe açığının enflasyona yol açıp açmadığını panel nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara bakıldığında kısa dönemde döviz kuru ve bütçe açığından enflasyona doğru bir nedensellik tespit edilmemiştir. Ancak uzun dönem için bakıldığında bütçe açığı ve döviz kuru hareketlerinin enflasyona yol açtığı gözlemlenmiştir.

Sayar ve Bayar (2019) ikiz açık hipotezini Türkiye için zaman serisi analizi ve AB'ye üye 23 ülke için panel veri analizi kullanarak test etmiştir. Türkiye için analiz sonuçlarına bakıldığında uzun dönemde bütçe açığı ve cari açık arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı belirlenmiştir. Nedensellik ilişkisi için Granger Nedensellik testi sonuçları ise cari açık ve bütçe açığı arasında ilişki bulunmadığını göstermektedir. Bu sonuç ile ikiz açıkların hipotezi reddedilmiştir. 23 AB ülkesi için panel veri analizi bulguları ise iki değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğunu gösterirken nedensellik ilişkisine bakıldığında çift yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Dökmen (2012) yaptığı çalışmada kamu harcamaları ve vergilerin arasındaki ilişkiyi panel nedensellik analizi ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Nedensellik testi sonuçları ise vergi gelirlerinden kamu harcamalarına doğru pozitif nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmektedir.

Altuntaş vd. (2021) ikiz açık hipotezini OECD ülkeleri için test etmiştir. Elde edilen bulgulara bakıldığında 34 OECD ülkesi için bütçe açığı ve cari açık arasında ilişki bulunmadığı saptanmıştır, ikiz açık hipotezinin geçerli olmadığı gözlemlenmiştir.

Kesikoğlu vd. (2013) cari açığın belirleyicileri üzerine 28 OECD ülkesi verilerinden Vektör Otoregresyon (VAR) modeli ile analiz etmişler. Tahminden edilen bulgulara göre ekonomik büyüme, bütçe açığı ve faiz oranının cari açık değişkeni üzerinde düşük bir etkiye sahip olduğu ayrıca döviz kuru değişkeninin ise cari açık üzerinde etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Kurt ve Akbulut (2022) Bütçe dengesinin büyümedeki etkisinde yönetişimin yeri olup olmadığını Hansen (1999) panel eşik regresyon analizini kullanarak test etmişlerdir. Analiz sonuçlarına bakıldığında, bütçe dengesi ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Panel eşik yöntemi sonuçlarına göre ise bütçedeki dengenin büyüme üzerindeki etkisinde yönetim olgusunun önemli olduğu hususuna varılmıştır.

Güvel ve Koç (2010) bütçe açıklarının politik ve kurumsal belirleyicileri üzerine gelişmekte olan ülkeler için çalışma yapmışlardır. Tahmin sonuçlarına göre, politik faktörler modelinde kullanılan ekonomik özgürlük düzeyi, hukuk sisteminin etkinliği, kamusal regülasyonların yükü, kamusal harcamalardaki savurganlık ve politik istikrar değişkenleri,

bütçe açıkları üzerinde etkili olan değişkenler olarak belirlenmiştir. Ayrıca ilgili değişkenler ile bütçe açıkları arasında negatif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğanay ve Değer (2020) yaptıkları çalışma incelendiğinde, çalışmadan elde edilen analiz sonuçlarına göre idari kalitenin ülkelerin ekonomik büyümesinde en önemli ve pozitif etkiye sahip kurumsal değişken olduğunu gözlemlenmiştir. İdari kalite, yönetim sürecinde ve ileride oluşabilecek bir kriz anında riski en aza indirmede önemli bir faktör olduğu bulunmuştur. Hükümet etkinliği ise özellikle az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. İfade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü ve kişi başına GSYİH arasındaki ilişki, tüm ülkelerde önemli bir etki göstermektedir. Ancak çalışmaların elde ettiği bulgulara göre, siyasi istikrar ve şiddetsizlik faktörlerinin kişi başına GSYİH'nin artışı üzerinde oldukça sınırlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

İpek ve Akar (2016), bütçe açığı değişkeninin enflasyon oranı değişkenine verilen bir birimlik standart şok karşısındaki tepkisinin negatif yönlü olduğu ve istatistiki olarak anlamlı olmadığı, ancak tepkinin yedinci çeyrekte sona yaklaşık bir çeyrekte daha az süreyle istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir.

Demirbaş ve Kaya (2012) tarafından yapılan çalışma kapsamında, işsizlik, kamu borçlanma gerekliliği, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası yasal özgürlük endeksi ile GSYİH arasındaki ilişki, Johansen eşbütünleşme analizi ve Hata Düzeltme Modeli kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Johansen eş-bütünleşme analizi, söz konusu değişkenler arasında uzun vadeli bir eş-bütünleşme olduğunu ortaya koymuştur. Granger nedensellik analizi sonuçları ise, kısa vadeli bir perspektifte merkez bankası bağımsızlığı ile işsizlik oranı arasında kişi başına düşen GSYİH yönelik bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermiştir. Kısa vadeli işsizlik oranındaki düşüşün büyümeyi olumlu etkilediği belirlenmiştir. Ancak, kısa vadeli merkez bankası bağımsızlığının kişi başına GSYH'yi olumsuz etkilediği ve uzun vadeli perspektifte modelde yer alan tüm bağımlı değişkenler ile kişi başına GSYİH arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Kişi başına GSYİH'deki kısa vadeli sapmaların zamanla dengeye yaklaştığı sonucuna varılmıştır.

Çalışkan Çavdar (2010) yılında yaptığı bir çalışmada bütçe açıklarının makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini VAR modeli kullanarak incelemiştir. Sonuçlara bakıldığında bütçe açıkları GSYİH ve cari açığı en çok etkileyen değişken olarak tespit edilmiştir. Reel döviz kuru için sonuçlara bakıldığında reel döviz kurundaki değişimi

açıklayan değişkenin cari açık olduğu gözlemlenmiştir. Dış ticaret haddinde meydana gelen bir değişme GSYİH ve cari açık en çok etkilendiği değişkenler olarak sonuçlara yansımıştır. Nihai tüketim harcamalarında değişkenin kendisinden sonra en çok cari açık ve GSYİH değişkenlerinden etkilendiği gözlemlenmiştir.

Altun (2017) Türkiye’de bütçe açıklarının sürdürülebilirliğinin ampirik analizini yapmıştır. Çalışmada, doğrusal olmayan Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron birim kök testleri uygulanmış, her iki test de bütçe açıklarının düzeyde durağan olduğunu göstermiştir. Ardından yapısal kırılmalı Lee Strazicich birim kök testi uygulanmış ve serinin durağan olduğu belirlenmiştir. Harvey doğrusallık testi, bütçe açığı serisinin doğrusal olmayan bir karakteristik taşıdığını göstermiştir. Bu bağlamda, serinin maruz kaldığı dışsal şokların etkisinin kalıcı olmayacağı ve bütçe açığının sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sever ve Demir (2007), yaptıkları çalışmada bütçe açığı ve cari açık üzerinde durmuşlardır. Granger nedensellik testi sonuçları geleneksel teoriye uygun çıktığı gözlemlenmiştir. Bütçe açıkları faiz oranlarını artırırken, artan faiz oranları ulusal parayı dış piyasada değerli kılmakta ve bunun doğal sonucu olarak da cari açıkların oluştuğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çobanoğulları (2019), bütçe açığının belirsizliğinin dinamikleri üzerine yaptığı çalışmada, bütçe açığı belirsizliği ile enflasyon arasında pozitif, bütçe açığı belirsizliği ile ekonomik büyüme arasında ise negatif yönde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Göçer (2013), 2008 küresel ekonomik krizinin ülke ekonomileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde krizin ekonomik büyümeye etkisinin negatif olduğu gözlemlenmiştir.

Bayrak ve Kanca (2013), yaptıkları çalışmada 2008 ekonomik krizinin Türkiye’ye olan etkisini makroekonomik değişkenler üzerinden VAR modeli kullanarak incelemiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında 2008 ekonomik krizi ile bütçe açığı, enflasyon, büyüme oranı, işsizlik oranı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bütçe açığı ile kriz dönemleri arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir.

Arif ve Hussian (2018) yaptıkları çalışmada 1984-2016 dönemi arasında yüksek ve düşük gelirli ülkeler için bütçe açığının ekonomik ve politik kaynaklarını panel veri analizi kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, kurumsal değişkenlerin hem düşük

hem de yüksek gelirli ülkeler için bütçe açığı üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bütçe açığı ile kişi başına GSYİH, yolsuzluk, siyasi istikrar, iç çatışma ve etnik gerilim arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Barışık ve Barış (2017) yaptıkları çalışmada 2002-2014 dönemlerinde 123 gelişmekte olan ülkeler için yönetişimin bütçe açığı üzerindeki etkileri gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve düzenleyici kalite ile bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Hükümet etkinliği, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü ile bütçe açığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Arif ve Arif (2023) yılında yaptıkları çalışmada 1996-2020 arasındaki dönemde 66 ülke için bütçe açığını etkileyen değişkenleri incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına bakıldığında kişi başına GSYİH, enflasyon ve ticaret açıklığı ile bütçe açıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Nüfus artış hızı ile bütçe açığı arasında uzun dönemde negatif bir ilişki gözlenirken, yolsuzlukların artması bütçe açıklarını artırdığı sonucu da elde edilen bulgular arasındadır. Ayrıca siyasi istikrarın, bürokratik kalitenin artmasının, demokratik hesap verebilirliğin ve hukukun üstünlüğünün bütçe açığını azalttığı sonucu da bulgular arasında yer almaktadır.

Javid vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada, Güney Asya ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ülkelerinin 1984-2010 dönemi için ekonomik, siyasi ve kurumsal kaynakların bütçe açığı üzerindeki etkileri tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, enflasyonun yüksek olması bütçede istikrarsızlığa yol açmaktadır. Ayrıca, yüksek yolsuzluk oranları, düşük kurumsal kalite ve çatışmaların bütçe açığı üzerinde daha fazla dalgalanmaya neden olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırma konusu kapsamında yapılan ampirik çalışmalar Tablo 4'te özetlenmektedir.

Tablo 4

Literatür özeti

Çalışma	Ülke ve Yıl	Değişkenler	Yöntem
Ceyhan ve Koç Yıldız (2017)	2006-2015 Türkiye	- Bütçe Açığı - GSYH - Tüketici Fiyat Endeksi - İstihdam - İşsizlik - Döviz Kuru	Granger Nedensellik Analizi
Bilgili (1999)	1970-1997 ve 1993:1-1998:7 Olmak Üzere İki Ayrı Dönem Kullanılmış. Türkiye Üzerine Yapılan Bir Çalışmadır.	- Bütçe Açığı - Faiz Oranı - Döviz Kuru - Fiyatlar Genel Seviyesi	Regresyon Analizi, Granger Nedensellik Analizi
Barışık ve Kesikoğlu (2015)	1987:1-2003:4 Türkiye	- Bütçe Açıkları - Enflasyon - Cari Açıklar - İstihdam - Büyüme ve Yatırım	VAR, ETKİ-Tepki Analizi, Varyans Ayırıştırması
Yılmaz ve Cural (2011)	1980-2010 17 Gelişmekte Olan Ülkeler	- İç ve Dış Borç Stoku - GSYİH - Enflasyon	Panel Veri Analizi
Barış (2015)	2002-2012 28 AB Ülkesi ve Türkiye	-Ekonomik Büyüme - Kamu Borç Stoku - Bütçe Açıkları - Bütçe Dengesi - İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik - Politik İstikrar ve Yolsuzluk -Hükümet Etkinliği -Düzenleme Kalitesi -Hukukun Üstünlüğü	Panel Veri Analizi
Kılıç Satıcı (2019)	2006-2017 Türkiye	-Bütçe Açığı - Enflasyon - Döviz Kuru	Granger Nedensellik

Tablo 4 (devamı)

Literatür özeti

Çalışma	Ülke ve Yıl	Değişkenler	Yöntem
Aksu ve Başar (2005)	Düşük Gelirli Ülkeler Alt-Orta Gelirli Ülkeler Üst-Orta Gelirli Ülkeler	-Bütçe Açıkları - Yolsuzluk - Reel Faiz Oranı - Enflasyon - Dış Ticaret Açıkları - Nüfus - Ülkelerin Yüzölçümü - Borç Stoku	EKK Yöntemi
Gül ve Ünlü (2006)	1990-2004 Türkiye	- Dış Borç -İç Borç - Konsolide Bütçe Gelirleri - Bütçe Giderleri - Bütçe Dengesi	Eş Bütünleşme Testi, ECM (Hata Düzeltme Mekanizması) Granger Nedensellik Testi
Kubar ve Muzoğlu (2022)	2000-2021 14 Yükselen Ekonomi Ülkesi	- Sermaye - Yatırımlarının GSYH % Payı - Bütçe Açığı % Değeri - Cari İşlemler Açığı (%)	Panel ARDL
Kurt (2022)	2006-2018 27 AB Ülkesi	- Ekonomik Büyüme - Bütçe Dengesi - Yönetişim Endeksi - Fiziki Sermaye Oluşumu - İstihdam - Enflasyon	Panel Veri / Panel Eşik Yöntemi
Kayalıdere ve Mastar Özcan (2014)	2006-2012 38 Ülke	- Bütçe Saydamlığı - Ekonomik Özgürlük - Yolsuzluk	Regresyon
Doğan ve Günel (2021)	1999-2019 8 Ülke	- Bütçe Açığı - Enflasyon	Panel ARDL

Tablo 4 (devamı)

Literatür özeti

Çalışma	Ülke ve Yıl	Değişkenler	Yöntem
Bağcı (2018)	2001-2017 Türkiye	- Bütçe Açığı - Ticari Kredi Faiz Oranları - Özel Sektör Sabit Yatırımları	Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) Birim Kök Testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi
Keyifli ve Dağ (2022)	1996-2020 BRICS-T Ülkeleri	- Bütçe Açığı - Demokratik Kalite - Teknik Kalite	Panel Nedensellik Analizi ve Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi
Sayar ve Bayar (2019)	1996-2017 Türkiye ve AB Ülkeleri	- Cari Açık - Bütçe Açığı	Türkiye İçin Zaman Serileri Engle-Granger Testi AB için Panel Veri Analizi
Dökmen (2012)	1994-2007 34 OECD Ülkesi	- Kamu Harcamaları - Kamu Gelirleri (Vergiler)	Panel Nedensellik Analizi
Altuntas vd. (2021)	2000-2019 34 OECD Ülkesi	-Bütçe Açığı - Cari Açık	Panel Eş Bütünleşme Yaklaşımı
Kesikoğlu vd. (2013)	1999-2009 28OECD Ülkesi	- Ekonomik Büyüme - Faiz Oranı - Bütçe Açığı - Döviz Kuru - Cari Açık	Panel VAR Analizi
Kurt ve Akbulut (2022)	2006-2018 28 Ülke (Türkiye ve 27 AB Ülkesi)	-Ekonomik Büyüme -Bütçe Dengesi -Yönetişim Endeksi - Fiziki Sermaye Oluşumu -İstihdam -Enflasyon	Panel Veri Analizi

Tablo 4 (devamı)

Literatür özeti

Çalışma	Ülke ve Yıl	Değişkenler	Yöntem
Güvel ve Koç (2010)	2003-2007 33 Gelişmekte Olan Ülke (Türkiye Dahil)	-Politik İstikrar -Kamu Harcamalarındaki Savurganlık -Kamusal Regülasyonların Yüğü -Hukuk Sisteminin Etkinliği -Ekonomik Özgürlük	Yatay Kesit Analizi
İpek ve Akar (2016)	2004:1–2015:2 Türkiye	-Bütçe Açığı -Enflasyon Oranı	Sınır Testi, ARDL Analizi, Toda Yamamoto Nedensellik Analizi ve Etki Tepki Fonksiyonları
Doğanay ve Değer (2020)	2002-2018 23 Azgelişmiş, 63 Gelişmekte Olan ve 48 Gelişmiş Ülke	-İfade Özgürlüğü -Hükümet Etkinliği -İdari Kalite -Hukukun Üstünlüğü -Siyasi İstikrar ve Şiddetsizlik -Yolsuzluğun Kontrolü -Ticari Açıklık -Hükümet Harcamaları -Ticari Açıklık -Enflasyon - Gayri Safi Sermaye Birikimi -Kişi Başı GSYİH	İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi
İpek ve Akar (2016)	2004:1–2015:2 Türkiye	-Bütçe Açığı -Enflasyon Oranı	Sınır Testi, ARDL Analizi, Toda Yamamoto Nedensellik Analizi ve Etki Tepki Fonksiyonları
Altun (2017)	1950-2015 Türkiye	-Dışsal Şoklar -Bütçe Açığı	-Doğrusal Olmayan Augmented Dickey Fuller -Phillips Perron Birim Kök Testleri

Tablo 4 (devamı)

Literatür özeti

Çalışma	Ülke ve Yıl	Değişkenler	Yöntem
Çalışkan Çavdar (2010)	1998; Q1-2009; Q3 Türkiye	-Dış Ticaret Haddi -GSYH -Cari Açık/GSYH Oranı -Bütçe Açığı -Reel -Döviz Kuru -Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	Granger Nedensellik Analizi
Çobanoğulları (2019)	1992-2016 48 Ülke	-Bütçe Açığının Belirsizliği -Politik Risk Endeksi -Genel Kamu Harcamaları -Genel Kamu Gelirleri -Genel Kamu Gelirleri -Cari İşlemler Hesabı -Enflasyon Oranı -Borçluluk Eşiği	Dinamik Panel Veri Analizi
Göçer (2013)	2001-2010 11 Ülke	-GSYİH -Özel Tüketim Harcamaları -Özel Yatırım Harcamaları -Kamu Harcamaları -İhracat, ithalat -2008 Krizi (Kukla Değişken)	Panel birim kök testi
Bayrak ve Kanca (2013)	2000-2011 Türkiye	-Büyüme Oranı -İşsizlik -Bütçe Açığı -Enflasyon - İhracatın İthalatı Karşılama Oranı -2008 Krizi (Kukla Değişken)	VAR Modeli

Tablo 4 (devamı)

Literatür özeti

Çalışma	Ülke ve Yıl	Değişkenler	Yöntem
Arif ve Hussian (2018)	1984-2016 Düşük ve yüksek gelirli ülkeler	-Bütçe Açığı/GSYİH -Kişi Başı GSYİH -Ticari Açıklık -Enflasyon -Nüfus Artışı -Siyasi İstikrar -Yolsuzluk -Demokratik Hesap Verebilirlik -Bürokrasi Kalitesi - Sosyoekonomik Durum - Siyasette Asker -İç Çatışma -Dış Çatışma -Yatırım Profili -Etnik Gerilim -Demokratik Sorumluluk -Bürokrasi Kalitesi -Kanun ve Düzen -Siyasette Din	Panel Regresyon
Barışık ve Barış (2017)	2002-2014 123 Gelişmekte Olan Ülkeler	-Bütçe Dengesi -Ekonomik Büyüme -Enflasyon -Söz Hakkı ve Sorumluluk -Siyasi İstikrar -Hükümet Etkinliği -Düzenleyici Kalite -Hukuk Kuralları -Yolsuzluğun Kontrolü	Panel Veri Analizi

Tablo 4 (devamı)

Literatür özeti

Çalışma	Ülke ve Yıl	Değişkenler	Yöntem
Arif ve Arif (2023)	1966-2020 66 Ülke	-Bütçe Açığı -Nüfus Artışı -Kişi Başına GSYİH -Enflasyon -Ticari Açıklık -Siyasi İstikrar -Yolsuzluk -Bürokrasi Kalitesi -Sorumluluk Endeksi -Kanun ve Düzen	Panel Veri Analizi
Javid vd. (2011)	1984-2010 Güney Asya ve ASEAN Ülkeleri	-Bütçe Açığı/GSYİH -Kişi başına GSYİH -Enflasyon -Dışa Açıklık -Siyasi İstikrar -Hukuk ve Düzen -Hesap Verebilirlik -Bürokrasinin Niteliği -Din ve Etnik Gerilimler -Yolsuzluk	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı ve önemine, araştırmada kullanılan veri setine, değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere, izlenen yöntem ve bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ekonomik istikrarın sağlanması için ülkelerin karşılaşılabilecekleri olası sorunlar karşısında doğru kararlar alabilmeleri gerekmektedir. Dünya Bankası bir ülkenin yönetim performansını değerlendirebilmek amacıyla altı gruptan oluşan yönetim göstergelerini hesaplamaktadır. Bu çerçevede devlet bütçelerinin etkili bir şekilde yönetilmesi, bütçe dengesi ile yönetim göstergeleri arasındaki ilişkinin anlaşılmasıyla daha da önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı yükselen ekonomiler olan BRICS-T ülkeleri için 2002-2021 yıllık verileri ile panel veri analizi kullanarak yönetim göstergelerinin, bütçe dengesi üzerindeki etkilerini tahmin etmektir. Bu noktada makroekonomik göstergeler kontrol değişkeni olarak araştırmaya dahil edilmiştir.

Literatürde bütçe dengesi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında kurumsal alt yapıların dahil edildiği çalışmaların az olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir. Keyifli ve Dağ (2022) çalışmalarında BRICS-T ülkelerinde bütçe açıkları ile yönetim kalitesi arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile incelemiştir. Söz konusu çalışmadan farklı olarak; bu çalışmada BRICS-T ülkeleri için her bir yönetim göstergesinin bütçe dengesi üzerindeki etkisinin doğrusal panel veri analizi ile incelenmesi araştırmanın özgünlüğü açısından önemlidir.

4.2. Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Bütçe açıklarına ilişkin literatür incelendiğinde bütçe açığı ile makroekonomik faktörler ve kurumsal, yönetsel kalite arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Çalışmanın amacı çerçevesinde bütçe dengesi üzerinde Dünya Bankası tarafından

geliştirilen “hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, söz hakkı ve hesap verebilirlik” isimli altı yönetim göstergesinin etkisi incelenmektedir. Bütçe dengesini regresyon analizinde sadece yönetim göstergeleri ile açıklamak mümkün olmadığı için modele kontrol değişkeni olarak makroekonomik değişkenler de dahil edilmiştir. Söz konusu değişkenler literatür çerçevesinde belirlenmiştir. Kişi başına düşen GSYİH büyümesi, enflasyon oranı, dış ticaretin (ihracat ve ithalat) GSYİH içindeki payı, nüfus artış oranı seçilen makroekonomik değişkenlerdir. BRICS-T ülkeleri için bütçe dengesi, makroekonomik değişkenler ve yönetim göstergelerine ait veriler IMF ve Dünya Bankası veri tabanlarından derlenmiştir. Tablo 5’te değişkenlere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 5

Değişkenlere ait bilgiler

Değişken Adı	Açıklama	Veri Kaynağı
BD	Bütçe Dengesi (Genel hükümet net ödünç alma/borçlanma) (% değişim)	IMF
KBGSYİH	Kişi Başına GSYİH büyümesi (yıllık %)	Dünya Bankası
ENF	Enflasyon, Ortalama Tüketici Fiyatları (%)	IMF
TİC	Ticaret Hacmi (ithalat ve ihracat toplamı) (GSYİH %’si)	Dünya Bankası
NÜF	Nüfus Artışı (yıllık %)	Dünya Bankası
HE	Hükümet Etkinliği	Dünya Bankası
YK	Yolsuzluğun Kontrolü	Dünya Bankası
Sİ	Siyasi İstikrar ve Şiddetin/Terörün Yokluğu	Dünya Bankası
DK	Düzenleyici Kalite	Dünya Bankası
HÜ	Hukukun Üstünlüğü	Dünya Bankası
SH	Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik	Dünya Bankası
FİNK	Finansal Kriz Kuklası (2008 yılı için 1, diğer yıllar için 0)	-
COVK	COVID-19 Pandemisi Kuklası (2020 ve 2021 yılları için 1, diğer yıllar için 0)	-

Araştırmanın kapsadığı 2002-2021 döneminde tüm dünyada olduğu gibi BRICS-T ülkelerinde de etkisi oldukça hissedilen iki dönem bulunmaktadır. Bunlardan ilki 2008 yılında gerçekleşen finansal kriz, diğeri ise 2019 döneminde başlayıp 2020 yılı itibariyle tüm dünyada yaşanan COVID-19 pandemisidir. Bu iki dönem de ülke ekonomileri ve dolayısıyla

bütçe dengeleri üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda çalışmada makroekonomik değişkenler ve yönetim göstergelerinin yanında finansal kriz ve COVID-19 pandemisi kuklaları da modellere dahil edilmiştir.

Tablo 6

Tanımlayıcı istatistikler

Değişken Adı	Ortalama	Standard Sapma	Minimum	Maksimum
BD	-3.518	3.829	-12.880	7.804
KBGSYİH	3.777	4.059	-7.828	13.636
ENF	6.983	5.412	-0.737	45.134
TİC	46.039	11.163	22.106	71.082
NÜF	0.857	0.543	-0.460	2.074
HE	0.005	0.301	-0.602	0.809
YK	-0.332	0.368	-1.141	0.484
Si	-0.656	0.457	-2.007	0.328
DK	-0.066	0.335	-0.583	0.820
HÜ	-0.270	0.337	-1.011	0.181
SH	-0.231	0.836	-1.749	0.770
FİNK	0.050	0.219	0	1
COVK	0.100	0.301	0	1

Analizde kullanılan değişkenler için tanımlayıcı istatistikler Tablo 6'da yer almaktadır. Ortalama bütçe dengesine bakıldığında negatif olduğu yani BRICS-T ülkelerinde 2002-2021 döneminde ortalama olarak bütçelerin açık verdiği söylenebilmektedir. Yönetim göstergeleri incelendiğinde hükümet etkinliği dışında diğer beş göstergenin ortalamasının negatif olduğu, diğer bir değişle söz konusu dönemde ülkelerin bu göstergeler bağlamında iyi bir performans göstermedikleri görülmektedir.

4.3. Araştırmada İzlenen Yöntem

Doğrusal panel veri modelleri ile çalışırken öncelikle birim ve/veya zaman etkilerin varlığı araştırılmalıdır. Bu doğrultuda çalışmada birim ve/veya zaman etkilerin varlığına

ilişkin testler, sadece makroekonomik değişkenlerin açıklayıcı değişken olarak yer aldığı panel veri modellerine uygulanmıştır. Tablo 7’de birim ve/veya zaman etkilerin varlığına ilişkin sabit etkiler varsayımı altında kullanılan F testi ve tesadüfi etki varsayımı altında kullanılan LR testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 7

F ve LR testi sonuçları

	Hipotez	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Karar
F testi	$H_0: \alpha_i = 0$	26.57 ^a	0.0000	Birim etki var
	$H_0: \lambda_t = 0$	3.24 ^a	0.0001	Zaman etki var
LR testi	$H_0: \sigma_\alpha = 0$	66.24 ^a	0.0000	Birim etki var
	$H_0: \sigma_\lambda = 0$	11.15 ^a	0.0000	Zaman etki var

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 7’de yer alan F testi ve LR testi sonuçlarına göre hem sabit hem de tesadüfi etkiler varsayımı altında iki yönlü etki söz konusudur. Doğrusal panel veri modellerinde doğal afetler, ekonomik krizler gibi nedenlerle zaman etki görülebilmektedir. Bu noktada modelde zaman etkiye neden olan yılları tespit etmek amacıyla GDEKK ile İki Yönlü Model tahmin edilmiştir. Tablo 8’de yer alan iki yönlü modelde zaman kuklalarından; 2008, 2020 ve 2021 yıllarına ait kukla değişkenlerin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı olup, diğer kuklaların katsayıları anlamsızdır.

2008 finansal krizi; ABD’de konut piyasasındaki balonun patlaması sonucu ortaya çıkmış ve kısa sürede küresel ölçekte finansal çöküşe neden olmuştur. Finansal krizler ülkelerin bütçe dengelerini olumsuz yönde etkileyerek ekonomik istikrarlarında bozulmalara yol açmaktadır. Bu noktada 2008 yılına ait kuklanın istatistiksel olarak anlamlı olması beklentilere uygundur. 2008 yılının yanında 2020 ve 2021 yıllarına ait kuklalar da anlamlı sonuçlar vermiştir. 2019 yılının sonlarına doğru Çin’de görülen yeni bir koronavirüs, 2020’de tüm dünyaya yayılmıştır. COVID-19 pandemisi döneminde sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, artan işsizlik ile mücadele ve ekonomik destekler nedeniyle, hükümetler bütçelerinden önemli miktarlarda kaynak ayırmak zorunda kalmıştır. Bu harcamalar bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur. COVID-19 pandemisinin etkileri 2020 itibari ile başlamış ve 2021 boyunca da devam etmiştir. Bu bağlamda zaman etkisini tahmin edilecek

modellere dahil etmek amacıyla iki kukla değişken yaratılmıştır. Bunlardan ilki 2008 yılı için 1, diğer yıllar için 0 değerini alan finansal kriz kuklasıdır. Diğeri ise 2020 ve 2021 yılları için 1, diğer yıllar için 0 değerini alan COVID-19 pandemisi kuklasıdır.

Tablo 8

GDEKK ile iki yönlü model bulguları

Bağımlı değişken: BD	Katsayı	Standard Hata
KBGSYİH	0.410 ^a	0.076
ENF	-0.179 ^a	0.041
TİC	0.056 ^b	0.028
NÜF	-2.587 ^a	0.787
Sabit terim	-4.319 ^a	1.564
Yıl Kuklaları (Temel Sınıf: 2002)		
2003	-0.472	0.941
2004	-0.086	1.003
2005	1.531	0.998
2006	1.628	1.014
2007	1.635	1.011
2008	2.265 ^b	0.993
2009	0.511	1.045
2010	-1.043	0.987
2011	0.878	0.988
2012	1.327	1.002
2013	0.732	0.996
2014	1.020	1.009
2015	0.494	0.993
2016	-0.145	1.008
2017	-1.106	1.024
2018	-0.079	1.023
2019	-0.121	1.034
2020	-3.251 ^a	1.209
2021	-2.961 ^a	1.036
N= 6 T=20 F(23,91)=10.72*** $\sigma_\lambda=2.526$ $\sigma_\varepsilon=1.614$		

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Çalışmanın temel amacı BRICS-T ülkelerinde yönetişimin göstergelerinin bütçe dengesi üzerinde yarattığı etkileri modellemektir. Makroekonomik değişkenler ve kriz kuklalarının yer aldığı modele, Dünya Bankası tarafından hesaplanan altı yönetişim göstergesi birlikte açıklayıcı değişken olarak eklendiğinde modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu ile karşılaşilmektedir. Bunun nedeni yönetişim göstergelerinin kendi aralarındaki korelasyonunun yüksek olmasıdır.

Tablo 9

Yönetişim göstergelerinin korelasyon katsayıları matrisleri

TÜM ÜLKELER	HE	YK	Sİ	DK	HÜ	SH
HE	1.0000					
YK	0.7012	1.0000				
Sİ	0.2338	0.4051	1.0000			
DK	0.4962	0.7954	0.3747	1.0000		
HÜ	0.5835	0.7842	0.1681	0.5267	1.0000	
SH	0.0236	0.5260	0.1960	0.4993	0.6590	1.0000
BREZİLYA	HE	YK	Sİ	DK	HÜ	SH
HE	1.0000					
YK	0.7330	1.0000				
Sİ	0.6453	0.6804	1.0000			
DK	0.7801	0.9096	0.7499	1.0000		
HÜ	0.2106	0.1567	0.3493	0.3929	1.0000	
SH	0.4967	0.6029	0.5384	0.5257	0.2425	1.0000
RUSYA	HE	YK	Sİ	DK	HÜ	SH
HE	1.0000					
YK	0.4579	1.0000				
Sİ	0.6295	-0.1850	1.0000			
DK	-0.6977	0.0088	-0.7147	1.0000		
HÜ	0.2990	-0.1059	0.2766	-0.4375	1.0000	
SH	-0.5540	0.1155	-0.5847	0.8656	-0.4500	1.0000

Tablo 9 (Devamı)

Yönetişim göstergelerinin korelasyon katsayıları matrisleri

HİNDİSTAN	HE	YK	Sİ	DK	HÜ	SH
HE	1.0000					
YK	0.6508	1.0000				
Sİ	0.5879	0.7268	1.0000			
DK	0.7728	0.7371	0.6870	1.0000		
HÜ	-0.3021	0.1839	-0.3426	-0.0845	1.0000	
SH	-0.6597	-0.4479	-0.6715	-0.7844	0.4423	1.0000
ÇİN	HE	YK	Sİ	DK	HÜ	SH
HE	1.0000					
YK	0.8498	1.0000				
Sİ	0.2665	0.1547	1.0000			
DK	0.2856	0.0812	0.0105	1.0000		
HÜ	0.9133	0.8861	0.3341	0.1370	1.0000	
SH	-0.1001	0.0834	0.4635	-0.0362	0.1255	1.0000
GÜNEY AFRİKA	HE	YK	Sİ	DK	HÜ	SH
HE	1.0000					
YK	0.8158	1.0000				
Sİ	0.2885	0.1850	1.0000			
DK	0.8950	0.7969	0.5196	1.0000		
HÜ	0.2514	0.1973	0.2998	0.4785	1.0000	
SH	-0.0138	0.1976	-0.7876	-0.2018	-0.1734	1.0000
TÜRKİYE	HE	YK	Sİ	DK	HÜ	SH
HE	1.0000					
YK	0.8107	1.0000				
Sİ	0.2132	0.2322	1.0000			
DK	0.9420	0.8261	0.1386	1.0000		
HÜ	0.6316	0.6320	0.6979	0.5685	1.0000	
SH	0.6245	0.6423	0.6757	0.5815	0.9720	1.0000

Tablo 9’da yer alan korelasyon matrisleri incelendiğinde tüm ülkeler ele alındığında hükümet etkinliği ile yolsuzluğun kontrolü, yolsuzluğun kontrolü ile düzenleyici kalite ve hukukun üstünlüğü arasındaki korelasyon katsayılarının %70’in üzerinde olduğu görülmektedir. Ülkeler için korelasyon matrisleri ayrı ayrı incelendiğinde ise bazı

göstergeler arasındaki korelasyonun %90'ın üzerine kadar çıktığı görülmektedir. Bu noktada yönetim göstergelerinin etkilerini analiz etmek için en uygun yöntemin, her bir göstergeyi ayrı modellemek olduğu düşünülmektedir.

4.4. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada birim ve/veya zaman etkilerin varlığını araştırmak amacıyla makroekonomik değişkenler ile yapılan tahminler sonucunda iki yönlü etki olduğu tespit edilmiştir (bkz Tablo 7). Zaman etkinin kaynağı olan yılları tespit etmek amacıyla GDEKK yöntemi ile tahmin edilen iki yönlü model (bkz Tablo 8) bulgularına göre 2008, 2020 ve 2021 yıl kuklalarının bürçe dengesi üzerinde anlamlı sonuç verdiği görülmüştür. Bu nedenle makroekonomik değişkenler ve zaman kuklaları bütçe dengesi üzerinde etkili olan kontrol değişkenleri olarak tespit edilmiş ve bu temel model olarak belirlenmiştir. Temel modele altı göstergenin ayrı ayrı dahil edilmesi ile temel model dahil toplam yedi model tahmin edilmiştir. Söz konusu modellere ilişkin bulgular Tablo 10'da yer almaktadır.

Doğrusal panel veri modellerinde sağlanmaması durumunda, tahmincilerin etkinliğinin bozulmasına neden olan üç varsayım bulunmaktadır. Bu varsayımlar; hata terimlerinin eş varyanslı olması, hata terimlerinde otokorelasyon bulunmaması ve birimler arası korelasyon olmamasıdır. Driscoll-Kraay (1998) tarafından geliştirilen dirençli standart hatalar; değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyona karşı dirençli tahminler vermektedir. Bu nedenle Driscoll-Kraay dirençli standart hataları ile Tablo 10'da yer alan yedi model tahmin edilmiştir.

Tablo 10'da yer alan yedi modelin herbiri için sabit etkiler (SE) varsayımı altında GİT yöntemi ve tesadüfi etkiler (TE) varsayımı altında GEKK yöntemi ile model tahminlerine yer verilmiştir. Tablonun en alt satırında modeller için hesaplanan Dirençli Hausman testi sonuçları yer almaktadır. $H_0: E(X_{it}\varepsilon_{it}) = 0$ temel hipotezinin sınıandığı Dirençli Hausman test sonuçlarına göre tüm modellerde tesadüfi etkinin uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 10

Model tahmin sonuçları

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5		Model 6		Model 7	
Bağımlı D: BD	SE	TE	SE	TE	SE	TE	SE	TE	SE	TE	SE	TE	SE	TE
KBGSYİH	0.438 ^a	0.426 ^a	0.438 ^a	0.161 ^a	0.385 ^a	0.166 ^a	0.433 ^a	0.192 ^a	0.391 ^a	0.240 ^a	0.441 ^a	0.163 ^a	0.445 ^a	0.208 ^a
ENF	-0.196 ^a	-0.193 ^a	-0.192 ^a	-0.066	-0.160 ^a	-0.023	-0.199 ^a	-0.034	-0.188 ^a	-0.075	-0.195 ^a	-0.076	-0.195 ^a	-0.077
TİC	0.084 ^a	0.086 ^a	0.119 ^a	0.100 ^b	0.141 ^a	0.109 ^a	0.092 ^a	0.114 ^a	0.109 ^a	0.080 ^b	0.070 ^a	0.096 ^a	0.079 ^a	0.110 ^a
NÜF	-2.163 ^b	-2.355 ^c	-1.709 ^c	-3.936 ^a	-1.506 ^b	-5.560 ^a	-2.169 ^b	-3.802 ^a	-1.357 ^c	-5.015 ^a	-2.145 ^b	-3.106 ^b	-2.216 ^c	-4.508 ^a
FİNK	1.766 ^a	1.744 ^a	1.477 ^a	1.227 ^a	1.139 ^a	0.895 ^b	1.674 ^a	0.962 ^b	1.365 ^a	1.107 ^b	1.836 ^a	1.273 ^a	1.822 ^a	1.186 ^a
COVK	-3.366 ^a	-3.444 ^a	-3.368 ^a	-4.387 ^a	-3.217 ^a	-4.726 ^a	-3.379 ^a	-4.260 ^a	-2.771 ^a	-3.885 ^a	-3.364 ^a	-4.176 ^a	-3.480 ^a	-4.320 ^a
Sabit terim	-5.583 ^a	-5.453	-7.601 ^a	-4.525 ^c	-7.324 ^a	-2.541	-5.443 ^a	-4.617 ^b	-7.089 ^a	-2.608	-5.263 ^a	-5.434 ^c	-5.457 ^a	-4.418 ^c
HE			2.269 ^b	0.189										
YK					4.359 ^a	3.801 ^a								
Sİ							0.651	1.503 ^b						
DK									3.769 ^a	4.886 ^a				
HÜ											-1.068	-1.514		
SH													-0.599	0.731
Hausman	0.020		10.01		11.90		11.75		8.34		10.51		11.20	

Not: Driscoll-Kraay standart hataları ile tahmin edilmiştir. SE, sabit etkileri; TE, tesadüfi etkileri göstermektedir. a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Analiz sonuçları Model-1 için incelendiğinde SE ve TE modellerinin benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Kişi başına GSYİH büyümesi, enflasyon, ticaret hacmi, nüfus artışı, finansal kriz kuklası ve COVID-19 pandemisi kuklası istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Kişi başına GSYİH büyümesi değişkeninde artışın, bütçe dengesinde artışa sebep olduğu belirlenmiştir. Bütçe dengesinin artması, borçlanma ihtiyacının azalması veya borçların azalması gibi durumları ifade etmektedir. Arif ve Hussain (2018) ile Arif ve Arif (2023)'in çalışmalarında kişi başına GSYİH için benzer bulgulara ulaşılmıştır.

Enflasyon ile bütçe dengesi arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu negatif katsayı, enflasyondaki artışların genel hükümetin net borçlanma durumunu olumsuz bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Yani, enflasyonun artması durumunda genel hükümetin borçlanma gereksinimi artmakta ya da kamu gelirleri azalmaktadır, bu da bütçe açıklarının genişlemesine yol açmaktadır. Enflasyon ile bütçe dengesi arasında tespit edilen ilişki Aksu ve Başar (2005), Barışık ve Barış (2017), Yılmaz ve Cural (2011), Javid vd. (2011) ve Arif ve Arif (2023)'in çalışmaları ile paralellik göstermektedir.

Ticaret hacmi ile bütçe dengesi arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu noktada ticaret hacminde meydana gelecek artışın, bütçe dengesini artırdığı gözlemlenmiştir. Ticaret hacmi ile bütçe dengesi arasında tespit edilen ilişki Aksu ve Başar (2005) ile Arif ve Arif (2023) çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Nüfus artışı değişkeninin katsayısının negatif olduğu belirlenmiştir. Bu durum nüfus artışının bütçe açıklarını artırdığı anlamına gelmektedir. Nüfus artışı ile bağımlı değişken arasındaki ilişki Arif ve Arif (2023) ve Aksu ve Başar (2005)'in çalışması ile benzerlik göstermektedir.

Finansal kriz ile bütçe dengesi arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bayrak ve Kanca (2013)'nın çalışmalarında finansal krizler ile bütçe dengesi arasında benzer bir eğilim tespit edilmiştir. COVID-19 pandemisi ile bütçe dengesi arasında ise negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Negatif bir katsayı olması COVID-19'un bütçe dengesini olumsuz yönde etkilediği anlamına gelmektedir. Pandeminin ortaya çıkması ve alınan kısıtlayıcı tedbirler genel hükümetin borçlanma ve harcama politikalarını negatif yönde etkilemiştir. Salgın döneminde ekonomik faaliyetlerin kısıtlanması ve ekonomik belirsizliğin artması, hükümetlerin gelirlerinde düşüşe neden olmuş ve bütçe dengesini bozmuştur.

Model-2'de makroekonomik göstergelere ek olarak yönetim göstergelerinden hükümet etkinliği modele dahil edilmiştir. Model-1 ile kıyaslandığında makroekonomik değişkenler için elde edilen bulguların benzer olduğu görülmektedir. Model-1'den farklı

olarak enflasyonun TE modelindeki katsayısı anlamsızdır. Yönetişim göstergelerinden modele dahil edilen hükümet etkinliğinin katsayısı, SE modelinde anlamlı ve pozitif iken TE modelinde istatistiksel olarak anlamsızdır. Pozitif bir katsayı olması, hükümet etkinliğindeki artışın bütçe dengesini olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile daha etkili bir hükümetin bütçe açıklarını azaltma ve bütçe dengesini sağlama konusunda daha başarılı olması beklenmektedir. Etkili bir hükümet, vergi toplama ve harcama politikalarını daha verimli bir şekilde yönetebilir ve böylece bütçe açıklarını kontrol altında tutabilir. Barış (2015) ve Barışık ve Barış (2017)'ın çalışmaları hükümet etkinliği için elde edilen bulguları desteklemektedir.

Model-3'te yönetim göstergelerinden yolsuzluğun kontrolü modele dahil edilmiştir. Makroekonomik faktörler için elde edilen bulgular Model-2 ile benzerdir. Kamu gücünün kötüye kullanılmasını ifade eden yolsuzluk için yapılan analiz sonuçlarına göre, yolsuzluk kontrolünde meydana gelecek artışın bütçe dengesini artıracak belirlenmiştir. Yolsuzluklar genellikle kaynak israfı ve kamu fonlarının kötüye kullanılması ile ilişkilidir. Bu tür olumsuz faaliyetler, bütçe dengesini olumsuz yönde etkilemekte ve bütçe açığının artmasına neden olabilmektedir. Yolsuzluğun azaltılması, bütçe dengesinin iyileştirilmesine ve kamu kaynaklarının daha etkin bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunabilir. Bu bağlamda, yolsuzlukla mücadele politikalarının ve şeffaflık önlemlerinin uygulanması, kamu yönetiminde ve politika yapımında önemli görülmektedir. Aksu ve Başar (2005), Javid vd. (2011) ve Arif ve Arif (2023)'in çalışmaları ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Model-4'te elde edilen bulgular Model-2 ve 3 ile benzerdir. Makroekonomik değişkenlere ek olarak siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu değişkeni modele dahil edilmiştir. Siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu değişkenine ilişkin katsayı SE modelinde anlamsız iken TE modelinde anlamlı ve pozitifdir. Pozitif bir katsayı olması siyasi istikrardaki artışın bütçe dengesini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, siyasi istikrardaki artışın bütçe açıklarını azaltma potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir. Siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu için tespit edilen bu ilişki Barış (2015), Güvel ve Koç (2010), Arif ve Arif (2023), Javid vd. (2011) ve Barışık ve Barış (2017)'in çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Model-5, makroekonomik değişkenlere ek olarak düzenleyici kalite değişkeni eklenerek oluşturulmuştur. Düzenleyici kalitenin katsayısı hem Se hem de TE modellerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretli olarak tespit edilmiştir. Haksız rekabet

uygulamaları, hükümet müdahaleleri ve vergi etkinliği gibi unsurları içeren düzenleyici kalite, hükümetin özel sektörün gelişimine yönelik gerekli politika ve düzenlemeleri oluşturması ve uygulaması kapasitesine ilişkin algıların değerlendirilmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda düzenleyici kalitenin olumlu yönde gelişmesi bütçe açıkları üzerinde azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Barışık ve Barış (2017), düzenleyici kalite için benzer sonuçlar elde etmiştir.

Model-6'da hukukun üstünlüğü göstergesi, Model-7'de ise söz hakkı ve hesap verebilirlik değişkeni mevcut makroekonomik göstergeler ile birlikte modele dahil edilmiştir. Her iki modelde de makroekonomik değişkenler için elde edilen bulgular önceki modeller ile benzerlik göstermektedir. Ancak hukukun üstünlüğü ve söz hakkı ve hesap verebilirlik için bütçe dengesi ile aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Benzer şekilde Barışık ve Barış (2017) çalışmalarında hukukun üstünlüğü, Barış (2015) da söz hakkı ve hesap verebilirlik için anlamsız bulgular elde etmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde ülke sınırlarını aşan krizler, savaşlar farklı ülkelerde toplumsal ya da politik olarak olumsuz etki yaratabilmektedir. Bu tür durumlarda devletler, ekonomiyi canlandırmak için kamu harcamalarını artırma yolunu seçebilmektedir. Bu duruma sürekli başvurulması, bütçe dengesinin bozulmasına ve bütçe açıklarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. 1970'li yıllardan itibaren küresel çapta bütçe açıkları, devletlerin karşı karşıya kaldığı önemli bir ekonomik sorun haline gelmiştir. Bütçe dengesinin bozulması ile ortaya çıkan bütçe açıklarının nedenlerini anlamak ve kalıcı çözümler üretmek amacıyla yapılan analizler, geleneksel olarak yalnızca makroekonomik değişkenlere odaklanmıştır. Yapılan analizlerde yalnızca makroekonomik değişkenlerin bütçe açıklarını açıklamaya yetmemesi, kalıcı çözümler üretilmemesi tartışmalara neden olmuştur. 1990'lardan sonra, bütçe açıklarının sadece ekonomik değişkenlere dayalı olarak açıklanamayacağı, yönetim göstergelerinin de bütçe açığı üzerinde etkili olduğu ve yönetim göstergelerinin de analizlere dahil edilmesi gerektiği yönünde bir anlayış literatürde ortaya çıkmıştır (Keyifli ve Dağ, 2022: 546-548).

Yönetişim kavramı tartışmalı bir kavram olmakla birlikte Dünya Bankası tarafından gücün nasıl ve ne yönde kullanıldığı ile ilişkilendirilmiştir. Dünya Bankası yönetim göstergelerini altı başlık altında toplamaktadır. Bunlar; hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, söz hakkı ve hesap verebilirliktir. Güçlü yönetime sahip ülkelerde, bütçe açığının düşük, zayıf yönetim göstergelerine sahip olan ülkelerde ise bütçe açığının yüksek olması beklenmektedir. İyi yönetime sahip olan ülkelerin ekonomik istikrarlarının artacağı öngörülmektedir. Ayrıca daha verimli gelir tahsilatı, hukuka bağlılık gibi olguları da artıracığı düşünülmektedir (Doğan, 2017: 40). Bütçe dengesinin sağlanamaması ve bütçe açığının ortaya çıkması yönetim göstergelerinin olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir. Yönetişimin iyi ya da kötü olmasına bağlı olarak bütçe politikalarında farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda bütçe politikalarında yönetişimin rolü önemlidir. İyi ve güçlü yönetime sahip ülkelerde, oluşan bütçe fazlası daha verimli alanlarda değerlendirilmekte ve buna bağlı olarak ekonomik performansta olumlu etkiler yaratabilmektedir (Kurt, 2022: 2).

Bu çalışmada 2002-2021 yılları arasındaki veriler ile BRICS-T ülkeleri özelinde panel veri analizi kullanılarak yönetim göstergelerinin bütçe dengesi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak bütçe dengesi (genel hükümet net ödünç alma/borçlanma) kullanılmış ve değişkenin verileri IMF veri tabanından alınmıştır. Yönetim göstergeleri olarak Dünya Bankası tarafından geliştirilen hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, söz hakkı ve hesap verebilirlik isimli altı yönetim göstergesi kullanılmıştır. Regresyon analizinde bütçe dengesini yalnızca yönetim göstergeleriyle açıklamak mümkün değildir. Bu nedenle literatür çerçevesinde belirlenen, kişi başına düşen GSYİH, enflasyon oranı, dış ticaretin (ihracat ve ithalat) GSYİH içindeki payı ve nüfus artış oranı makroekonomik değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Bu değişkenlerden enflasyon oranı IMF, diğer makroekonomik değişkenler ise Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

Doğrusal panel veri modellerinde birim ve/veya zaman etkilerin var olduğu düşünülüyorsa, sabit ya da tesadüfi etkiler modellerinin; birim ve/veya zaman etkilerin olmadığı düşünülüyorsa da klasik modelin kullanılması doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu nedenle öncelikle birim ve/veya zaman etkilerin olup olmadığına ilişkin testler sadece makroekonomik değişkenler ile oluşturulan panel veri modellerine uygulanmıştır. Yapılan F ve LR testi sonuçlarına göre sabit ve tesadüfi etkiler varsayımı altında birim ve zaman etkinin olduğu bulunmuştur. Zaman etkiye neden olan yılların tespiti için GDEKK ile İki Yönlü Model tahmin edilmiştir. Bulgular kontrol edildiğinde 2008, 2020 ve 2021 yıllarındaki kukla değişkenlerin katsayıları anlamlı çıkmıştır. Bu bağlamda modele 2008 finansal kriz kuklası (2008 yılı için 1, diğer yıllar için 0) ve 2020 ve 2021 yıllarına ait COVID-19 pandemisi (2020 ve 2021 yılları için 1, diğer yıllar için 0) kukla değişkenleri eklenmiştir.

Makroekonomik değişkenler ve kukla değişkenler ile Dünya Bankası tarafından sunulan yönetim göstergeleri birlikte model kurulduğunda, yönetim göstergelerinin kendi aralarında yüksek korelasyonlu olması sebebi ile modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu ortaya çıkmıştır. Bu noktada, yönetim göstergelerinin bütçe dengesine etkilerini analiz etmek için en uygun yöntemin, her bir göstergeyi ayrı modellemek olduğu düşünülmektedir. Doğrusal panel veri modellerinde sağlanmaması durumunda, tahmincilerin etkinliğinin bozulmasına neden olan üç varsayım bulunmaktadır. Bu varsayımlar; hata terimlerinin eş

varyanslı olması, hata terimlerinde otokorelasyon bulunmaması ve birimler arası korelasyon olmamasıdır. Driscoll-Kraay (1998) tarafından geliştirilen dirençli standart hatalar, bu varsayımların sağlanamadığı durumlarda dirençli tahminler vermektedir. Bu nedenle Driscoll-Kraay dirençli standart hataları ile oluşturulan sabit ve tesadüfi etki ayrımı da dikkate alındığında toplam 14 model tahmin edilmiştir.

Çalışmada sadece makroekonomik değişkenlerin yer aldığı modelden elde edilen analiz sonuçlarına bakıldığında, kişi başına GSYİH, enflasyon, ticaret hacmi, nüfus artışı, finansal kriz kuklası ve COVID-19 pandemisi kuklası ile bütçe dengesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Model sonuçlarına göre bütçe dengesi ile kişi başına GSYİH, ticaret hacmi ve finansal kriz kukla değişkeni arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Enflasyon, nüfus artışı ve COVID-19 pandemisi kukla değişkeni ile bağımlı değişken arasında ise negatif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Analiz sonuçları, Arif ve Hussain (2018), Arif ve Arif (2023), Aksu ve Başar (2005), Barışık ve Barış (2017), Yılmaz ve Cural (2011), Javid vd. (2011) ve Bayrak ve Kanca (2013)'nın çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Yönetişim göstergelerinden hükümet etkinliği ile bütçe dengesi arasındaki ilişki incelendiğinde, TE modelinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. SE modelinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. SE modelinde katsayının pozitif olması hükümet etkinliğindeki artışın bütçe dengesini olumlu yönde etkilediği anlamına gelmektedir. Yolsuzluğun kontrolü ile bütçe dengesi arasındaki ilişki incelendiğinde hem SE hem de TE modelinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, yolsuzluğun azaltılmasının bütçe dengesini pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu değişkeni için analiz sonuçları incelendiğinde SE modelinde istatistiksel olarak anlamsız, TE modelinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olarak bulunmuştur. Analiz sonucuna göre katsayısının pozitif olması, siyasi istikrarın ve şiddetin/terörün yokluğunun artması bütçe dengesini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Düzenleyici kalite için analiz sonuçları kontrol edildiğinde hem SE hem de TE modeli için istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkili olarak bulunmuştur. Bu sonuç, düzenleyici kalitenin olumlu yönde gelişmesinin bütçe dengesi üzerinde olumlu bir etki yaratacağı anlamına gelmektedir.

Hukukun üstünlüğü ile söz hakkı ve hesap verebilirlik değişkenleri için bulgular kontrol edildiğinde her iki değişken için SE ve TE modellerinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç tespit edilememiştir. Bu bulgular ise hukukun üstünlüğü ile söz hakkı ve hesap verebilirlik değişkenlerinin bütçe dengesi üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığını göstermektedir. Genel olarak yönetim göstergeleri için elde edilen analiz sonuçları, Barış (2015), Barışık ve Barış (2017), Aksu ve Başar (2005), Javid vd. (2011), Arif ve Arif (2023) ve Güvel ve Koç (2010)'un çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmada yapılan analiz bulguları, yönetim göstergelerinden hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu ve düzenleyici kalitenin bütçe dengesi üzerinde arttırıcı etkisi olduğunu göstermektedir. Makroekonomik değişkenlerden ise kişi başına GSYİH ve ticaret hacmi bütçe dengesi üzerinde pozitif etki yaratırken; enflasyon ve nüfus değişkenleri negatif etki yaratmaktadır. Ayrıca ekonomik krizler ve salgınlar da bütçe dengesinde belirleyici faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bütçe dengesinin sağlanması için izlenen politikaların bu göstergelerin iyileştirilmesiyle desteklenmesi gerekmektedir.

Kişi başına GSYİH ve ticaret hacmini arttırıcı, enflasyon ve nüfus artışını azaltıcı politikaların yanında hükümet etkinliği, yolsuzluğun kontrolü, siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu ve düzenleyici kalite göstergelerini iyileştirici yönde geliştirilecek politikalar bütçe açıklarının azaltılmasını hatta bütçenin fazla vermesini destekleyecektir. Sonraki çalışmalarda yönetim göstergelerinin bütçe dengesi üzerindeki etkileri OECD ülkeleri, ASEAN, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi farklı ülke gruplarını da içerecek şekilde genişletilebilir. Ayrıca yönetim göstergelerinin bütçe dengesi ile ilişkisi ülkeler nezdinde ayrı ayrı incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Terzi, H. (2009). ‘‘Enflasyon ve bütçe açıkları ilişkisi: Tanzi ve Patinkin etkisi’’. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (2), 195-211.
- Acar, F. (2013). ‘‘Türkiye ekonomisine genel bakış: 2001-2013’’. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 1 (2), 15-33.
- Akbakay, Z. (2022). ‘‘Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun politik ve kurumsal belirleyicileri’’. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57 (3), 2347-2363.
- Akın, N. (2018). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Ekonomik Etkileri: 1980’den Günümüze Yaşanan Ekonomik Gelişmeler ve Bütçe Açığının Sürdürülebilirliğine Dair Genel Bir Değerlendirme. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı, Sivas.
- Akkum, M. (2020). Enflasyon ve Bütçe Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye’de Tanzi ve Patinkin Etkilerinin Test Edilmesi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Aksu, H. ve Başar, S. (2014). ‘‘Yolsuzlukların bütçe açıkları üzerine etkisi’’. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 285-296.
- Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). ‘‘Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları’’. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 43-62.
- Altınbaş, İ. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, Boyutları ve Yarattığı Sorunlar–Seçilmiş Dünya Ülkeleri ile Karşılaştırılması. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Altıntaş, H., Çetintaş, H. ve Taban, S. (2008). ‘‘Türkiye’de bütçe açığı, parasal büyüme ve enflasyon arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi: 1992–2006’’. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 185–208.
- Altun, N. (2017). ‘‘Türkiye’de bütçe açıklarının sürdürülebilirliğinin ampirik olarak analizi: 1950-2015 dönemi’’. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (1), 13-22.

- Altuntaş, M., Ergen, E. ve Yavuz, E. (2021). ‘‘OECD  lkelerinde ikiz açıklar hipotezinin geçerliliği: panel e  bütünleşme yaklaşımı’’. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11 (2), 1010-1021.
- Arif, A. ve Arif, U. (2023). ‘‘Institutional approach to the budget deficit: An empirical analysis’’. *SAGE Open*, 13 (2), 1-9.
- Arif, A. ve Hussain, M. (2018). ‘‘Economic, political and institutional determinants of budget deficits volatility: A panel data analysis’’. *International Journal of Economics and Business Administration*, 6 (3), 98-114.
- Artan, S. ve Hayalo lu, P. (2014). ‘‘Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye  rne i’’. *Sosyoekonomi Dergisi*, 22 (22), 347-366.
- Ba cı, E. (2018). ‘‘Bütçe açığı, ticari kredi faiz oranı ve özel sektör sabit sermaye yatırımları arasındaki nedensellik ilişkisi’’. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5 (10), 203-217.
- Bahçekapılı, C. (2015). ‘‘Türkiye ekonomisinde 2011 sonrası sınırlı büyümenin nedenleri üzerine bir analiz’’. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37 (1), 111-124.
- Baltacı, N. (2006). Konsolide Bütçe Açıklarının Finansmanında Emisyon: Emisyon-Enflasyon İlişkileri  zerine Bir Analiz Türkiye  rne i: 1980-2004 Dönemi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third Edition. John Wiley&Sons, England.
- Barış, A. (2015). AB  lkeleri ve Türkiye’de Bütçe A ı ının Yönetişim Göstergeleri ile İlişkisi: Panel Veri Analizi. Yayınlanmış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı.
- Barı ık, S. ve Barış, A. (2017). ‘‘Impact of governance on budget deficit in developing countries’’. *Theoretical and Applied Economics*. 24 (2), 111-130.
- Barı ık, S. ve Kesiko lu, F. (2015). ‘‘Türkiye’de bütçe açıklarının temel makroekonomik değişkenler üzerine etkisi: 1987-2003 VAR, etki-tepki analizi, varyans ayır tması’’. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (4), 59-82.

- Bayar, A. H. ve Smeets, B. (2009). "Economic, political and institutional determinants of budget deficits in the european union". *Cesifo Working Paper*, 2611 (6), 2-40.
- Bayrak, M. ve Kanca, O. C. (2013). "2008 yılı küresel ekonomi krizinin Türkiye'nin temel makro ekonomik değişkenleri üzerine etkisi". *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 50(576), 39-54.
- Berksoy, T. ve Yıldırım, N. E. (2017). "Yolsuzluk kavramına genel bir bakış: problemler ve çözüm önerileri". *Journal of Awareness*, 2 (1), 1-18.
- Bernheim, B. D. (1989). "A neoclassical perspective on budget deficits. Journal of economic perspectives". *Journal of Economic Perspectives*, 3 (2), 55-72.
- Bilgili, F. (1999). "Türkiye'de bütçe açıklarının makroekonomik sonuçları". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15, 153-169.
- Bülbül, D. (2003). "Devletin sosyalinin ve ekonomik etkileri". *Ekonomik Yaklaşım*, 14 (46), 121-140.
- Canıkalp, E. ve Ünlükaplan, İ. (2015). "Yönetişim kalitesi ve yönetişimin ölçülebilirliği". *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 81-100.
- Ceyhan, M. S. ve Koç Yıldız, S. (2017). "Bütçe açıkları belirleyicilerinin ekonometrik analizi: Türkiye uygulaması (2006-2015)". *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1 (1), 21-35.
- Ceyhan, T. (2012). Bütçe Açıklar ve Türkiye'de Bütçe Açıklarının Finansmanı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Civan, M. ve Uğurlu, M. (2005). "Türkiye'de kamu finansman dengesi, bütçe açıklarının gelişimi ve finansmanında izlenen yolların etkinliği". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25, 46-59.
- Coşkun, A. ve Güngör, B. (2015). "Sermaye yapısını etkileyen faktörler: Panel veri analizi ile BIST sınai sektörü üzerine bir uygulama". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), 337-356.
- Crowe, C. ve Meade, E. E. (2008). "Central Bank independence and transparency: evolution and effectiveness". *European Journal of Political Economy*, 24 (4), 763-777.

- Cural, M. ve Genç, H. (2017). *Türkiye’de Bütçe Açıkları ile Kamu Borçlanması Arasındaki İlişki: 1970-2016 Dönemi*. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Çalışkan Çavdar, Ş. (2010). Türkiye’de Bütçe Açığının Makroekonomik Etkilerinin VAR Modelleri ile İncelenmesi. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çobanoğulları, G. (2019). Bütçe Açığı Belirsizliğinin Dinamikleri: Bir Panel Veri Uygulaması. Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çubukçu, A. (2020). Mekânsal Panel Veri Modelleri: Havacılık Sektöründe Bir Uygulama. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çukurçayır, S. (2016). ‘‘Türkiye’de bütçe açıkları ve dış borç sorunu üzerine bir inceleme’’. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 1-12.
- Dağ, M. (2018). ‘‘Türkiye’de bütçe açıklarının gelişimi üzerine dönemsel bir değerlendirme’’. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 42-59.
- Dağ, M. ve Tüğen, K. (2018). ‘‘Türkiye’de bütçe açıklarının nedenleri ve finansman yöntemleri: dönemsel bir değerlendirme’’. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 217-240.
- Dal, B. (2018). Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamalarının Panel Veri Analiziyle Araştırılması. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demirbaş, E. ve Kaya, M. V. (2012). ‘‘Ekonomik büyüme ve Merkez Bankası bağımsızlığı arasında nedensellik ilişkisi: ekonometrik bir uygulama: Türkiye örneği’’. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 149-168.
- Dileyici, D. ve Özkıvrak, Ö. (2010). ‘‘Bütçe anlayışındaki değişim süreci: Denk bütçe ilkesinin erozyonu ve açık bütçe politikası’’. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 33-55.
- Doğan, B. S. ve Günel, T. (2021). ‘‘Avrupa’nın yükselen ekonomilerinde bütçe açığının enflasyon üzerindeki etkisi: Panel ARDL yaklaşımı’’. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 32, 17-30.

- Doğan, G. (2017). Türk Bütçe Sisteminde Yönetişimin Yeri ve Katılımcı Bütçe Üzerine Bir İnceleme: Manisa İli Örneği. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Doğan, S. (2015). Türkiye Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. Erişim: 23 Ekim 2022. <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/turkiyeekonomisiau239.pdf>
- Doğanay, M. A. ve Değer, M. K. (2020). “Kurumlar ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi (2002-2018)”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 75-99.
- Doğru, B., Recepoğlu, M., ve Çelik, O. (2013). “Döviz kuru hareketleri ve bütçe açığı, enflasyona yol açar mı? Gelişmekte olan Asya ülkeleri üzerine bir panel nedensellik analizi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), 21-36.
- Dökmen, G. (2012). “Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişki: panel nedensellik analizi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 115-143.
- DPT (2001). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı 2001 yılı programı (s. 1-266) Erişim: 26 Ağustos 2023, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/2001_Yılı_Programı.pdf
- Duran, M. (1996). “Kamu finansman açıklarının optimal finansmanı. Kamu kesimi finansman açıkları”, 10. Maliye Sempozyumu, Mayıs 1994, Antalya, 435-554.
- Durmaz, A. Ö. (2022). Küreselleşme Sürecinde Sağlık Harcamalarının Finansmanı BRICS-T Ülkeleri Örneği. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İskenderun Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hatay.
- Egeli, H. (1997). Türkiye'de Planlı Dönemde Bütçe Açıklarının Bütçeleme Sistemleri Açısından Ekonomik Etki ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi. Yayımlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Eğilmez, M. (2020). Türkiye ekonomisinin son 17 yılı. Erişim: 26/10/2022 <https://Www.Mahfiegilmez.Com/2020/01/Turkiye-Ekonomisinin-Son-17-Yil.Html>

- Ekiz, C. ve Somel, A. (2007). ‘‘Türkiye’de planlama ve planlama anlayışının değişimi’’. *Mülkiye Dergisi*, 31 (256), 97-136.
- Eminer, F. (2015). ‘‘The impact of budget deficit on economic growth in North Cyprus’’ *In the 2015 WEI International Academic Conference Proceedings*, 8 (32), 228-235.
- Erasa, İ. (2019). Çeşitli Makroekonomik Değişkenlerin Bütçe Açıklarına Olan Etkisinin Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği (1973-2016). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Gérard, T. ve Ngangué, N. (2015). ‘‘Does fiscal illusion impact budget policy? A panel data analysis’’. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5 (1), 240-248.
- GİB (2009). Kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisi eylem planı (s. 1-78) Erişim: 15/03/2023.
<http://www.kayitliekonomiyegecis.gov.tr/sites/all/themes/themetastic/EylemPlanı/Kayıt%20Dışı%20Ekonomi%20İle%20Mücadele%20Stratejisi%20Eylem%20Planı%202008-2010.pdf>
- Göçer, İ. (2013). ‘‘Küresel ekonomik krizin etkileri: Panel veri analizi’’. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (29), 163-188.
- Gül, E. ve Ünlü, A. (2006). ‘‘Türkiye’de bütçe açıkları ile borçlanmalar arasındaki nedensellik ilişkileri’’. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 30-42.
- Gümüş, S. (2008). Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Finansman Yöntemlerinin Makro Ekonomik Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Günaydın, İ. (2004). ‘‘Bütçe açıkları enflasyonist midir? Türkiye üzerine bir inceleme’’. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 158-181.
- Güngör, K. (1999). ‘‘Kamu harcamaları bütçe açıkları ilişkisi’’. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 193-208.
- Güriş, S. ve Yılğör, M. (2008). ‘‘OECD ülkelerinde bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişki: Panel veri ile nedensellik analizi’’. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (2), 773-783.

- Güvel, E. A. ve Koç, A. (2010). “Bütçe açıklarının politik ve kurumsal belirleyicileri: gelişmekte olan ülkeler üzerine bir uygulama”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 286-301.
- Güven, S. (2014). Panel Veri Yaklaşımıyla Uluslararası Turizm Talebinin Modellenmesi: Antalya Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Hsiao, C. (2006). Panel data analysis advantages and challenges. Institute of Economic Policy Research, University of Southern California. https://www.uio.no/studier/emner/sv/oekonomi/ECON5103/v10/undervisningsmateriale/PDApp1_14.pdf
- İpek, E. ve Akar, S. (2016). “Bütçe açığı ve enflasyon arasındaki ilişki: Türkiye için ampirik bir analiz”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38 (2), 167-189.
- Javid, A. Y., Arif, U. ve Arif, A. (2011). “Economic, political and institutional determinants of budget deficits volatility in selected asian countries”. *The Pakistan Development Review*, 50 (4), 649-662.
- Kaderli, Y. ve Küçükaya, H. (2012). “2008 dünya finansal krizi sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin bazı ülkelerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 85-96.
- Kanca, O. ve Bayrak, M. (2015). “Türkiye’de kamu harcamalarının gelişimi dönemsel bir analiz 1980-2011”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 9-24.
- Karatay Göğül, P. (2016). “Türkiye’de mali sürdürülebilirliğin yapısal değişimler çerçevesinde analizi 2002-2015”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 87-109.
- Kaya, M. G. ve Öz, E. (2016). “Enflasyon, bütçe açığı ve para arzı ilişkisinin Türkiye ekonomisi açısından değerlendirilmesi: 1980-2014 dönemi”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23 (3), 639-651.
- Kaya, Y. (2011). “Küreselleşme ve iktisadi entegrasyon bağlamında 2000 sonrasında Türkiye ekonomisi”. *İnsan ve Toplum*, 1 (1), 67-86.

- Kayalıdere, G. ve Mastar Özcan, P. (2014). “Bütçe saydamlığı ve ekonomik özgürlüğün yolsuzluk üzerindeki etkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (2), 219-234.
- Kengeş, E. (2019). Ülkelerin Refah Düzeylerini Etkileyen Faktörlerinin Panel Veri Modelleri ile Analizi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kesikoğlu, F., Yıldırım, E. ve Çettepe, H., (2013). “Cari açığın belirleyicileri: 28 OECD ülkesi için panel var analizi”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (2), 15-34.
- Keyifli, N. ve Dağ, M. (2022). “Bütçe açığı ve yönetim kalitesi ilişkisi: BRICS-T ülkeleri için Bootstrap panel nedensellik analizi”. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17 (66), 538-557.
- Kılıç Satıcı, H. (2019). Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığı, Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi: Türkiye Örneği. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koç Yıldız, S. (2017). Bütçe Açıkları Belirleyicilerinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Örneği (2006-2015). Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Köse, S. K. (2018). Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamalarının Panel Veri Analiziyle Araştırılması. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kubar, Y., ve Muzoğlu, Ş. (2022). “İkiz açıklar ve Feldstein-Horioka hipotezi: Yükselen ekonomiler üzerine panel ARDL analizi”. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 1-22.
- Kurt, M. (2022). Bütçe Dengesinin Büyüme Üzerindeki Etkisinde İyi Yönetişimin Rolü. Yayınlanmış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kurt, M. ve Akbulut, H. (2022). “Bütçe dengesinin büyüme üzerindeki etkisinde yönetişimin rolü: Panel veri analizi”. *Sosyoekonomi Dergisi*, 30 (52), 455-472.
- Narin, M. ve Kutluay, D. (2013). “Değişen küresel ekonomik düzen: BRIC, 3G ve N-11 ülkeleri”, *Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, Ocak- Şubat 2013, Ankara. 30-50.

- Neyaptı, B. (2003). "Budget deficits and inflation: The roles of Central Bank independence and financial market development". *Contemporary Economic Policy*, 21 (4), 458-475.
- Oktayer, A. (2010). "Türkiye'de bütçe açığı, para arzı ve enflasyon ilişkisi". *Maliye Dergisi*, 158 (1), 431-447.
- Özbek, S. (2022). *Enflasyon, Faiz ve Döviz Kuru İlişkisi: Seçilmiş Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği*. İksad Yayınları, Ankara.
- Özmen, M. ve Koçak, F. İ. (2012). "Enflasyon, bütçe açığı ve para arzı ilişkisinin ARDL yaklaşımı ile tahmini: Türkiye örneği". *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 1-19.
- Parasız, İ. (1996). *Kriz ekonomisi: Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları*. Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Pehlivan, A. (2023). *Terörizm ile Yolsuzluk Arasındaki İlişki: MENA Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, Ü. (2020). *Politik Kurumsal Yapının Mali Performans Üzerindeki Etkisi: Ülkeler Arası Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sabır, H. (2006). "Atatürk'ün ekonomi anlayışı". *Sayıştay Dergisi*, 62, 3-19.
- Sağlam Çeliköz, Y. ve Yukacı, İ. (2016). "Konsolide bütçe açıkları ve iç borç-dış borç ilişkisi: Türkiye örneği". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 478-504.
- Sağlam, M. (2021). *İş Yapabilme Kolaylığının Dış Ticaret Üzerine Etkisi: Seçili Ülkeler Üzerine Bir Uygulama*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Sayar, G. ve Bayar, İ. (2019). "Türkiye ve Avrupa birliği ülkelerinde ikiz açık hipotezinin test edilmesi: Panel veri analizi 1996-2017". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (4), 35-48.

- Sertkaya, B. ve Baş, S. (2021). ‘‘Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri: riskler ve olası senaryolar’’. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (21), 147-167.
- Sever, E. ve Demir, M. (2007). ‘‘Türkiye’de bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkilerin VAR analizi ile incelenmesi’’. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 47-63.
- Soyyigit Kaya, S., Akiş, E. ve Çağlar, Ü. (2011). *Türkiye’de 2000 sonrası uygulanan maliye politikaları*. İTO Yayınları: İstanbul.
- Şahin, H. (2009), *Türkiye Ekonomisi*. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Şimşek, M. (2000). ‘‘Bütçe açıklarının finansmanı ve ekonomik etkileri’’. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16, 49-73.
- Şimşek, S. (2007). Bütçe Açığı ve Türkiye’de Bütçe Açığının Finansmanı. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Takım, A. (2011). ‘‘Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarında maliye politikaları’’. *Maliye Dergisi*, 160 (1), 154-176.
- Taşar, M. O. (2007). ‘‘Ekonomik özgürlük kavramı ve Türkiye’de ekonomik özgürlüklerin gelişimi’’. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 143-167.
- Tunalı, H. (2011). *2000 sonrası Türkiye ekonomisinin yol haritasının belirlenmesinde IMF’nin etkisi*. İTO Yayınları, İstanbul.
- Tüğen, K. (1991), ‘‘Bütçe açıkları, finansmanı ve sonuçları’’. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 89-105.
- Türkay, H. (2013). ‘‘Türkiye’de cari açık, bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığı ilişkisi’’. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2), 253-269.
- Ulun Bilgiç, A. (2020). ‘‘Covid-19 salgınının küresel düzeyde incelenmesi: Ekonomik etkiler ve vergisel önlemler’’. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 89-102.

- Ümit, A. Ö. (2015). Türkiye'de Bütçe Açığı ile Cari İşlemler Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Ünlü, A. ve Bozkuş, S. (2021). “Hukukun üstünlüğü – makroekonomik değişkenler seçili ülkeler ve Türkiye üzerine bir inceleme”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 1-21.
- Ünlükaplan, İ. ve Canıkalp, E. (2015). “Dünya Bankası yönetim göstergeleri ile Türkiye’nin yönetim kalitesi konumunun belirlenmesi: Kümeleme analizi”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 37 (2), 409-428.
- Verbeek, M. (2017). *A Guide to Modern Econometrics*. John Wiley & Sons. England.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. The MIT Press: Cambridge, Massachusetts.
- Yaldız, E. (2006). Bütçe Açıkları ve Politika Etkisizliği: Türkiye Uygulaması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yaman, B. (2017). OECD Ülkelerinde İşsizliği Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yaşa, Ü. (2013). Türkiye’de Suçun Sosyoekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yelmer, A. (2013). İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Verileriyle Test Edilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, U. (2005). Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Makro Ekonomik Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Yılmaz, B. (2010). Türkiye Ekonomisinde 2000'li Yıllarda Bütçe Açıkları, Finansman Yöntemleri ve Makroekonomik Etkileri. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Yılmaz, B. E. ve Cural, M. (2013). ‘‘Gelişmekte olan ülkelerde iç borçlanma dinamikleri: Panel veri analizi’’, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 56, 19-39.

